

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ БА НОМИ А.
БАҲОВАДДИНОВ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 343 (575.3)

ТКБ: 67.99 (2) 8 (2тоҷик)

Қ – 93

ҚУРБОНОВА АФЗУНА АЗИМБОЕВНА

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ТАХРИБКОРӢ МУВОФИҚИ
ҚОНУНИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси

12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ

РОҲБАРИ ИЛМӢ

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

ҚУДРАТОВ Н.А.

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИҶА

Номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-18
БОБИ I. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИ БАРОИ ТАХРИБКОРӢ: ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚӢ.....	19-51
1.1. Таърихи ташаккул ва рушди ҷавобгарии ҷинояти барои тахрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ.....	19-30
1.2. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷинояти барои тахрибкорӣ мутобиқи қонунгузорию ҷиноятии давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.....	30-51
БОБИ II. ТАВСИФИ ҲУҚУҚИИ ҶИНОЯТИИ ҶИНОЯТИ ТАХРИБКОРӢ.....	52-151
2.1. Таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии объекти ҷинояти тахрибкорӣ.....	52-87
2.2. Таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии тарафи объективии тахрибкорӣ.....	87-122
2.3. Аломатҳои субъективии ҷинояти тахрибкорӣ.....	122-140
2.4. Тафовути ҷинояти тахрибкорӣ аз терроризм.....	140-157
ХУЛОСА.....	158-162
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	163-164
Рӯйхати адабиёт (маъхазҳо).....	165-189
Феҳристи интишороти илмии доғалаби дараҷаи илмӣ.....	190-191

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ҶТ – ҶТ

АМИТ – Академияи миллии илмҶои Тоҷикистон

КЧ – Кодекси ҶиноятӢ

КЧ ҶТ – Кодекси ҶиноятӢи Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶШФСР – Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Россия

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳурии Шӯравии СотсиалистӢ

КИМ – Кумитаи ИҶроияи МарказӢ

КИМ ҶШФСР – Кумитаи ИҶроияи Марказии Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Россия

КИМ ИҶШС – Кумитаи ИҶроияи Марказии Иттиҳоди Ҷумҳурии Шӯравии СотсиалистӢ

КМИУ – Кумитаи Марказии Иттифоқии УмумирусиягӢ

АМО ҶТ – Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ВАО – Вазорати ахбори омма

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ИДМ – Иттиҳоди ДавлатҶои Мустақил

ИМА – Иёлоти муттаҳидаи АМРИКО

ВКД ҶТ – Вазорати корҶои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

қ. – қисм

қ.қ. – қисмҶо

б. – банд

м. – модда

м.м. – моддаҶо

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Вазъи тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва хусусияти устувор пайдо намудани зухуроти хатарноки замони муосир, аз ҷумла терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, ҷиноятҳои кебирӣ ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем¹. Дар марҳалаи кунунии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ), муҳимтарин мушкилот ҳифзи амнияти миллӣ, яъне ҳифзи манфиатҳои ҳаёган муҳими инсон, ҷомеа ва давлат мебошад, ки рушди устувори ҷомеаро бо саривақт ошкор кардан, пешгирӣ ва безарар гардонидани таҳдидҳои эҳтимоли ба манфиатҳои миллӣ таъмин менамояд. Имрӯз дар байни маҷмуи мушкилоти таъхирнопазири иҷтимоӣ, мушкилоти амнияти давлатӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Амнияти давлатӣ яке аз омилҳои муҳимтарини мавҷудият ва рушди муттасили фард, ҷомеа ва давлат ва амнияти байналмилалӣ мебошад. Яке аз унсурҳои муҳими низоми таъмини амнияти давлатӣ, амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ мебошад.

Мукамал кардани меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ яке аз роҳҳои асосии ҳалли мушкилоти мубориза бо ҷинояткорӣ, бахусус терроризму экстремизм, қочоқи маводи мухаддир ва таҳрибкорӣ мебошад. Чунончи, дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 дуруст зикр гардидааст, ки «қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба сифати яке аз воситаҳои муҳими танзимсозандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад намуда, манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлатро аз таҷовузҳои ҷинояткорона ҳифз менамояд»².

Таҳрибкорӣ яке аз ҷиноятҳои мебошад, ки таърихи куҳан дошта, таъмини амнияти давлатӣ, бахусус амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии давлатро халалдор намуда, аз ҷониби ташкилотҳои террористиву экстремистӣ, давлатҳои

¹ Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088> (санаи мурочиат: 05.03.2021).

² Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018, таҳти №1005 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.mmk.tj/node/843> (санаи мурочиат: 05.03.2021).

хориҷӣ мавриди истифода қарор дода мешавад. Созмонҳои тундраву ифротгаро, ки фаъолиятшон дар ҳудуди Тоҷикистон манъ аст (дар соли 2023 ин миқдор ба 19 ташкилоту гуруҳ мерасад)³, фаъолияти даҳшатбору таҳрибкоронаи худро торафт тавсеа бахшида истода, амнияти миллии Тоҷикистонро дар самти амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавӣ меҳаҳанд заъифу ноустувор намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аввали солҳои 90-уми асри XX – ҳанӯз дар оғози бунёди давлати соҳибхитоби худ ҳадафи амалҳои таҳрибкоронаи террористону ифротгароён бо дастгирии хоҷагони хориҷии онҳо қарор гирифт ва дар натиҷа ба иқтисодиёти кишвар зарари ниҳоят калон расонида шуд, ки тавонист рушди Тоҷикистонро чанд даҳсола боз дорад.

Солҳои ахир динамикаи таҳрибкорӣ рӯ ба афзоиш дорад ва дар баъзе ҳолатҳо он ҳамчун терроризм бандубаст карда мешавад, ки аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳснок мебошад. Дар асоси маълумоти Вазорати корҳои дохилии ҚТ, дар соли 2010 – 1, соли 2011 – 6, 2012 – 2, 2013-2015 – 1, 2016 – 4, 2017 – 6, 2018 – 1 ҳолати содиршавии ҷинояти таҳрибкорӣ сабт гардидааст⁴. Албатта маълумоти болозикр асоси воқеии содир шудани ҷинояти таҳрибкориро нишон намедиҳад, ва дар амалия ин ҳолат бо ду омил вобаста аст: 1) ҳамчун терроризм ва 2) ҳамчун маҷмуи идеалӣ бо терроризм бандубаст шудани таҳрибкорӣ. Сабаби чунин бандубаст дар монандии ин таркибҳо ва рақобати меъёрҳо байни моддаҳои 179 ва 309 КҶ ҚТ мебошад.

Аз ин рӯ, таҳияи илмии мавзӯи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ, ҳамчун яке аз ҷиноятҳои, ки ба муқобили асосҳои соҳти конституционӣ ва амнияти давлатӣ равона гардидааст, саривақтӣ ва муҳим мебошад. Таҳрибкорӣ ба асосҳои

³ Ниг.: Бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2006 то соли 2019 ташкилотҳои зерин террористӣ ва экстремистӣ доништа шуда, фаъолияти онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст: «Ал-Қоида», «Ҳаракати Туркистони шарқӣ», «Ҳизби Исломии Туркистон» (собиқ ҳаракати Исломии Узбекистон), «Ҳаракати Толибон», «Бародарони мусулмон», «Лашкари Тойба», «Гуруҳи исломӣ», «Ҷамъияти Исломии Покистон», «Ҷамоати таблиғ», ташкилоти динӣ-миссионерии «Созмони таблиғот» ва «Тоҷикистони озод», «Ҷамоати Ансоруллоҳ» (4 майи соли 2012), «Гуруҳи 24» (9 октябри соли 2014), «Давлати исломӣ» (14 апрели 2014), «Ҷабҳат ан Нусра» (14 апрели 2014), «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон» (29 сентябри соли 2015), Паймони миллии Тоҷикистон (15 августи 2019) ва «Памир дейли нюз» («Pamir Daily News») ё «Памир нюз» («Pamir News») (14 юни соли 2023).

⁴ Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 539.

сохти конституционӣ ва амнияти ҶТ таъсири манфӣ расонида, баъзан сабаби афзоиши дигар ҷиноятҳо, аз ҷумла экстримизм ва терроризм мегардад.

Бори аввал дар сатҳи қонунгузорӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ бо Қарори Кумитаи иҷроияи марказии Русия аз 20 июни соли 1919 «Дар бораи аз қаламрави умумӣ хориҷ кардани минтақаҳои ҳолати ҳарбӣ эълоншуда» муқаррар гардид. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон солҳои 1935 ва 1961 ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар шакли моддаи мустақил пешбинӣ гардид. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикстон аз соли 1998 (минбаъд КҶ ҶТ) дар м. 309 муқаррар гардид. Новобаста ба ин, то имрӯз таҳқиқоти ҳамаҷонибаи илмии мукаммале вобаста ба масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ, ҳанӯз ҳам бештари мушкилот дар самти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ ҷой доранд, ки баргараф намудани онҳо маҳз тавассути анҷом додани таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ зарур мебошад, зеро ҳангоми дар амалия татбиқ намудани м. 309 КҶ ҶТ мушкилиҳо ба миён меоянд. Аз ҷумла, вобаста ба объекти таҳрибкорӣ, ки қаблан ҳамчун ҷиноят алайҳи давлат муайян гардида буд, аммо ҳоло ҷиноят бар зидди асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ мебошад, инчунин моҳият ва мазмуни дигар унсурҳо ва хусусиятҳои ин ҷиноят, тағйироти қонунгузорӣ, ки боиси афзоиши шаклҳои ҷинояткорӣ гардид, мушкилоти фарқ кардани таҳрибкорӣ аз амали террористӣ ва дигар ҷиноятҳои ҳамшабеҳ ва монанди инҳо.

Инчунин бояд зикр намуд, ки меъёри КҶ ҶТ, ки ҷавобгариро барои ҷинояти таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунад ва татбиқи амалии онҳо дар қисмати риояи қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ, криминализатсияи кирдорҳои алоҳидаи тарафи объективии таҳрибкорӣ ва ҳамоҳангсозии таркибҳои ҷиноятҳои монанд вазифаи пешгирикунандаи қонуни ҷиноятиро сад дар сад иҷро карда наметавонанд. Такмили қонунгузориҳои ҷиноятии ҶТ ва таҷрибаи татбиқи он шояд роҳи ягонаи ҳалли воқеии мушкилоти мубориза бар зидди таҳрибкорӣ бошад. Дар робита ба ин, таҳлили қонунҳои ҷиноятии баъзе мамлакатҳо, ки дар онҳо таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноят пешбинӣ гардидааст, мубрам буда, омӯзиши онҳо дар самти муқаррар

намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои баъзе ҷиноятҳо хеле муҳим аст. Таҳлили муқоисавии меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ муосири миллӣ ва хориҷӣ имкон медиҳад, то ки мушкилиҳои ҷойдоштаи КҶ ҚТ баргараф карда, такмил дода шавад. Бидуни омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи мусбати хориҷӣ, такмили қонунгузорӣ, ҳалли дигар проблемаҳои ҳуқуқӣ, мубодилаи иттилооти ҳуқуқӣ ва ақидаҳои илмӣ, инкишофи низоми ҳуқуқии миллӣ ва ба ҳам наздик кардани низомҳои ҳуқуқии мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон номумкин аст.

Вазъи ҷинояткорӣ ва натиҷаҳои таҳлили қонунгузории миллӣ дар самти мубориза бар зидди ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ, баҳусус таҳрибкорӣ, зарурати густариш додани рушди илмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, муайян кардани шаклҳои содир гардидани таҳрибкорӣ, коркарди силсила мафҳумҳо (категорияҳо)-и зарурӣ, муайян намудани самтҳои асосии рушди минбаъдаи қонуни ҷиноятиро дар ин самт тақозо менамояд.

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, меъёри қонуни ҷиноятӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ муқаррар менамояд, ба такмили пайваста эҳтиёҷ дорад. Умуман ин омилҳо аз аҳаммиятнокии мавзуи таҳқиқоти рисолаи номзадӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ ва такмили қонунгузории ҷиноятӣ дар самти муқовимат ва пешгирии содир намудан таҳрибкорӣ дар осори илмӣ олимони ҳуқуқшиноси ватанӣ таҳқиқ шудааст. Аз ҷумла В.А. Абдухамитов⁵, У.А. Азизода⁶, С.Э. Баҳриддинов⁷, И.Ҳ.

⁵ Ниг.: Абдухамитов В.А. Борьба с религиозным экстремизмом: уголовно-правовые, криминологические проблемы (на материалах Республики Таджикистан). Монография. – Бишкек, 2015. – 260 с.

⁶ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 413 с.

⁷ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Баҳриддинов С.Э. Мафҳум ва намудҳои ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ / Т.Ш. Шарипов, С.Э. Баҳриддинов // Давлат ва ҳуқуқ. – 2007. – №3. – С. 56-63.

Бобочонзода⁸, М.М. Зоҳидова⁹, Н.А. Қудратов¹⁰, Б.Ш. Қурбонзода¹¹, З.Ҷ. Маҷидзода¹², А.Қ. Назаров¹³, Д. Назиров¹⁴, Р.Ҷ. Раҳимзода¹⁵, А.И. Сафарзода¹⁶, К.Х. Солиев¹⁷, М.П. Ҳайдарзода¹⁸, Ш.Х. Ҳафиззода¹⁹, А.К. Шарипов²⁰, Т.Ш. Шарипов²¹ ва дигарон дар ин чода таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Ҳамзамон, як зумра олимони хориҷӣ, аз қабили С.К. Балашов, В.П. Емельянов, А.М. Киракосян, А.С. Климосюк, И.В. Коришева, Ю.В. Лутсенко, Д.В. Сопов, Д.В. Токмантсев ва дигарон²² низ таълифоти худро оид ба масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ ба таъбъ расондаанд. Муҳаққиқони мазкур паҳлӯҳои

⁸ Ниг.: Раҳимзода Р.Ҷ., Бобочонзода И.Х. Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: қисми умумӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2019. – 550 с.

⁹ Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Сравнительно-правовой анализ уголовной ответственности за диверсия по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины по объекту преступления / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2020. – №3 (84). – С. 100-109.

¹⁰ Ниг.: Қудратов Н.А. К определению понятия «диверсия» и ее объекта / Н.А. Қудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 289-294.

¹¹ Ниг.: Қурбонзода Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2017. – 212 с.

¹² Ниг.: Маджидзода Дж.З., Назаров Н. Организованная и транснациональная преступность. – Душанбе, 2014. – 268 с.

¹³ Ниг.: Назаров А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права. – Душанбе, 2014. – 193 с.

¹⁴ Ниг.: Назиров Д. Проблемы терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления: автореф. дис. ... д-ра филос. наук. – Душанбе, 2009. – 347 с.

¹⁵ Ниг.: Раҳимзода Р.Ҷ. Оперативно-розыскная политика по обеспечению экономической безопасности Республики Таджикистан: проблемы теории, методологии и практики (историко-правовой и общетеоретический анализ): дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 581 с.

¹⁶ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафаров А.И. Таҳлили баъзе масоили принципҳои конституционии ҳуқуқи ҷиноятӣ / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафаров // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2015. – №3 (27). – С. 218-226.

¹⁷ Ниг.: Солиев К.Х. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии тоҷикистон. – Душанбе: Глобус, 2006. – 880 с.

¹⁸ Ниг.: Ҳайдарзода М.П. Проблемаҳои мукамалсозии қонунгузорӣ ва квалификацияи ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 221 с.

¹⁹ Ниг.: Ҳафиззода Ш.Х. Политико-правовые меры противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан / Ш.Х. Ҳафиззода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – №4 (36). – С. 153-160.

²⁰ Ниг.: Шарипов А.К. Предупреждение преступлений, обусловленных исламским радикализмом (по материалам Республики Таджикистан): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 228 с.

²¹ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафаров Х.С. Некоторые взгляды о соотношении понятий «Экстремизм», «Фундаментализм», «Радикализм», «Национализм» и «Сепаратизм» / Т.Ш. Шарипов, Х.С. Сафаров // Труды Академии управления МВД России. – 2015. – №4. – С. 34-41.

²² Ниг.: Балашов С.К. Уголовно-правовая охрана безопасности движения и эксплуатации железнодорожного транспорта: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – 26 с.; Емельянов В.П. Уголовная ответственность за терроризм и преступления с признаками терроризирования: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 370 с.; Киракосян А.М. Терроризм на транспорте как угроза современному обществу: автореф. дис. ... канд. фил. наук. – М., 2007. – 23 с.; Климосюк А.А. Кримінальна відповідальність за диверсію: дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 2018. – 247 с.; Коришева И.В. Уголовная ответственность за приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 150 с.; Луценко Ю.В. Освобождение от уголовной ответственности за преступления против основ национальной безопасности Украины: монография. – Харьков: Право, 2015. – 200 с.; Сопов Д.В. Уголовная ответственность за терроризм: проблемы квалификации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 203 с.; Токманцев Д.В. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности движения и эксплуатации железнодорожного, воздушного или водного транспорта: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – 247 с.

алоҳидаи ҷинояти таҳрибкориро таҳлил намудаанд. Аммо, бояд гуфт, ки вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ то ба ҳол таҳқиқоти комплексӣ анҷом наёфтааст.

Тавре ки натиҷаи таҳлилҳои назарӣ нишон медиҳад, дар таҷрибаи татбиқи ҳуқуқии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи мамлакат дар бобати дарки моҳияти аслии таҳрибкорӣ ва татбиқи чораҳои самаранок алайҳи содир кардани он мушкилиҳои муайян ҷой доранд. Аз ҷумла, масъалаҳои мушаххаси бандубасти ҷиноят яқсон нестанд ва ин ҳолат ба таҷрибаи мақомоти тафтишотӣ ва судии ҚТ таъсири манфӣ расонида, ба таъмини речаи қонуният дар самти мубориза бар зидди таҳрибкорӣ монеа эҷод менамояд. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло бояд гуфт, ки имрӯз масъалаи такмили меъёри қонуни ҷиноятӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ муқаррар намудааст, яке аз масъалаи мубрами доктрина ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи мавзӯҳои лоиҳавии шӯбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови АМИТ барои солҳои 2016-2020 «Рушди падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар давраи муосир» (рақами қайди давлатӣ 0116ТJ00765 аз 01.01.2016 с.) ва барои солҳои 2021-2025 «Конститутсия ва рушди асосҳои ҳуқуқии сохтори давлатӣ ва ҷамъиятии Тоҷикистон» (рақами қайди давлатӣ 0121ТJ1102 аз 24.02.2021 с.) омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ тавассути омӯзиши комплексӣ муайян намудани мушкилиҳо (проблемаҳо) вобаста ба таркиби ҷинояти таҳрибкорӣ, инчунин таҳияи тавсияҳои бунёдӣ ва пешниҳодҳои илмӣ асоснок ва исботшуда, ки барои беҳтар намудани қонуни ҷиноятӣ дар самти ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба таҳрибкорӣ равона гардидаанд, ифода мегардад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҷиҳати ноил гардидан ба мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ дар назди муаллиф вазифаҳои зер гузошта шудаанд:

– таҳлили таърихи инкишоф ва рушди категорияи таҳрибкорӣ дар қонунгузорию ҷиноятии Тоҷикистон;

– омӯзиши қонунгузорию ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ ва дар ин замина пешниҳод намудани тавсияҳои бунёди дар самти мукаммалнамояи таркиби м. 309 КҶ ҚТ;

– таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии аломатҳои объективии таҳрибкорӣ;

– таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии аломатҳои субъективии ҷинояти таҳрибкорӣ;

– баррасии аломатҳои вазнинкунанда ва махсус вазнинкунандаи таркиби ҷинояти таҳрибкорӣ;

– асоснок намудани тафриқагузорию ҷинояти таҳрибкорӣ бо терроризм;

– коркард ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунгузорию ҷиноятӣ вобаста ба ҷиноятӣ таҳрибкорӣ.

Объекти таҳқиқотро муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ташкил медиҳанд, ки вобаста ба содир шудани ҷинояти таҳрибкорӣ ба вучуд меоянд.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсиониро маҷмуи масъалаҳои алоқаманд бо ҷинояти таҳрибкорӣ дар умум ва аломатҳои таркибӣ (объективӣ ва субъективӣ) ва бандубастшавандаи онҳо дар алоҳидагӣ, инчунин татбиқи м. 309 КҶ ҚТ дар амал, ташкил медиҳанд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири се марҳалаи рушди қонунгузорию ҷиноятӣ мебошад: 1) то шӯравӣ; 2) қонунгузорию ҷиноятии шӯравӣ–сотсиалистӣ; 3) даврони соҳибистиқлолӣ. Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ташаккул ва инкишофи танзими ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҚТ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ ва муосир мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Қобили зикр аст, ки дар рисолаи илмии мазкур бо истифода аз методи муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, танзими ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии ҚТ дар таҷриба ва қонунгузорию давлатҳои хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2017-2023-ро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ки самтҳои мухталифи мавзӯи мазкурро таҳқиқ намудаанд, ташкил медиҳад, ба монанди: В.А. Абдухамитов, У.А. Азиззода, С.К. Балашов, И.Ҳ. Бобоҷонзода, В.П. Емелянов, А.М. Киракосян, А.А. Климчук, И.В. Коришева, Н.А. Қудратов, Б.Ш. Қурбонзода, Ю.В. Лутсенко, Ҷ.З. Маҷидзода, А.К. Назаров, Д. Назирова, Р.Ҳ. Раҳимзода, А.И. Сафарзода, К.Х. Солиев, Д.В. Сопов, Д.В. Токмантсев, М.П. Ҳайдарзода, Ш.Х. Ҳафиззода, А.К. Шарипов, Т.Ш. Шарипов ва дигарон. Инчунин, вобаста ба мавзӯи таҳқиқотӣ, захираҳои глобалии системаи иттилоотии Интернет ва тафсириҳои васоити ахбори омма мавриди истифода қарор гирифтанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Муқаррарот ва хулосаҳои асосӣ бо истифодаи ҳамаҷонибаи тамоми усулҳои мавҷудаи илми ҳуқуқ оид ба таҳлили зухуроти ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла, методи диалектикӣ, маҷмуи методҳои махсуси илмӣ-оморӣ, шаклию мантиқӣ, қиёсию ҳуқуқӣ, таърихӣ, системавӣ сохторӣ ва ғайра асос ёфтаанд. Инчунин ҳангоми таҳлили масъалаҳои илмӣ усулҳои махсуси ҳуқуқӣ, аз қабилӣ муқоисавӣ-ҳуқуқӣ истифода шудаанд.

Заминаҳои эмпирикии диссертатсияро маводи тафтишотии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҚТ марбут ба таҳрибкорӣ, ки дар судҳои Тоҷикистон баррасӣ шудаанд, омили Суди Олии ҚТ ва Вазорати корҳои дохилии ҚТ, ахбороти мақомоти Прокуратураи генералии ҚТ дар давраи солҳои 2010-2023 ташкил дода, 5 парвандаи ҷиноятӣ оид ба таҳрибкорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Ҳамчунин, маълумотҳое, ки дар ВАО ва сомонаҳои интернетӣ вобаста ба таҳрибкорӣ нашр гардидаанд, ба даст оварда шуда, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар асоси таҳлили қонунгузорию ҷиноятӣ қаблӣ ва амалкунандаи ҚТ, амалияи истифодаи он, нуқтаҳои назари олимон (доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ) ва инчунин нуқтаи назари шахсии муаллиф, модели нави меъёре, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ менамояд, пешниҳод гардидаанд. Дар диссертатсия, инчунин, зарурати такмил додани м. 309 КҶ ҚТ, сохтори нави он пешниҳод гардида, тамоюлҳои

танзими меъёрии ҷавобгарии ҷинойтӣ барои таҳрибкорӣ дар қонунҳои ҷинойтии Тоҷикистон дар марҳалаҳои гуногуни рушди таърихӣ таҳлил карда шуда, тадбирҳои зарурӣ барои мукамалгардии сохтори таркибии ҷинойти мазкур андешида шудаанд.

Бинобар ин, диссертатсияи мазкур нахустин таҳқиқоти комплексие мебошад, ки ба таҳлили ҷинойти таҳрибкорӣ ва масъалаи такмили қонунгузории ҷинойтӣ дар ин самт бахшида шудааст. Ғайр аз ин, навоварии илмии диссертатсия дар як қатор ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои илман асосёфтаи муаллиф оид ба бандубасти ин ҷинойт бо дарназардошти воқеияти имрӯзаи ҳуқуқӣ пешниҳод гардидаанд, ки баҳри такмили минбаъдаи қонунгузории ҷинойтии Тоҷикистон равона гардидаанд.

Нуқтаҳои илмии ба ҷимоя пешниҳодшаванда. Навгонии илмии таҳқиқот бо нуқтаҳои илмии зер, ки ба ҷимоя пешкаш карда мешаванд, собит мегардад:

I. Пешниҳодҳое, ки хусусияти назариявӣ доранд:

1. Дар асоси таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ (принсипи таърихият) рушди қонунгузории ҷинойтии Тоҷикистон вобаста ба ҷавобгарии ҷинойтӣ барои таҳрибкорӣ аз рӯйи ташаккул ва инкишофаш ба ду давраи асосӣ ҷудо карда шудааст: а) давраи Шуравӣ (солҳои 1917-1991) – ташаккулёбии ҷинойти таҳрибкорӣ дар сатҳи қонунгузорӣ; б) замони истиқлол, дар сохтори таркиби ҷинойти таҳрибкорӣ, навъ ва андозаи ҷазо, аломатҳои бандубасткунандаи таркиби ҷинойт, шакли гуноҳ ва аломатҳои тарафи объективӣ ва субъективии ҷинойти таҳқиқшаванда тағйироти назаррас ба миён омаданд.

2. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории ҷинойтии давлатҳои узви ИДМ дар самти ҷавобгарии ҷинойтӣ барои таҳрибкорӣ имконият дод, ки ба таври мушаххас қонуниятҳои пайдоиши манъи ҳуқуқӣ-ҷинойт таҳрибкорӣ, ҳастӣ ва татбиқи он, ояндаи инкишоф ва мукамалгардии таркиби он муайян карда шавад. Чунин ҷиҳатҳои мусбӣ (навгонии) қонунгузории ҷинойтии давлатҳои узви ИДМ метавонанд дар самти мукамалгардии КҶ ҚТ вобаста ба ҷинойти таҳрибкорӣ аҳамияти махсус дошта бошанд: а) криминализатсия намудани мусоидат ба фаъолияти таҳрибкорона, гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти

тахрибкорона ва ташкили гуруҳи (иттиҳоди) тахрибкорона ё иштирок дар он; тахрибкорие, ки бо қатли оммавии одамон, зарар ба саломатии онҳо, инчунин захролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия, эпизоотия ва эпифитотия алоқаманд аст; б) муқаррар намудани аломатҳои бандубастшаванда, ба монандӣ: – содир намудани тахрибкорӣ аз ҷониби гуруҳи муташаккил; 2) тахрибкорие, ки сабаби бавучуд омадани зарари калони молумулкӣ ё дигар оқибатҳои вазнин мегардад; 3) тахрибкорие, ки боиси марги инсон гаштааст.

3. Давлатҳои хориҷӣ, гуруҳҳои (ташкilotҳои) террористию экстремистӣ метавонанд тахрибкориро бо мақсади суст кардани амнияти миллӣ ва заиф гардонидани амнияти иқтисодии Тоҷикистон, пешбурди манфиатҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, душманона, иқтисодӣ ва ғайраҳо истифода баранд ва он аксаран ба таври пинҳонӣ сураг мегарад. Тахрибкорӣ дар ҷаҳони муосир метавонад аз ҳар ғушаи ҷаҳон анҷом дода шавад. Истифодаи беамониати ТИК дар масъалаҳои амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавӣ шаклҳои нави тарафи объективии тахрибкориро ба вучуд меорад, яъне тахрибкории кибернетикиро. Ин муқаррарот бояд аз категорияи гипотеза ба категорияи амалияи устувор гузарад. Корношоам кардани инфраструктураи ҳарбӣ, таҷҳизоти саноатӣ, системаҳои автоматии идоракунӣ, барномаҳои компютерӣ ва дигар иншооти мудофиавӣ муҳимтарин вазифаҳост, ки дар натиҷаи тахрибкории кибернетикӣ ҳал карда шудаанд. Барои ҳимояи ҳамаҷонибаи ҳуқуқӣ-ҷиноятии манфиатҳои амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавӣ аз ҳамлаи киберӣ, ки ба амнияти давлат таҷовуз мекунад, ҷиноят ҳисоб карда, ин амал ҳамчун ҷиноят – тахрибкорӣ тасниф карда шавад.

II. Пешниҳодҳое, ки ба такмили қонунгузори ҷиноятӣ равона гардидаанд ва ё хусусияти амалӣ доранд:

4. Муаллиф дар концепсияи илмии худ пешниҳоди асоснок намудааст, ки дар таркиби тахрибкорӣ криминализатсия намудани чунин ҳолатҳо зарур ва саривақтӣ мебошад: а) криминализатсия намудани шакли муосири содир намудани амалҳои тахрибкорона ва бо ҳамин мақсад ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ ворид намудани ибораи «ҳамлаҳои киберӣ»; б) оқибатҳои амалҳои тахрибкориро ба назар гирифта,

ба диспозитсия м. 309 КЧ ҚТ ворид намудани ибораи «ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарари дигар ба саломатии онҳо» зарур мебошад; в) криминализатсия намудан ва ба таркиби таҳрибкорӣ ворид намудани чунин шаклҳои содир намудани амалҳои таҳрибкорона ба монанди захролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотиҳо;

5. Дар қ. 2 м. 309 КЧ ҚТ илова намудани аломатҳои бандубастшавандаи зерин: а) якчандкарата; б) аз ҷониби гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ; в) бо истифодаи мақоми хидматӣ; г) дар ҳолати ретсидиви хавфнок;

6. Дар қ. 3 м. 309 КЧ ҚТ илова намудани аломатҳои бандубастшавандаи зерин: а) аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ; б) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок; дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг;

7. Асоснок карда шудааст, ки дар қ. 1 м. 309 ибораи «равона шудааст» ба «бевосита равона шудааст» иваз карда шавад;

8. Пешниҳод карда мешавад, ки ба диспозитсияи м. 309 КЧ ҚТ шакли нави содир кардани ин ҷиноят, яъне содир кардани таҳрибкорӣ тавассути «ҳамлаҳои киберӣ» илова карда шавад. Дар доираи ҳамлаи киберӣ бояд ҳамчун таҷовуз ба шабакаҳои компютерӣ тавассути вуруди беиҷозати онҳо, сирояти оммавӣ бо нармафзори зараровар, забти иттилооти махфӣ ва ғайра фаҳмида шавад, ки мақсади заиф кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошанд;

9. Таҳлил ва омӯзиши ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкориро ҷамъбаст намуда, пешниҳод мешавад, ки дар КЧ ҚТ диспозитсияи м. 309 дар таҳрири нав ва таркибҳои наво, ки бо таҳрибкорӣ алоқамандан дар шакли зерин пешниҳод карда шавад:

9.1. Моддаи 309 (Таҳрибкорӣ)

1) Бо мақсади ноустувор сохтани амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иқтисодиёт ва мудофиа, содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои несту нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти ҷумҳуриявӣ ва стратегӣ равона шудааст ... ҷазо дода мешавад.

2) кирдорҳои дар қ. 1 ҳамин модда пешбинишуда, агар:

а) боиси захролудшавии оммавӣ ё паҳн кардани эпидемия ё эпизоотия ё эпифитотиҳо.

б) боиси марги одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарари дигар ба саломатии онҳо гардида бошад ... ҷазо дода мешавад.

3) кирдорҳои пешбинишудаи қ.қ. 1 ва 2 ҳамин модда, агар:

а) якчандқарата;

б) аз ҷониби гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ;

в) бо истифодаи мақоми хидматӣ

г) дар ҳолати ретсидиви хавфнок содир шуда бошад ... ҷазо дода мешавад.

4) Кирдорҳои дар қ.қ. 1 ва 2 ҳамин модда пешбинигардида, агар:

а) аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ;

б) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок;

в) дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг содир шуда бошад ... ҷазо дода мешавад.

9.2. Моддаи 309.1 (Ташкили таълим ва гирифтани таълими хусусияти таҳрибкоронадошта)

1. Ташкили таълим ё гирифтани таълими хусусияти таҳрибкоронадошта, инчунин роҳбарӣ ё иштирок дар чунин таълим новобаста аз ҷой ва шакли таълим ... ҷазо дода мешавад.

2. Ҳамин кирдор, агар:

– бо истифода аз мақоми хизматӣ содир шуда бошад;

– бо маблағгузорӣ намудани чунин кирдор алоқаманд бошад ... ҷазо дода мешавад.

9.3. Моддаи 309.2 (Ташкили гуруҳи таҳрибкорона ё иштирок дар он)

1. Ташкил ва таъмини фаъолияти гуруҳи таҳрибкорона ва сохторҳои таркибии он ... ҷазо дода мешавад.

2. Иштирок дар гуруҳи таҳрибкорона ... ҷазо дода мешавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар таҳияи асосҳои назариявии коркарди низоми донишҳои мавҷуда оид ба масъалаҳои мубориза бар зидди таҳрибкорӣ ифода меёбад. Инчунин натиҷаҳои таҳлил ба пайдоиши тасаввурот

оид ба маҷмуи воситаҳои қонунии мубориза бар зидди таҳрибкорӣ мусоидат намуда, барои таҳқиқоти баъдӣ дар ин соҳа замина мегузоранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки хулосаву пешниҳодоти муаллиф метавонанд дар самти такмили фаъолияти қонунгузорӣ дар соҳаи мубориза бо ҷинояткорӣ, аз ҷумла бар зидди таҳрибкорӣ, дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суд оид ба ошкор, таҳқиқ ва бандубасти ҷинояти мазкур, муайян намудани рақобати меъёрҳо байни таҳрибкорӣ ва терроризм, зимни омода намудани қарори Пленуми Суди Олии ҚТ, бо мақсади таъмини татбиқи дуруст ва яқсони қонунгузорӣ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз ҷониби судҳо мавриди истифода қарор дода шавад.

Маводди таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад дар ҷараёни таълим дар муассисаҳои олий ҳангоми тадриси фанҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология, курсҳои махсуси «Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ» ва «Асосҳои илмии бандубасти ҷиноятҳо» истифода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии таҳқиқоти диссертатсия тавассути истифодаи усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ, таҳлили қонунгузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, омӯзиши адабиёти умумӣ ва махсус оид ба мавзӯи таҳқиқот ва рисолаҳои баъзе олимон, ки нуқтаҳои назари илмии муосирро дар бораи институти шартан татбиқ накардани ҷазо инъикос менамояд, ба даст оварда шудааст. Натиҷаҳои илмӣ, пешниҳоду хулосаҳо ва тавсияҳои амалии дар таҳқиқоти диссертатсионӣ пешбинигардида дар асоси манбаи қонунгузорӣ ва амалияи судӣ анҷом дода шудааст.

Эътимоднокии таҳқиқоти диссертатсия, инчунин, аз истифодаи заминаҳои васеи таҷрибавӣ, ки дар шакли маълумотҳои гуногуни оморӣ, ҷамъбасти маводди таҷрибаи судӣ ва таҳлили як силсила парвандаҳои ҷиноятӣ оварда шудаанд, бармеояд. Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқоти рисолаи илмӣ ба он хотир эътимодноканд, ки дар асоси таҳлили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра ба даст омадаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар ҷараёни таҳқиқ муаллифи диссертатсия ба таври кофӣ санадҳои байналмилалӣ, қонунгузориҳои ҷиноятӣ мамлакатҳои хориҷӣ ва Тоҷикистон оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ, хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфноки ин ҷиноятҳо дар замони муосир, таҳлили таркиби ҷинояти баррасишавандаро таҳлил намудааст. Ҷамчунин, аз ҷониби диссертант коркарди амалӣ ва назарии тавсияҳо баҳри тақмили қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ пешниҳод гардидааст.

Тасвиб ва амлосозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар шӯбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардида, дар ҷаласаҳои шӯба мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар мақолаҳои муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва дигар маҷаллаву маҷмуаҳо ба таъб расидаанд. Нуқтаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар гузоришҳо пешниҳод шудаанд. Аз ҷумла: дар конференсияҳои байналмилалии «Илми ҳуқуқшиносӣ дар асри ХХ: масъалаҳои мубрам ва ояндабинии ҳалли он (29-30 сентябри соли 2020, шаҳри Шахтаи Федератсияи Россия) дар мавзӯи «Баъзе масъалаҳои муайяннамоии тарафи субъективии таҳрибкорӣ» ва рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: конференсияи байналмилалии илми- амалӣ бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф» (солҳои 2020-2040), (27-28 декабри соли 2022 ш. Душанбе), дар мавзӯи «Пешгирии киберҷиноятҳо»; дар конференсияҳои

ҷумҳурият: 1) конференсияи дувуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзуи «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои ҳуқуқии иқтисодиёти рақамӣ», (31 майи соли 2021 ш. Душанбе), дар мавзуи «Саломатӣ ҳамчун объекти ҷиноят»; 2) конференсияи дувуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзуи «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои ҳуқуқии иқтисодиёти рақамӣ», (31 майи соли 2021 ш. Душанбе), дар мавзуи «Тавсифи ҳуқуқи ҷиноятии таҳрибкорӣ».

Маводи таҳқиқот аз тарафи муаллиф ба Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода шуда, тавсияҳои амалии он Ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз ҷанҷи «Ҳуқуқи ҷиноятӣ», «Ҳуқуқ» дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Оид ба муҳтавои диссертатсия мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 5 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақола дар нашрияҳои ватанӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ чоп шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, ҳафт зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия **183 саҳифаро** дар бар мегирад.

БОБИ I. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ТАХРИБКОРӢ: ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚӢ

1.1. Таърихи ташаккул ва рушди ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ

Таҳрибкорӣ (аз калимаи латинии *Diversio* - «каҷравӣ, парешонӣ») гирифта шуда чораҳои махсуси махфӣ ва омодашудаи гуруҳҳои таҳрибкорӣ-истихборотӣ ё разведкачиёни инфиродӣ – таҳрибкорҳо (диверсантҳо) фаҳмида мешаванд, ки барои аз кор баровардани объектҳои муҳимми стратегии ҳаёти ҷамъиятӣ ё ҷузъҳои алоҳидаи онҳо бо роҳи таркиш, сӯхтор, обхезӣ ва инчунин истифодаи дигар усулҳо, ки ба амалисозии мубориза барои расидан ба ҳадафе (аслан бо ҳадафи суҳт кардани иқтисодии муҳофизавӣ ва амнияти иқтисодӣ Қ.А.) алоқаманд, фаҳмида мешавад²³.

Таҳрибкорӣ ҷинояте мебошад, ки бо пайдоиши давлат бавучуд омад. Дар аввал таҳрибкориро амалиёти ҷангии меномиданд, ки қувваҳои ночиз бо мақсади гумроҳ кардани душман, дур кардани диққат ва қувваҳои вай аз самти асосӣ гузаронида мешуданд. Дар замони осоишта бошад таҳрибкорӣ аз ҷониби гуруҳҳои террористӣ фаъолона истифода мешавад, дар ҳоле ки диверсияро метавон ҳамчун амалҳои гуногуни террористӣ ҳисоб кард. С.С. Ятимов менависад, ки «Эътироф бояд кард, ки таҳрибкорӣ, ноором сохтани як давлат, бесаранҷом, бесарусомон кардани як миллат вобаста ба тақдир ё чизи тасодуфӣ нест. Терроризм, экстремизм, дигар намуди таҳрибкорӣ ба муқобили ҳар кадом субъекти муносиботи байналхалқӣ, давоми сиёсати хориҷии кишвари муайян бо роҳ, усул ва методҳои дигар мебошад. ... Бе донишгари моҳият (ҷавҳар)-и чунин таҳрибкорӣ, ғаразҳои аслии аъмоли душман, раванд ва қонуниятҳои он, мубориза бо чунин зуҳурот номумкин аст». Мутаассифона, бисёриҳо аз моҳияти таҳрибкорӣ огоҳӣ надоранд, зимни пайдоиши зуҳурот баъзе аз сокинон, ки на чандон дониши мукамал ва қобилияти дарку таҳлили

²³ Ниг.: Диверсия [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/> (санаи муроҷиат: 26.01.2022).

воқеаҳоро доранд, ба онҳо дода мешаванд, ки ин барои амалӣ сохтани ҳадафҳои таҳрибкорона кумак мерасонад. Дардовар низ ҳаст, вақте душман ҳадафҳояшро тавассути худи миллатҳо дар дохили давлатҳо амалӣ мегардонад»²⁴.

Татбиқи принципи усули диалектикӣ ба монанди таърихият (дар баробари принципҳои объективӣ ва фарогирӣ) барои омӯзиши ҳозира, бозсозии гузашта ва пешгӯии ояндаи «ҷинойтҳои давлатӣ» зарур аст. Зеро, бо истифода аз принципи таърихият дар сатҳи зарурӣ вазъи кунунии ҷинойткорӣ ба муобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат (ҷинойтҳои давлатӣ) таҳқиқ гардида, пайдоиш ва марҳилаҳои асосии таърихии ҷинойтҳои давлатиро баррасӣ карда, инчунин тамоюлҳои такмил ва пешгирии ин ҷинойтҳоро пешгӯӣ кардан имкон дорад²⁵. Омӯзиши таърихи давлат ва ҳуқуқ таснифбандии гуногуни пайдоиш ва инкишофи давлат ва ҳуқуқро пешниҳод намудааст²⁶. Буриев И.Б. инкишофи давлат ва ҳуқуқро чунин таснифбандӣ менамояд: а) пайдоиши давлатдорӣ дар ҳудуди Тоҷикистон (II ҳазор сол то эраи мо – I ҳазор сол то эраи мо); б) ташккул ва инкишофи давлатдорӣ дар зери таъсири тамаддуни зардуштӣ (I ҳазор сол то эраи мо ва авали асри VIII); в) ташаккул ва инкишофи давлатдории тоҷикон дар зери таъсири тамаддуни исломӣ (оғози асри VIII – оғози асри XIX); г) давлатдории омехтаи тоҷикон (солҳои 1868, 1917, 1920); д) давлат ва ҳуқуқи тоҷикон дар давраи ИҶШС (солҳои 1917/1920-1991); е) давлат ва ҳуқуқи тоҷикон дар даврони истиқлолият (1991 то имруз)²⁷. Профессор Т.Ш. Шарипов марҳалаҳои асосӣ дар барпокунии ва инкишофёбии қонунгузории ҷинойтиро ба марҳилаҳои то шӯравӣ, қонунгузории ҷинойтии

²⁴ Назари Саймуъмин Ятимов дар бораи нақши илм, иттилоъ ва китоб дар таъмини амнияти миллий [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://old.kmt.tj/nazari-saymumin-yatimov-dar-borai-nakshi-ilm-ittilo-va-kitob-dar-tamini-amniyati-milli> (санаи муроҷиат: 26.01.2022).

²⁵ Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 29.

²⁶ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С. 12-13; Маликов А.В. Проблемы типологии государства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С. 130; Азизкулова Г.С., Хакимов Н.Х. История государства и права Таджикистана. – Душанбе, 2018. – С. 21.

²⁷ Ниг.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1. Ч. 1-4 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 23.

шӯравӣ–соцсиалистӣ ва даврони соҳибистиқлолӣ чудо намудааст, ки намунаи маҳдуди таснифбандии ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад²⁸. Ба назари мо пешниҳоди Т.Ш. Шарипов барои тадқиқи таърихи таҳрибкорӣ бештар ба мақсад мувофиқ аст.

Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар шакли санади меъёрии ҳуқуқӣ дар қаламрави Тоҷикистон асосан аз даврони шӯравӣ оғоз мегардад. Бо дарназардошти ин нукта мо маҳз ҳамин давраро бештар мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Муқаррар намудани ҷинояти таҳрибкорӣ бе омӯзиши муфассали илмии таърихӣ ин ҷиноят имконнопазир аст. Бояд зикр намуд, ки баъд аз сарнагун гардидани ҳукумати подшоҳӣ, соли 1918 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон²⁹ ва 14 сентябри 1920 Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ташкил карда шуд, ки як қисми қаламрави имрӯзаи Тоҷикистон қисми ин ҷумҳуриҳо буд. Ҳангоми таҳияи қонунгузории ҷиноятӣ, ки ҷавобгарӣ барои таҳрибкориро муқаррар менамуд, баъд аз Инқилоби Октябри соли 1917 тағироти сифатӣ ба амал омад.

Дар замони шуравӣ ин ҷиноят ба гуруҳи ҷиноятҳои зиддинқилобӣ дохил гардида, мақоми асосии мубориза бо ҷиноятҳои зиддинқилобӣ Комиссияи фавқулодаи умумирусиягӣ оид ба мубориза бар зидди инқилоб буд, ки таъсиси он барои қабули якчанд санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба муқобили ҷиноятҳои зидди инқилобӣ нигаронида шуда буданд, замина гузошт. Ба чунин санадҳо Мурочиатномаи Шӯрои Комиссарони Халқии ҶШФСР аз 11 ноябри соли 1917 «Дар бораи мубориза бо буржуазия ва агентҳои он, ки ба таъминоти артиш таҳрибкорӣ карда, ба бастании сулҳ монеъ мешаванд»³⁰, Декрети Шӯрои

²⁸ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Салимов Ҳ.С., Сатторов Ғ.С., Камолов З.А., Сафаров А.И., Саидов Ш.Н., Икромов Ҷ.З. Барномаҳои таълимӣ аз фанҳои кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалистика. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2012. – С. 12.

²⁹ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 226.

³⁰ Радиogramма армейским организациям о борьбе с буржуазией и ее агентами, саботирующими дело продовольствия армии и препятствующими заключению мира // Декреты Советской власти. – Том I. – 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М.: Гос. издат-во политической литературы, 1957.

Комиссарони Халқӣ «Дар бораи боздошти пешвоёни ҷанги шаҳрвандӣ ба муқобили инқилоб» (28 ноябри соли 1917) дохил мешуданд³¹.

Моҳи декабри соли 1922, баъди ташкил ёфтани ИҶШС, зарурати қабули санади ҷиноятии умумииттифоқӣ, ки ба муқобили ҷиноятҳои контрреволюционӣ нигаронида шуда буд, ба вуҷуд омад. Кодекси ҷиноятии РСФСР аз 24 майи соли 1922 бо Фармони Иҷлосияи II Кумитаи иҷроияи марказии умумирусиягии даъвати 10 қабул карда шуд ва дар он мафҳуми ҷинояти контрреволюционӣ ва шаклҳои алоҳидаи он муттаҳид карда шуда, ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аввалин бор дар сатҳи қонунгузорию ҷиноятӣ пешбинӣ гардид³². Дар КҶ ҚШФСР барои бо мақсадҳои зиддинқилобӣ ташкил намудани таркиш, сӯхтор ё бо дигар тарзҳо нобуд ё вайрон кардани роҳи оҳан ё дигар хатҳо ва воситаҳои алоқа, васоити алоқои миллий, лӯлаҳои об, анборҳои ҷамъиятӣ ва дигар корхона ва иншоот, инчунин иштирок ҳангоми иҷрои ин ҷиноятҳо ҷазо дар шакли ҷазои қатл бо мусодираи амвол, бо эътирофи ҳолатҳои сабуқкунанда, ҷазо ба муҳлати на камтар аз панҷ сол бо маҳрум сохтан аз озодӣ ва мусодираи ҳамаи молу мулк пешбинӣ шуда буд. Агар суд муайян мекард, ки иштирокчӣ аз ҳадафҳои ниҳонии ҷиноятии худ мутобиқи ин модда огоҳ нест, барои иштирок дар он ба муҳлати на камтар аз 3 сол маҳрум кардан аз озодӣ ҷазо дода мешуд³³. Ин аввалин қонуни кодификатсияшудаи соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки 1-уми июли соли 1922 аз тарафи КМИУ тасдиқ шуда, ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ дар ин санад пешбинӣ гардида буд ва ин ҷиноят дар боби 1-и қисми махсуси КҶ, яъне «Ҷиноятҳои давлатӣ» ҷойгир шуда буд. Мавқеи ҷойгиршавии меъёри зикргардида дар низоми қисми махсуси ин Кодекси ҷиноятӣ гувоҳӣ он аст, ки ҷинояти таҳлилшаванда ба муқобили амнияти давлатӣ таҷовуз намуда, ҳамон

³¹ Декрет об аресте вождей гражданской войны против революции от 28 ноября (11 декабря) 1917 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0003_kad&object=context&l=ru (санаи мурочиат: 05.03.2018).

³² Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 238.

³³ Уголовный кодекс РСФСР от 1922 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL:<https://www.twirpx.com/file/2092426/> (санаи мурочиат: 05.03.2018).

тавре ки дар Кодекси ҷиноятӣ сабт шуда буд, ба муқобилият ва ё риоя накардани қонунҳои ҳокимияти шӯравӣ, халалдор намудани фаъолияти мақомоти он ва дигар амалҳои зоҳир гардида, ба суғуст шудани нерӯ ва нуфузи ҳокимият оварда мерасонад, яъне ба манфиатҳои олии ҳокимияти давлатии ҳамагон давра таҷовуз мекард. Дар ин самт 31 октябри соли 1924 КИМ ИҶШС «Принсипҳои асосии қонунгузориҳои ҷиноии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ»-ро қабул кард, ки он замон яке аз санадҳои асосии умумииттифоқӣ буд.

16 июни с. 1926 дар асоси КҶ ҶШФСР ва «Асосҳои қонунҳои ҷиноятии умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ», КҶ ҶШС Ўзбекистон (соли 1926) қабул гардида дар тамоми қаламрави ҶШС Ўзбекистон ва Тоҷикистон аз 1 июли ҳамагон сол ҷорӣ гардид³⁴. Бояд зикр намуд, ки мафҳуми тахрибкорӣ ҳамчун ҷиноят дар қонунгузорӣ бори аввал соли 1927 ҷорӣ карда шуд. Дар м. 9 (амалҳои тахрибкорӣ)-и Низомномаи соли 1927 дар бораи ҷиноятҳои давлатии ИҶШС амалҳои тахрибкорона чунин муайян карда шуданд: «бо мақсади контрреволюционӣ нест кардан ё вайрон кардан, ҳамчунин, тарқиш, сӯхтор ё дигар амалҳои бар зидди роҳи оҳан ё дигар роҳу воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, таъминоти об, анборҳои ҷамъиятӣ ва дигар иншоот ё моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ».

20 августи соли 1935 бо Қарори иҷлосияи давлатии КИМ Шӯравӣ ҶШС Тоҷикистон КҶ худро қабул намуд. Моддаи 58 Кодекси мазкур ба – муқаррароти КҶ ҶШФСР аз соли 1922 айнан шабоҳат дошта, ба монанди он барои тахрибкорӣ ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамуд³⁵. Ҳамзамон чи тавре, ки профессор У.А. Азизов менависад, новобаста ба шабоҳат доштани баъзе муқаррароти КҶ ҶШФСР соли 1926 бо КҶ ҶШС Тоҷикистон 1935, тағйирот ва иловаҳои назаррас ворид гардид, ки хусусиятҳои хоси миллии ва минтақавии Тоҷикистонро инъикос менамуд³⁶.

³⁴ Ниг.: Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – С. 229.

³⁵ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 20 августи соли 1935. – Сталинобод, 1936. – 108 с.

³⁶ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 285-286.

25 декабри соли 1958 Шӯрои Олии ИҶШС Қонун «Дар бораи ҷавобгарии ҷинойтӣ барои ҷинойтҳои давлатӣ»-ро қабул кард. Пеш аз қабули ин қонун мафҳуми «ҷинойтҳои махсусан хавфноки давлатӣ» дар қонунгузории ҷинойтии ИҶШС пеш аз мафҳуми ҷинойтҳои контрреволюционӣ гузошта шуда буд. Бояд гуфт, ки дар қонунгузории ҷинойтии он замон оид ба масъалаи ҷавобгарии ҷинойтӣ барои таҳрибкорӣ холигии зиёд вуҷуд дошт. Ба ин муносибат дар сессияи дуюми даъвати панҷуми Шӯрои Олии ИҶШС ин ҳолат ба назар гирифта шуд. Қонунгузорӣ тавсифи возеҳи ин ҷинойтро нашошт ва амалия аксар вақтҳо боиси тафсири хеле васеи таркиби ин ҷинойт мегардид. Ин холигӣ бо қабули Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҷавобгарии ҷинойтӣ барои ҷинойтҳои давлатӣ»³⁷ аз 25 -уми декабри соли 1958 пур карда шуд. Дар Қонуни мазкур тавсифи муфассали таркиби сохтори таҳрибкорӣ сабт шудааст. Тибқи қонуни мазкур таҳрибкорӣ ҳамчун «Бо мақсади ноустувор кардани давлати Шӯравӣ содир намудани таркишҳо, оташзанӣ ё амалҳои дигаре, ки ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё осеби дигар ба саломатии онҳо бо мақсади нобуд ё вайрон кардани корхонаҳо, иншоот, хатсайрҳо ва воситаҳои алоқа нигаронида шудаанд, алоқа ё дигар моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ ва комиссия бо ҳамон мақсадҳои захролуд кардани омма ё паҳн кардани эпидемия ва эпизоотия фаҳмида мешуд ва барои он ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ҳашт то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол ё бидуни бадарға ё ҷазои қатл бо мусодираи молу мулк муқаррар шуда буд. Вобаста ба таърихи ташаккул ва рушди ин ҷинойт дар Тоҷикистон бояд гуфт, ки Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон 17 августи соли 1961 КҶ ҶШС Тоҷикистонро қабул кард. Пеш аз он, дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон КҶ ҶШС Тоҷикистон аз 9 май соли 1935 амал мекард.

Таҳрибкории (диверсияи) идеологӣ дар замони Шӯравӣ ҳамчун яке аз намудҳои таҳрибкорӣ маишӯр буд. Бояд гуфт ки ИМА на ҳама вақт бо қувваи

³⁷ Закон СССР от 25.12.1958 «Об уголовной ответственности за государственные преступления» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4908#eIR2igSB2f1f4IKL> (санаи мурочиат: 20.03.2021).

зӯрӣ бар зидди дигар давлат амал менамуд. Дар соли 1959 намояндагони воломақоми ИМА Н. Хрушевро ба гузарондани намоишгоҳи ИМА дар Москва бовар кунанда, моҳирона ба муқобили ИҶШС диверсияи идеологиро гузаронданд. Ин кирдор ба монанди бомба буд! Ба москвалиҳо ва меҳмонони пойтахт муяссар шуд, ки онро тамошо кунанд. Америкоӣҳо вазъияти иқтисодии ИҶШС-ро, ки аз пас ҷанг барқарор шуда истода буд, нагз медонистанд, дидаву доништа ба Москва садҳо ҳазор китобчаю плакатҳои рангоранг оварданд, ки дар бораи молҳои Америка маълумот доитанд. Онҳо беул паҳн карда мешуданд, ҳамчунин харитаҳои роҳҳои ИМА, ки мувофиқи онҳо наслҳои одамони советӣ баъдтар номи штатҳоро омӯхта, рафти «Маршрути афсонавии 66»-ро пай бурда метавонистанд. Ва ҳамаи ин адабиётро сайёҳони шӯравӣ дар саросари ИҶШС мебарданд ва паҳн мекарданд. Дар намоишгоҳ либосҳои муд, асбобҳои рӯзгор, ба монандӣ: – мошинаҳои автоматии ҷомашӯӣ, зарфшӯӣ, тостер ва печҳо намоиш дода шуданд. Ҳамаи ин аз пластика ва шишаи дурахшон сохта шуда буд, ҳама чиз медурахшид ва диққати бинандаро ҷалб менамуд. Аммо аз ҳама беиштар диққати шаҳрвандонро стендҳои мошинҳои «Крайслер», «Понтиак», «Шевроле», «Бюик» ҷалб намуд. Моторҳои пурқувват, рангҳои дурахшон, лак ва хром, ороиши аълои дохилӣ. Шаҳрвандони ИҶШС фаҳмиданд, ки автомашинаҳои «Запорож» ва «Москвичҳо» дар ин замина хандаовар ба назар мерасанд, ва автомашинаҳои ҳукумати «Чайка» ва «Победа» бошад, танҳо нусхаҳои саноати автомобилсозии хориҷӣ мебошанд. Ҳамин тавр амрикоӣҳо тавонистанд, ки дар дили мардум нобоварӣ ва дилхунукӣ нисбат ба ҳокимияти Шӯравиро бедор кунанд³⁸. Бояд гуфт, ки диверсияи идеологӣ бо таҳрибкориҳои м. 309 КҶ ҚТ ягон алоқамандӣ надорад.

Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон соли 1961 аз принципҳои ва муқаррароти умумии муқаррарнамудаи Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, ки 25 декабри соли 1958 қабул шуда буд, иборат буд ва он «Принсипҳои асосии қонунгузориҳои ҷиноии ИҶШС ва

³⁸ Ниг.: США против русских: 5 диверсий американцев, которые были осуществлены в СССР [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://life.ru/p/1533011> (санаи муроҷиат: 20.03.2021).

ҷумҳуриҳои иттифоқи»-ро, ки аз соли 1924 амал мекард иваз кард, ва асоси таҳияи қонунгузорию ҷиноятию ҷумҳуриҳои иттифоқӣ гардид.

Кодекси ҷиноятию ҶШС Тоҷикистон соли 1961 ҳамаи ҷиноятҳои давлатиро ба ду гуруҳи мустақил ҷудо карда буд, инҳо: а) ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок ва б) дигар ҷиноятҳои давлатӣ. Таҳрибкорӣ ба ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок ба монанди хиёнат ба ватан, ҷосусӣ, акти террористӣ, акти террористӣ ба муқобили намояндаи ҳокимияти давлатӣ, таҳрибкорӣ, зиёнкорӣ, ташвиқот ва тарғиботи зиддишуравӣ, тарғиб намудани ҷанг, тарғиб намудани ғайриқонунии ташкилоте, ки ба содир намудани ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфнок равона шудааст, инчунин иштирок намудан дар ташкилотҳои зиддишуравӣ, ҷиноятҳои давлатии махсусан хавфноке, ки ба муқобили давлати дигар меҳнаткашон содир карда шудаанд, дохил мешуданд³⁹.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар Кодекси ҷиноятию ҶШС Тоҷикистон, ки соли 1961 қабул шудааст, дар м. 65 муқаррар шудааст. Дар боби «Ҷиноятҳои давлатӣ»-и ҳамина Кодекс, моддае, ки дар он ҷавобгарии ҷинояти таҳлилшавандаро пешбинӣ мекард, инъикос ёфт. Гузашта аз ин, ғурупушоии ИҶШС дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ на танҳо ба тақсимоли сиёсӣ ва ҳудудӣ, балки ба хароб шудани системаи ягонаи пуққуввати амниятӣ, ки дар 1/6 қисми қаламрави сайёра амал мекард, боис гардид⁴⁰.

Давраи муосири рушди қонунгузорию ҷиноятӣ, ки мушкилоти таҳрибкориро танзим мекунад, ба ташкили ҳуқуқи ҷиноятию пасошӯравӣ рост меояд. Дар ин давра ташаккулёбии қонунгузорию нав оғоз гардид. Ҷӣ тавре ки Ф.Т. Тоҳиров менависад, «Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал ҳамчун давлати соҳибистиқлол доктринаи мустақили ҳуқуқи худро таҳия намуда истодааст. Аз он ки ҷӣ гуна ин раванди мураккаб ва меҳнатталаб рушд меёбад ва гузашта, ҳозира ва ояндаро муттаҳид месозад, комёбиҳои аллакай бадастомадаро дар

³⁹ Ниг.: Қудратов Н.А. Ҷиноятҳо ба муқобили давлат дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон / Н.А. Қудратов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2019. – №2 (27). – С. 124-128.

⁴⁰ Ниг.: Қудратов Н.А. Асари зикршуда. – С. 127.

амал татбиқ менамояд, ба ҳалли муносиби масоилҳои ташаккулёбии низоми нави ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад»⁴¹.

Аз ин рӯ, дар назди роҳбарияти мамлакат вазифа гузошта шуд, ки аз нуқтаи назари интиқодӣ қисми зиёди институтҳои ҳуқуқие, ки аз ҷониби манбаҳои ҳуқуқии шӯравӣ коркард шуда буданд, баррасӣ гардида, концепсияҳо ва муқарраротҳои нав, ки ба раванди навшудаи мамлакат оид ба ташаккули давлати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ коркард карда шаванд, ки ба эҳтиёҷоти амалияи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мувофиқат мекунанд⁴². Ин раванд аз ҷумла, ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ низ таъсири худро расонд. Ибтидои он қабули Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 мебошад, ки баҳри таҳия ва қабули қонунгузориҳои ҷиноятӣ нав, ки амалӣ кардани муқаррароти онро таъмин мекунад, заминаи воқеӣ гузошт.

Қабули КҶ ҚТ, ки дастоварди бузурге барои илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи истифодаи он буд, муҳимтарин воқеа дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Хусусияти Кодекси ҷиноятӣ дар мазмуни институтҳои асосии он инъикос ёфта, анъанаҳои таърихӣ, миллий, фарҳангӣ ва хусусияти иқтисодии мамлакатро инъикос намуда, уҳдадорҳои байналмилалии ба зимма гирифта ба назар гирифт⁴³. Дар қонунгузориҳои нав дар зинабандии вазифаҳои ҳифзшаванда шахс, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дар асоси Конститутсияи ҚТ дар ҷойи аввал гузошта шудаанд. Онҳо ҳамчун объекти афзалиятноки ҳифзи ҳуқуқӣ аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо эътироф карда шудаанд⁴⁴.

Маҳз ҳамин вазъият ба он мусоидат намуд, ки то замони эълони истиқлол (1990-1992) дар қаламрави ҚТ гуруҳҳои зиёди муташаккили ҷиноятӣ пайдо

⁴¹ Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – С. 6.

⁴² Ниг.: Рахимов Р.Х. История оперативно-розыскной деятельности в Таджикистане: учебное пособие. Книга 17. – Душанбе, 2012. – С. 3; Зоиров Дж.М. Нововведения в Законе Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» / Дж.М. Зоиров // Оперативник (сыщик). – 2007. – №1 (10). – С. 46-48.

⁴³ Ниг.: Рахимов Р.Х. Тяжкие и особо тяжкие преступления экономической направленности в Республике Таджикистан: удельный вес в структуре учтенных общественно опасных деяний / Р.Х. Рахимов // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – №10. – С. 143.

⁴⁴ Ниг.: Шарипов Т.Ш. Основные черты уголовного законодательства Республики Таджикистан и некоторые проблемы его совершенствования / Т.Ш. Шарипов // Новое уголовное законодательства Стран СНГ и Балтии. Сб. статей. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 274-275.

шуданд. Одатан, тахрибкорӣ асосан ба муқобили амнияти давлат равона карда шуда, ба ҳокимияти давлатӣ таҷовуз менамоянд ва ба сохти конституционӣ, ҳаёт ва саломатии доираи васеи одамон ва фаъолияти қонунии мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, амнияти иқтисодӣ, иқтидори мудофиавии давлат хатари воқеӣ эҷод мекунад.

Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ибтидои солҳои навадуми асри гузашта ҳам бар зидди ин гуна ҷиноятҳо ва ҳам бар зидди ифротгароии мазҳабӣ, ки дар ин давра ҳамлаи ҷиноятҳои муташаккили фаромиллиро аз сар гузаронидаанд, фаъолона мубориза мебард. Тавре ки У.А. Азизов дуруст навиштааст «Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлол ба давраи сохтмони давлати ҳуқуқбунёд, ташаккули низоми нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, дигаргуниҳои куллии ҳаёти ҷомеа ворид шуд⁴⁵.

Асосан тахрибкорӣ яке аз хатарноктарин ҷиноятҳои замони мост, ки аксар вақтҳо на танҳо хусусияти миллӣ, балки фаромиллӣ низ дорад. Имрӯз мубориза бо тахрибкорӣ вазифаи асосии ҳар як шахси мутамаддин аст. КҶ ҚТ ба мафҳуми «тахрибкорӣ»-ро баҳои ҳуқуқӣ медиҳад. Дар ин санади меъёрии ҳуқуқӣ «тахрибкорӣ ҳамчун таркиби мустақили ҷиноят пешбинӣ шудааст.

Дар таърихи Тоҷикистон бори аввал КҶ ҚТ мустақилона аз тарафи мутахассисони ҷумҳурӣ навишта шуда, аз тарафи мақомоти олии қонунгузорӣ, яъне Маҷлиси Олии ҚТ ки аз намояндагони халқ иборат аст, 21 майи соли 1998 қабул шуд. Ҳифзи сохти конституционии ҚТ яке аз вазифаҳои асосии КҶ ҚТ мебошад, зеро дар м. 2 КҶ ҚТ зикр гардидааст, ки дар баробари ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, ҳимояи сохти конституционӣ ва амнияти ҚТ аз таҷовузи ҷиноятӣ вазифаи КҶ ҚТ мебошад. Ҳифзи асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти

⁴⁵ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 287.

давлат яке аз вазифаҳои асосии қонуни ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ доништа шудааст. КҶ ҚТ дар боби 29 ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат пешбинӣ намудааст. Дар он таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноятҳои давлатӣ эътироф шудааст.

Дар КҶ ҚТ соли 1998 ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар м. 309 пешбинӣ гардидааст, ки он дар боби 29 КҶ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат» ҷойгир гардидааст. Моддаи 309 КҶ ҚТ аз 2 қисм иборат буда, дар он ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли бо мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ пешбинӣ гардидааст.

Вобаста ба мафҳуми «таҳрибкорӣ» дар адабиёти илмӣ мавқеи нисбатан мутаносиб ташаккул ёфтааст⁴⁶. Ҳамин тавр, масалан А.Н. Литвак таҳти мафҳуми таҳрибкорӣ маҷмуи аломатҳо, хусусиятҳо ва хислатҳои муҳиммеро зикр менамояд, ки ба таҳрибкорӣ ҳамчун категорияи ҳарбӣ-сиёсӣ ва ҳуқуқӣ хос буда, мундариҷаи дохилии онро ташкил медиҳад, имкон медиҳад, ки таҳрибкорӣ ҳамчун ҷинояте баррасӣ гардад, ки пеш аз ҳама ба заиф кардани давлат ва расонидани зарари калон ба низоми иқтисодии он равона гардидааст⁴⁷.

Дар маҷмуи қонунҳои ИМА таҳрибкорӣ ҳамчун «зӯроварии барқасдонаи дорои ангезаи сиёсӣ бар зидди тарафе, ки дар ҳолати ҷанг қарор надорад, аз ҷониби гуруҳҳои фаромиллӣ ё агентҳои махфӣ бо мақсади таъсир расонидан ба ҷомеа» фаҳмида мешавад. Ин таърифе мебошад, ки Департаменти давлатии ИМА дар гузоришҳои худ васеъ истифода мебарад. Ҳамзамон, мақоми сохтори он Бюрои мубориза бо таҳрибкорӣ таҳрибкориро ҳамчун ҳамчун «... таҳдид ё истифодаи зӯроварӣ барои ҳадафҳои сиёсӣ аз ҷониби шахсон ё

⁴⁶ Ниг.: Кудратов Н.А. К определению понятия «диверсии» и ее объекта / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 289.

⁴⁷ Ниг.: Литвак А.Н. Государство и преступность. – М.: Атика, 2004. – С. 147.

гуруҳҳое, ки ба ҷонибдорӣ ё бар зидди ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд, вақте ки ҳадафи ҷунин амал ба тааҷҷуб овардан ё тарсонидани гуруҳи интиҳобгардидае, ки дар муқоиса ба қурбониёни бевосита васеътар мешиносад⁴⁸.

Дар Тоҷикистон, дар марҳилаи кунунии ташаккулёбии он яке аз усулҳои пешбурди фаъолияти дохилии сиёсии он қобилияти мубориза бурдан бо амалҳои шахсон ва гуруҳҳое мебошад, ки ҳадафи онҳо ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии ҚТ мебошанд. Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки:

1. Дар Тоҷикистон заминаи муайяни ҳуқуқӣ мавҷуд аст, ки барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чиҳати мубориза бо таҳрибкорӣ ва дигар ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои соҳти конституционӣ ва амнияти давлатӣ, инчунин ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахсон барои ин ҷиноятҳо зарур аст.

2. Барои самараноктар мубориза бурдан бо ин гуна омилҳои зиддидавлатӣ, масъалаи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои таҳрибкориро, ки дар КҶ кишварҳои хориҷӣ муқаррар шудааст, амиқтар омӯхтан лозим аст.

3. Ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ бори аввал дар қаламрави Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ асосан дар даврони шӯравӣ пешбинӣ гардида буд. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ин давра ба истилоҳи «таҳрибкорӣ» шинос буда дар муқоиса бо КҶ ҚТ амакунанда тарафи объективии ҷинояти таҳрибкорӣ мукамалтар аст. Ҷинояти таҳрибкорӣ баъди ба даст овардани истиқлоли Тоҷикистон дар сатҳи КҶ ҚТ дар м. 309 амалкунанда бо тағйироти назаррасе нигоҳ дошта шуд.

1.2. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои

Мустақил

⁴⁸ Ниг.: Власихин В.А. Новый закон США о борьбе с терроризмом и Билль о правах / В.А. Власихин // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2002. – №4. – С. 25.

Усули муқоисавӣ-ҳуқуқии таҳқиқот ҷиҳати муқаррар намудани соҳти иҷтимоии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, ҷиноят ва ғайра ҳамчун унсури объективии воқеӣ ҷой доранд ва дар ҷамъият функцияҳои муайянро иҷро мекунанд⁴⁹ ва баҳри таъмини амнияти шахс, ҷамъият, давлат ва тартиботи ҳуқуқии ҷаҳонӣ равона гардидаанд. Ҳамин тавр, истифодаи усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки ба таври мушаххас қонунмандии пайдоиши манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, мавҷудият ва татбиқи он, дурнамои инкишоф ва такмили он муайян карда шавад⁵⁰.

Барои Тоҷикистон масъалаҳои таъмини амнияти давлатӣ ҳамеша афзалиятнок буд ва боқӣ мемонад. Раванди ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии амнияти давлатӣ яке аз мушкилоти асосӣ дар ҚТ ба ҳисоб меравад. Ҳамасола ҚТ бо шиддат ёфтани равандҳои ҷиноятӣ рӯ ба рӯ мегардад. Таҳкими таъсири манфии ҷинояткорӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ, татбиқи сиёсати мақсаднок ҳамчун воситаи таъмини манфиатҳои давлат тақозо менамояд.

Дар доқринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ақидаҳо вобаста ба он, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо моли миллӣ мебошад, яъне ҳар як давлат дорои ҳуқуқи ҷиноятӣ худ аст, ба талаботи замони нав ҷавобгӯ намебошад, зеро бо инкишофи раванди ҷаҳонишавӣ муносибатҳои ҷамъиятии нава пайдо шуданд, ки фарогири ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият, ҷинояткориҳои фаромиллӣ дар шаклҳои муомилоти ғайриқонунии молу мулк, силоҳ, маводди муҳаддир, хариду фурӯши одамон, предметҳои мероси фарҳангӣ, коррупсияи бонизом, ҷиноятҳои киберӣ ва монанди инҳо мебошад. Чунин равандҳо сабаби татбиқи усулҳои нави ҳуқуқи ҷиноятӣ гардиданд⁵¹. Усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷиҳати муайян намудани мазмун ва моҳияти меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва институтҳои он, хусусияти сиёсати ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ давлат ё

⁴⁹ Ниг.: Ingthorsson R.D. The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology / R.D. Ingthorsson // *Discusiones Filosóficas*. – January-June 2013. – №22. – P. 34.

⁵⁰ Ниг.: Сердюк П.П. Теория уголовной ответственности в современном уголовном праве: сравнительно-правовое исследование: дис. д-ра юрид. наук. – Запорожье, 2013. – 463 с.

⁵¹ Ниг.: Туляков В.О. Сравнительный метод в науке уголовного права / В.О. Туляков // *Вестник Ассоциации уголовного права Украины*. – 2014. – №1 (2). – С. 29

гуруҳҳои байнидавлатӣ, инчунин қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳо бо мақсади муайян намудани нишонаҳои муҳим ва хусусияти догмавии ҳуқуқ ва қонуниятҳои инкишофи он истифода мегардад ва он барои дар оянда муайян намудани самти мукамал намудани қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва татбиқи амалии он нақши муҳим дорад.

Усули муқоисавӣ-ҳуқуқии таҳқиқот ҷиҳати муқаррар намудани соҳти иҷтимоии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, ҷиноят ва ғ. ҳамчун унсури объективии ҳақиқият ҷой доранд ва дар ҷамъият функцияҳои мауҷияро иҷро мекунанд⁵², ки баҳри таъмини амнияти шахс, ҷамъият, давлат ва тартиботи ҳуқуқии ҷаҳонӣ равона гардидаанд. Ҳамин тавр, истифодаи усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки ба таври мушаххас қонунмандии пайдоиши манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ҳастӣ ва татбиқи он, ояндаи инкишоф ва мукамал кардани он муайян карда шавад⁵³.

Илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ватанӣ таҷрибаи бисёреро дар татбиқи ин гуна метод андӯхтааст. Вале гузариш ба ғояҳои арзишноки умумибашарӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ бознигарии вазифаҳоеро дар назар дорад, ки дар назди муҳаққиқон ҳангоми истифодаи ин равиш меистанд, зеро вазифаи қаблии ҳизбӣ-ғоявии илми ҳуқуқи ҷиноятӣ имкони потенциалии равиши номбурдаро ба таври ҷиддӣ маҳдуд намуда, асосан онро бо фош кардани назарияи реаксионии ҳуқуқи ҷиноятӣ буржуазӣ ва моҳияти реаксионӣ доштани ҳуди қонунгузориҳои ҷиноятӣ буржуазӣ алоқаманд менамуд. Дар ин ҷода дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ шуравӣ кушоду равшан ба «зиёдатӣ» даст задан ё аз ҳад гузаштан роҳ дода шудааст. Танқид меъёри воқеъбинонаи ҳудро аз даст дода, ҳуди назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ табиатан аз чунин муносибат бисёр хислатҳоро гум кардааст⁵⁴.

⁵² Ниг.: Ingthorsson R.D. The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology / R.D. Ingthorsson // *Discusiones Filosóficas*. – January-June 2013. – №22. – P. 34.

⁵³ Ниг.: Сердюк П.П. Теория уголовной ответственности в современном уголовном праве: сравнительно правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Запорожье, 2013. – 463 с.

⁵⁴ Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // *Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №3 (84). – С. 101-109.

Усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ усуле мебошад, ки иҷрои вазифаҳои зеро дар бар мегирад: а) муайян кардани ҳолати номаълум бо роҳи муқоисаи он бо омилҳои маълум; б) муайян кардани сифат ё хосиятҳои зухурот бо роҳи муқоисаи он бо дигар сифатҳо ё хосиятҳои ҳамин зухурот ё сифатҳо ё хосиятҳои зухуроти дигар; в) муқаррар кардани қонунмандиро бо роҳи муқоисаи объектҳо дар замони гуногун, муқоисаи сифати онҳо дар гузашта бо ҳамон сифатҳо дар ҳолати кунунӣ, барои муайян кардани тағйирот ё тамоюлҳои инкишоф⁵⁵. Дар қонуни ҷиноятии муосир усули ҳуқуқшиносии муқоисавӣ ба яке аз методҳои пешрафта ва универсалии низоми пойгоҳи методологии таҳқиқоти илмӣ табдил меёбад, ки ба муқоисаи низоми ҳуқуқи ҷиноятии байналмилалӣ бо низоми ҳуқуқи ҷиноятии миллии ҳар як давлати мушаххас имкон медиҳад. Ҳамин тавр, методи мазкур самтҳои истифодаи таҷрибаи хориҷии ҳуқуқшиносиро оид ба такмили қонунгузории ҷиноятии ватанӣ пешниҳод мекунад⁵⁶. Дар марҳалаи кунунии рушди ҳар як давлат, масъалаи асосӣ ҳифзи амнияти миллии мебошад, яъне, муҳофизати манфиатҳои ҳаётан муҳими инсон ва шаҳрванд, ҷомеа ва давлате, ки дар он рушди устувори ҷомеа, саривақт ошкор, пешгирӣ ва бартарарф кардани таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимоли ба манфиатҳои миллии таъмин карда мешаванд. Ҳифзи амнияти иқтисодӣ ва таъмини иқтисоди муҳофизавӣ аз душманон (ҷинояткорон, таҳрибкунандагон) вазифаи асосии давлат мебошад. Таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноят алайҳи давлат, дар кишварҳои мухталиф, бо мақсадҳои гуногун, аз ҷумла бо мақсади халал ворид намудан ба амнияти иқтисодӣ ва муҳофизаи давлат, амнияти умумии давлат, ноустувор кардани фаъолияти муътадили мақомоти давлатӣ ё вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ, заиф кардани давлат⁵⁷, ё эҷоди дигар душвориҳо амалӣ карда мешавад.

⁵⁵ Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузории ҷиноятии Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №3 (84). – С. 105.

⁵⁶ Ниг.: Савченко А.В. Понятие сравнительного уголовного права и общая характеристика основных современных правовых семей / Мультимедийное учеб. пособие «Уголовное право: Общая часть» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T21/T21_P1.html (санаи мурочиат: 10.01.2021).

⁵⁷ Ниг.: Бажанов М.И. Избранные труды / Отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Право, 2012. – 1244 с.

Бино бар ин, таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ оид ба танзими ҳуқуқии ҷавобгарӣ барои содир кардани ҷинойти таҳрибкорӣ барои таҳкими қонунгузории амалкунандаи мамлакат аҳаммияти калон дорад. Чунин таҳлил пеш аз ҳама барои он зарур аст, ки дар қонунгузории як қатор давлатҳо ба ин масъала назар ба қонуни ҷинойтии ҚТ диққати бештар дода мешавад.

Таҷдиди таҷрибаи ҳуқуқии пешрафтаи давлатҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки низоми ҳуқуқии мамлакат дар заминаи анъанаҳои муқарраршудаи қонунгузории мамлакатҳои пешрафта такмил дода шавад. Ба ақидаи М. Ансел, «таҳлили қонунгузории хориҷӣ ба ҳар як ҳуқуқшинос имконият медиҳад, ки қонунгузории мамлакати худро беҳтар дарк намояд, зеро хусусиятҳои хоси қонунгузории миллӣ танҳо дар муқоиса бо дигар низомҳои ҳуқуқӣ ошкор карда мешаванд»⁵⁸. Таҳрибкорӣ дар аксари мамлакатҳо ба категорияи ҷинойтҳои вазнин дохил мешавад. Бештари кирдорҳои, ки дар диспозитсияҳои моддаҳои қонуни ҷинойтии мамлакатҳои хориҷӣ, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ намудаанд, яқсон нестанд. Онҳо вобаста ба объект, хусусияти кирдор ва оқибатҳои ин ҷинойтҳо, тарзҳои содир гардидан ва аломатҳои субъективии ҷинойт аз якдигар тафовут доранд.

Мавриди зикр аст, ки ҷинойти баррасишванда дар бештар маврид хусусияти хоси қонунгузории ҷинойтии далаатҳои пасошуравӣ мебошад, бинобар ин таҳлили қонунгузории ҷиноии кишварҳои узви ИДМ мувофиқи мақсад мебошад, ки ба принципҳо, усулҳо ва сохтори меъёри ҷинойтӣ ба қонунгузории ҷинойтии ҚТ ва дигар давлатҳои ИДМ шабеҳ мебошад.

Таҳлили қонуни ҷиноии давлатҳои хориҷӣ, алалхусус қонунгузории ҷинойтии кишварҳои узви ИДМ нишон медиҳад, ки дар ин давлатҳо меъёрҳои, ки ҷавобгарии ҷинойтиро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунанд, ҳангоми тавсифи нишонаҳои ин ҷинойт ба ҳам монанданд, аммо ҳамзамон бо баъзе хусусиятҳо аз якдигар тафовут доранд.

⁵⁸ Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права / Очерки сравнительного права. – М., 1981. – С. 38.

Бояд тазаккур дод, ки қонунгузории кишварҳои ИДМ дар самти мубориза бо таҳрибкорӣ дар заминаи рушди куллии муносибатҳои байналмилалӣ ва робитаҳои байни ҷумҳуриҳои собиқи ИҶШС ва ҶТ ташаккул ёфтааст. Чунин ҳамгирӣ бо зарурати муттаҳид кардани саъю кӯшиши ҳамаи субъектҳои номбаршуда барои мубориза бо намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳо ба муқобили давлат ба вучуд омадааст. Дар ин замина, якчанд санадҳои меъёрӣ қабул карда шуданд, ки ба тақвияти қонунгузории ҷиноятӣ кишварҳои алоҳидаи ИДМ оид ба мубориза бо таҳрибкорӣ нигаронида шудаанд. Ба онҳо пеш аз ҳама Кодекси намунавии ҷиноятӣ барои давлатҳои аъзои ИДМ⁵⁹ дохил мешавад.

Қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳое, ки дар фазои пасошӯравӣ ташаккул ёфтаанд, зери таъсири санади меъёрии ҳуқуқии дар боло зикршуда тартиб дода шудаанд. Ин ҳолат аз баъзе монандиҳо, ки байни қонунҳои ҷиноятӣ кишварҳои ИДМ мавҷуданд, гувоҳӣ медиҳад. Аз ҷумла, вобаста ба муқаррар намудани принципҳо, аз ҷиҳати техникӣ ва сохтори қонунгузории ҷиноятӣ ин давлатҳо. Дар қонунгузории ҷиноии кишварҳои ИДМ меъёрҳое, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунанд, қариб, ки таркибҳои шабеҳи ин ҷиноятро пешбинӣ намоянд.

Ҳамзамон таҳлили қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои аъзои ИДМ нишон медиҳад ки меъёрҳое, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ менамоянд ба ду гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1) Гуруҳи якумро меъёрҳое ташкил медиҳанд, ки ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ менамоянд. Ба ин гуруҳ дар қонунгузории ҷиноятӣ чунин давлатҳои узви ИДМ Ҷумҳурии Беларус (м. 306)⁶⁰, Қазоқистон (м. 184)⁶¹, Ҷумҳуриҳои Озарбойҷон (м. 282.1.)⁶²,

⁵⁹ Принят в г. Санкт-Петербурге 3 декабря 2009 г. на тридцать третьем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление №33-18 от 3 декабря 2009 года) // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. – 2010. – №46.

⁶⁰ Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: belkodeksy.com/uk_gb/371.1.htm (санаи муроҷиат: 04.04.2020).

⁶¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://continent-online.com> (санаи муроҷиат: 04.05.2020).

⁶² Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1318&more=1&c=1&tb=1&pb=1> (санаи муроҷиат: 04.05.2020).

Арманистон (м. 303)⁶³, Молдова (м. 343)⁶⁴, Туркменистон (м. 173)⁶⁵, Федератсияи Русия (м. 281)⁶⁶, Украина (м. 258)⁶⁷, Ўзбекистон (м. 161)⁶⁸ дохил мебошанд.

Қонунгузории ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ объекти асосии таҳрибкориро ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятие эътироф мекунад, ки таъминкунандаи муътадили сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ мебошанд. Сабаби чунин монандии нуқтаи назари қонунгузорони кишварҳои ИДМ бо унификатсияи механизми қонуни ҷиноятии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар доираи Кодекси намунавии ҷиноятии кишварҳои ИДМ алоқаманд аст.

Таҳлили диспозитсияи моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ, алалхусус кишварҳои узви ИДМ нишон медиҳад, ки дар онҳо тарафи объективии таҳрибкорӣ амалҳои гуногунро дар бар мегирад. Сабаб дар он аст, ки муносибатҳои асосии ҳуқуқӣ ва танзимкунанда, ки бо қабули меъёрҳои таҳрибкориро ҷиноят мешуморанд, ба Кодекси намунавии ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ дар ин давлатҳо заминаи асосии танзимкунанда ба ҳисоб меравад⁶⁹, ки дар асоси он дар Кодекси ҷиноятии кишварҳои ИДМ як навъ қоида барои сохтани аломатҳои тарафи объективии таҳрибкорӣ ташаккул ёфтааст.

Таҳлили кодекси ҷиноятии кишварҳои ИДМ, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунад, нишон медиҳад, ки мавқеи онҳо дар тавсифи тарафи объективии таҳрибкорӣ мувофиқат мекунад. Ин шабоҳат, тавре ки дар

⁶³ Уголовный кодекс Республики Армения [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus#1a1a> (санаи мурочиат: 08.05.2021).

⁶⁴ Уголовный кодекс Республики Молдова [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://continent-online.com> (санаи мурочиат: 08.05.2021).

⁶⁵ Уголовный кодекс Туркменистана [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/15853/preview> (санаи мурочиат: 08.05.2021).

⁶⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://continentonline.com>. (санаи мурочиат: 04.04.2021).

⁶⁷ Уголовный кодекс Украины [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniykodeks/razdel-1-9/> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

⁶⁸ Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://fmc.uz/legisl.php?id=kug25> (санаи мурочиат: 08.05.2021).

⁶⁹ Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ от 17 февраля 1996 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ihl-nat-3.htm> (санаи мурочиат: 08.05.2021).

боло гуфтем ба муттаҳидсозии моддаи 297 -и Кодекси ҷиноятии намунавии кишварҳои ИДМ алоқаманд аст. Масалан, м. 281 КҶ ФР ба тарафи объективии таҳрибкорӣ дохил менамояд: «Бо мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ФР, содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳое, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, иншооти нақлиётӣ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст»⁷⁰.

Моддаи 360 КҶ Беларус ба тарафи объективии таҳрибкорӣ дохил менамояд: «Бо мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Ҷумҳурии Буларус, содир кардани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳое, ки хавфи марги одамон, ба онҳо расонидани осеби ҷисмонӣ, нобуд ё вайрон кардани биноҳо, иншоот, воситаҳои алоқа, роҳҳо ё дигар амволро ба вучуд меорад»⁷¹.

Ба ҳамин монанд моддаи 309 КҶ ҚТ тарафи объективии ин ҷиноятро муайян намудааст «Бо мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ, содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳое, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаю иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст»⁷².

Бояд зикр намуд, ки новобаста ба монандии тарафи объективии ин ҷиноят дар кодексҳои ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ, таҳрибкорӣ дар диспозитисияи баъзе кодексҳои давлатҳои узви ИДМ ба таври дигар муайян карда шудааст. Ҳамин тавр, дар м. 113 КҶ Ҷумҳурии Украина таҳрибкорӣ ба таври зер муқаррар карда шудааст: «Содир кардани таркиш, сӯхтор ё дигар амалҳое, ки ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё дигар зарар ба саломатии онҳо, несту нобуд кардани ашёи дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ дошта, инчунин бо ҳамин ҳадаф содир намудани чунин амалҳо бо

⁷⁰ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996, №63-ФЗ (ред. от 10.07.2023) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699 (санаи муроҷиат: 04.04.2021).

⁷¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями по состоянию на сентябрь 2016 года) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://levonevski.net/pravo/norm2013/num55/d55595/page4.html> (санаи муроҷиат: 04.04.2021).

⁷² Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Қонуният. – 2020. – 488 с.

мақсади захролудии радиоактивӣ ва оммавӣ, паҳн кардани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотияҳо нигаронида шудааст»⁷³. Ба ҳамин монанд таҳрибкорӣ дар кодексҳои Арманистон, Озарбойҷон, Молдова муқаррар карда шудааст. Тафовути асосии кодексҳои мазкур аз КҶ ҚТ дар он аст, ки дар онҳо ба тарафи объективии ин ҷиноят, инчунин кирдорҳои зерин, ба монандӣ: – захролудии радиоактивӣ ва оммавӣ, паҳн кардани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотияҳо дохил мешавад. Чунин муқаррарот дар КҶ ҚТ пешбинӣ нагардидааст ва муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои чунин кирдорҳо дар КҶ ҚТ амали саривақтӣ ва зарурӣ мебошад. Тоҷикистон чунин таҷрибаро дар замони Шӯравӣ дошт. Ҳамин тавр, дар асоси усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва принсипи таърихият мо метавонем онро дубора эҳё намоем ва дар КҶ амалкунанда криминализатсия намоем.

2) Ба гуруҳи дуҷумла қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои узви ИДМ аз ҷумла, Ҷумҳурии Қирғизистон, ки меъёри махсусро оид ба таҳрибкорӣ пешбинӣ намекунад, ки ҷавобгариро барои он муқаррар намояд. Қонунгузориҳои ҷиноятии ин мамлакат истилоҳи «таҳрибкорӣ»-ро истифода намебарад.

Тавре ки дар диспозитсияҳои дар боло зикршудаи кишварҳои узви ИДМ дида мешавад, ҳар кадоми онҳо низоми муайяни тавсифӣ доранд, аммо диспозитсияи аксари онҳо дорои усулҳои шабеҳи таҳрибкорӣ, яъне содир кардани тарқиш, сӯхтор ё амалҳои дигар мебошад.

Илова бар ин, бояд гуфт намуд, ки дар меъёрҳои Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Арманистон, инчунин ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайронкорӣ, ки ба таҳрибкорӣ монанд мебошад, пешбинӣ менамояд, ки дар дигар кодексҳои ҷиноятии кишварҳои ИДМ ҷой надорад. Ҳамин тавр, дар асоси қ. 1 м. 304 -и Кодекси ҷиноятии Арманистон таҳрибкорӣ амал ё беамалие мебошад, ки ба вайрон кардани фаъолияти саноат, нақлиёт, кишоварзӣ, низоми асбоб, савдо ё дигар бахшҳои иқтисод, инчунин ташкилотҳо ё мақомоти давлатӣ бо мақсади заиф намудани давлат, агар ин амалҳо тавассути истифодаи ташкилотҳо ва

⁷³ Уголовный кодекс Украины [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniykodeks/razdel-1-9> (санаи муроҷиат: 04.04.2021).

муасисаҳо ё расонидани халал ба фаъолияти муътадили онҳо содир шуда бошанд»⁷⁴. Мавриди зикр аст, ки чунин модда дар Кодекси ҷиноятии ИҶШС соли 1926 ва дигар кодексҳои ҷиноятии минбаъд қабулгардида дар баробари таҳрибкорӣ пешбинӣ карда шуда буд⁷⁵.

Ягона унсури таркибии таҳрибкорӣ, ки ба аксари қонунгузори кишварҳои ИДМ мувофиқ меояд, тарафи субъективии ин ҷиноят мебошад. Бояд зикр намуд, ки хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти баррасишаванда қасдона содир гардидани он мебошад. Барқасдона содир гаридани ҷинояти мазкур маънои онро дорад, ки шахс хавфи ҷамъиятии амалҳои худро, ки дар диспозитсияи моддаи КҶ, ки ҷавобгариро пешбинӣ кардааст, дарк менамояд ва мехоҳад, ки чунин амалҳо содир карда шаванд.

Мақсади содир кардани таҳрибкорӣ аломати ҳатмии тарафи субъективии таҳрибкорӣ мебошад. Дар ин замина, бояд гуфт, ки дар Кодекси ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ дар доираи сохтори асосии таҳрибкорӣ мақсадҳои содир кардани он, хусусияти ҳатмии бандубастшандаи тарафи субъективии ҷинояти баррасишаванда мебошад.

Таҳлили диспозитсияи моддаҳои кодексҳои ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ, ки ҷавобгариҳои ҷиноятиро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунанд, чунин мақсадҳоро дарҷ кардааст:

- заиф намудани давлат (Ҷумҳурии Арманистон);
- ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавӣ (Федератсияи Россия, Украина, Ҷумҳуриҳои Озарбойҷон, Белоруссия, Молдова, Қазоқистон);

Кодекси ҷиноятии аксари кишварҳои узви ИДМ масъалаи субъекти таҳрибкориро нисбатан яқсон ҳал кардаанд. Ҳамин тавр, ҷавобгарӣ барои таҳрибкорӣ тибқи КҶ Ҷумҳуриҳои Озарбойҷон, Қазоқистон ва Украина аз синни 14-солагӣ пешбинӣ гардидааст.

⁷⁴ Уголовный Кодекс Республика Армения [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

⁷⁵ Уголовный кодекс РСФСР 1926 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.

Аммо дар моддаҳои дахлдори КҶ Ҷумҳуриҳои Арманистон, Беларуссия, Молдова, Туркменистон ва Узбекистон ба сифати субъекти ҷинояти таҳлилшаванда шахси ба синни 16 -солагӣ расида пешбинӣ гардидааст.

Ҳамзамон бояд гуфт, ки новобаста ба қонунгузори кишварҳои узви ИДМ, ки нишонаҳои таҳрибкорӣ ба ҳам хеле шабеҳ доранд, дар таҷрибаи баъзе давлатҳо фарқи ҷиддӣ ба чашм мерасад. Ҳамин тавр, дар Кодекси ҷиноятии ин кишварҳо барои муайян кардани аломатҳои бандубастшавандаи (махсусан бандубастшаванда) ин ҷиноят аломатҳои аслий ё шабеҳ истифода мешаванд. Тавре, ки натиҷаи муқоисаи моддаҳои кодексҳои ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ вобаста таҳрибкорӣ нишон медиҳанд, навъҳои аломатҳои бандубастшавандаи (махсусан вазнинкунанда) дар онҳо пешбинӣ шуда, дар асоси Кодекси намунавии ҷиноятӣ барои кишварҳои узви ИДМ тартиб ва коркард гардидаанд.

Дар кодексҳои ҷиноятии як идда давлатҳои ИДМ аз рӯйи сохти таркибӣ таҳрибкорӣ ҳамчун ҷинояти расмӣ эътироф гардидааст. Ҷавобгарии ҷиноятӣ дар ин маврид барои содир намудани як ё якчанд амали дар моддаҳои КҶ ин давлатҳо пешбинишуда сурат мегирад. Кодексҳои ҷиноятии давлатҳои баррасишаванда аломатҳои гуногуни бандубастшавандаро пешбинӣ намудаанд. Ҳамин тавр КҶ Федератсияи Русия се ҳолати бандубастшавандаро пешбинӣ намудааст: 1. содир намудани таҳрибкорӣ аз ҷониби гуруҳи муташаккил; 2) сабаби зарари калони молумулкӣ ё дигар оқибатҳои вазнин гардидани таҳрибкорӣ; 3) қасдан ба марг расонидани инсон. Аммо дар тафовут аз КҶ Федератсияи Русия, КҶ ҚТ дигар ҳолатҳои бандубастшавандаро пешбинӣ намудааст: такроран содир намудани ҷиноят; аз ҷониби гуруҳи муташаккил содир гардидани таҳрибкорӣ. Дар робита ба ин тафсилоти аломатҳои бандубастшавандаи КҶ Федератсияи Русия нисбат ба дигар кодексҳои давлатҳои узви ИДМ ба назари мо такмилёфта мебошад.

Яке аз аломатҳои бандубастшаванда, ки дар боло ёдоварӣ намудем ва он дар бештар Кодексҳои ҷиноятии кишварҳои ИДМ муқаррар шудааст, содир

кардани таҳрибкорӣ дар шаклҳои гуногуни шарикӣ аз ҷумла, аз ҷониби гуруҳи муташаккил мебошад. Илова бар ин, таҳрибкорӣ дар қаламрави кишварҳои узви ИДМ асосан аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ содир карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки КЧ Ҷумҳуриҳои Қазокистон, Ўзбекистон, Молдова, Озарбойҷон, Арманистон, Украина аломатҳои бундубастшвандаи таҳрибкориро пешбинӣ намекунанд.

Дар байни давлатҳои узви ИДМ соли 2022 дар КЧ ҶТ таҳавуллоти ҳуқуқӣ дар самти таҳрибкорӣ ба назар мерасад. Бо Қонуни федералии таҳти № 586-ФЗ аз 29 декабри соли 2022 ба КЧ ФР таркибҳои нав, ки бевосита бо таҳрибкорӣ алоқаманданд, ба монанди м. 281.1 мусоидат ба фаъолияти таҳрибкорона, м. 281.2 гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти таҳрибкорона ва м. 281.3 ташкили гуруҳи (иттиҳоди) таҳрибкорона ва иштирок дар он ворид карда шуд.

Дар асоси қ.1 м. 281.1 КЧ ФР мусоидат ба фаъолияти таҳрибкорона ин «Барои ба содир намудани ҳадди ақалл яке аз кирдорҳои дар моддаи 281 КЧ ФР пешбинигардида моил намудани шахс, одамчидагирӣ ё ба таври дигар ҷалб намудани шахс, бо мақсади содир намудани ҷиноятҳои зикршуда мусаллаҳ (*бо яроқ К.А.*) кардан ё таълим додани шахс, инчунин маблағгузори таҳрибкорӣ» фаҳмида мешавад. Дар қ. 2 м. 281.1 КЧ ФР барои аз ҷониби шахс бо истифода аз мақоми хизматиаш содир кирдорҳои пешбиниамудаи қисми якуми м. 281.1 КЧ ФР, дар қ. 3 барои мусоидат кардан ба содир намудани ҳадди ақалл яке аз ҷиноятҳои пешбиниамудаи м. 281 КЧ ФР ва дар қ. 4 барои ташкили ҳадди ақалл як ҷинояти пешбиниамудаи м. 281 КЧ ФР ё роҳбарӣ ба содир намудани онҳо, инчунин ташкили маблағгузори таҳрибкорӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шудааст⁷⁶.

Дар м. 281.2 КЧ ФР, ки гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти таҳрибкорона ном дорад, ҷавобгарии ҷиноятиро барои аз ҷониби шахс

⁷⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации. от 13.06.1996, №63-ФЗ (ред. от 10.07.2023) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699 (санаи муроҷиат: 04.04.2021).

гирифтани таълимот, дидаву доништа барои таълимгиранда, ки бо мақсади анҷом додани фаъолияти таҳрибкорӣ ё содир намудани ҳадди ақал яке аз ҷинойтҳои пешбиниамудаи моддаи 281 КҶ ФР, аз ҷумла гирифтани дониш, малака ва маҳорати амалӣ дар рафти таълими омодагии ҷисмонӣ ва равонӣ, ҳангоми омӯзиши усулҳои содир намудани ин ҷинойтҳо, қоидаҳои муносибат бо яроқ, таҷҳизоти тарканд, инчунин бо маводи тарканд, захролудкунанда, ҳамчунин дигар моддаҳо ва предметҳои, ки барои атрофиён хатар эҷод мекунад, муқарар намудааст.

Дар м. 281.3 КҶ ФР ташкили гуруҳи (иттиҳоди) таҳрибкорӣ ном дорад, ҷавобгарии ҷинойтиро барои ташкили гуруҳи таҳрибкорӣ, яъне гуруҳи устувори шахсоне, ки бо мақсади анҷом додани фаъолияти таҳрибкорона ё омода кардан ё содир кардани як ё якчанд ҷинойтҳои дар моддаи 281 КҶ ФР пешбинишуда ё ҷинойтҳои дигар бо мақсади таблиғ, сафед ё дастгирии таҳрибкорӣ пешакӣ муттаҳид шудаанд, инчунин роҳбарӣ ба чунин иттиҳодҳо, зерсохторҳои он ё қисмҳои таркбие, ки ба ин иттиҳод таалуқ дорад, муқаррар намудааст. Дар қ. 2 м. 281.3 ҷавобгарии ҷинойтӣ барои иштирок дар иттиҳодӣ таҳрибкорӣ пешбинӣ гардидааст.

Таҷрибаи КҶ ФР барои мукамалнамудани КҶ ҚТ намунаи хубе мебошад. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки бештари кирдорҳои, ки бо таҳрибкорӣ алоқаи ногусастатнӣ доранд, то ҳол дар КҶ ҚТ криминализатсия карда нашудаанд. Ба монанди гирифтани таълимоти диверсионӣ (таҳрибкорона), иштирок дар гуруҳи таҳрибкорӣ, ташкили гуруҳи (иттиҳоди) таҳрибкорона.

Масалан, гирифтани таълими таҳрибкорона аз тарафи аъзоёни ташиклоти террористӣ-экстремистии Ҳизби наҳзати ислом (ТТЭ ҲНИ) бештар ба назар мерасад. Гузашти марҳилаҳо ва ба вуҷуд омадани воқеаву рӯйдоди нав дар кишвар ва хориҷи дуру наздик нишон медиҳад, ки ташиклоти террористӣ-экстремистии Ҳизби наҳзати ислом (ТТЭ ҲНИ) ба таври комил дастпарвардаву дастнишондаи бегонагон буда, ҳадафи ягонаи он шикасти тафаккури миллии мардуми Тоҷикистон, барҳам задани истиқлолияти сиёсӣ ва ба таври комил гирифтори

афкори мазҳабӣю ғайримиллӣ намудани мардуми фарҳангсолору шарафманди тоҷик мебошад. Боздошти шахсиятҳо ва собиқадорони ариади ин ҳизби миллатқуш ин калому даъвии моро собит месозад, ки ин афрод дар макотиби мазҳабии хориҷӣ тамриноти динию низомӣ ва диверсионӣ гирифта, усулҳои таблиғу ташвиқ, суҳанварӣю гӯлзании мардум, тирпарронӣю куштор, тарқонидану сӯзонидан ва дар умум тамоми аносири террору қатл ва дигар нозуқиҳои муборизаҳои идеологӣю низомиро аз худ намуда, барои иҷрои аҳдофи барномарезишуда дар Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамҷавор корҳо намудаанд⁷⁷.

Мисоли амалии дигар, 29 июли соли 2018, тахминан соати 15:30-дақиқа, гуруҳи мусаллаҳи ҷинояткорон бо автомашинаи тамғаи «Леганзе», рақами қайди давлатии 74-98 ВН 03 дар шоҳроҳи Кӯлоб – Душанбе дар ҳудуди деҳаи Сафобаҳии ҷамоати деҳоти Оқсуи ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон (дар км 81) бо суръати баланд ба 7 нафар сайёҳони хориҷӣ – шаҳрвандони Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Шветсария, Нидерландия ва Франция, ки бо воситаи велосипедҳо аз самти Кӯлоб ба самти шаҳри Душанбе ҳаракат менамуданд, ҳуҷум карданд. Пас аз онҳоро зада, аз по афтонидан, бо мақсади куштан бо олотҳои халандаю бурранда аз қабилӣ кордҳои калон ва табарҳо ба узвҳои ҳаётан муҳими сайёҳон зада, ҷароҳатҳои вазнини ҷисмонӣ расонида, аз ҷойи ҳодиса ғайб задаанд. Ҷинояткоронро мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зуд дастгир намуданд. Ҳангоми пурсиши дастгиришуда А.Ҳ.А. тасдиқ кард, ки ӯ роҳбари гуруҳи муташаккили ҷиноятии мазкур мебошад. Аз нишондоди А.Ҳ.А. бармеояд, ки номбурда дар солҳои 2014-2015 чор маротиба ба шаҳрҳои Қум ва Мозандарони Ҷумҳурии Ислонии Эрон рафта, таълими идеологӣ, ҳарбӣ-диверсионӣ гирифта, дар он ҷо бо аъзои фаъоли ташкилоти террористӣ ва экстремистии Ҳизби наҳзати ислом, ҷинояткори дар ҷустуҷӯ қарордошта У.Н.А. бо тахаллуси «Қорӣ-Носир» вохӯрӣ намуда, бо роҳи додани байъат ба Ҳизби экстремистии наҳзати Ислом шомил гардидааст⁷⁸.

⁷⁷ Ниг.: Дастанвари бегонагон [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.vkd.tj/index.php/tj/2020-01-18-07-50-18/khatar-oi-zamoni-muosir/19606-dastparvari-begonagon> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

⁷⁸ Ахбороти махсус [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.vkd.tj/index.php/tj/ruydodho/20454-6598623232> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

Мисоли дигари гирифтани таълимӣ диверсиониро мо дар ҳаракатҳои баъзе аз аъзоёни ташиклоти террористӣ-экстремистии Ҳизби наҳзати ислом (ТТЭ ҲНИ) дида метавонем. Масалан, Абдуқодир Абдуллоев, мулаққаб ба «Рустами Норақӣ», Тағоймурод Аширапов, мулаққаб ба «Алӣ» ва Саймуҳриддин Қудратов, мулаққаб ба «Авлиё» ва «Эшон» дар барномаи телевизионӣ сарехан иқрор карданд, ки қатли низомиёни дивизияи 201-и Русия ва кушторҳои шахсиятҳои варзидаи сиёсӣ, илмӣ, адабӣ, динӣ ва фарҳангии тоҷик, назари Сафаралӣ Кенҷаев, Отахон Латифӣ, Муҳаммад Осимӣ, Юсуф Исҳоқӣ, Карим Юлдошев, Минҳоч Ғуломов, Сайф Афардӣ, муфтии собиқ Фатхуллохон Шарифзодаро бо супориши Ҳизби наҳзати исломӣ ва узви он Ҳоҷӣ Ҳалим ва «бо дастури Эрон» анҷом медоданд. Дар натиҷаи корҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқӣ-тафтишотӣ масъулини ҷараёни тафтиши қазия ба натиҷае расиданд, ки омилони аслии ама-лиёти террористии солҳои навадуми асри бист Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва пуштибо-ни аслии он мақомоти марбутани ҶИЭ буда, дар созмон ёфтани гуруҳҳои махсуси диверсионӣ ва ҳаросафканӣ нақши калидӣ доштаанд. Таълимоти лозимаи диверсионӣ-тахрибкорӣ ва дар айни замон тадриси динӣ-мазҳабӣ гирифтани гумонбаршудагон қазияи солҳои навадуми асри гузашта дар минтақаҳои Эрон ин нукта-ро тақвият медиҳад, ки Ҳизби наҳзати исломӣ, дарвоқеъ, хостори бо роҳи зурӣ сари қудрат расидан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, сарварон ва ҳомиёни пӯрҷаи наҳзатӣ ҷиҳати роҳандозӣ намудани барномаи муназзами тарҳрезии давра ба давра ва марҳила ба марҳила (дар таъбири раҳбари фирории наҳзатӣ М. Кабирӣ, «қадам ба қадам») саъю кӯшиши намуданд⁷⁹.

Ҳамин тавр, ба назари мо криминализатсия намудани мусоидат ба фаъолияти тахрибкорона, гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти тахрибкорона ва ташкили гуруҳи (иттиҳоди) тахрибкорона ва иштирок дар он амали саривақтӣ буда, барои таъмини сулҳу субот, ҳифзи истиқлолият, таҳкими Ваҳдати миллӣ, ҳифзи асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ дар

⁷⁹ ҲНИТ – зодаи тафаккури охундӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://javonon.tj/news/politics/nit-zodai-tafakkuri-okhund> (санаи мурочият: 04.04.2021).

умум ва амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии давлат дар алоҳидагӣ заминаи ҳуқуқӣ бавучуд меорад.

Чазо барои таҳрибкорӣ дар КЧ давлатҳои узви ИДМ. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки монандии ҳаҷҳои санксияҳо назаррас намебошад. Омӯзиши муқоисавии ҳуқуқии санксияҳои меъёрҳои, ки тибқи қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ, алалхусус кишварҳои узви ИДМ чазо барои содир кардани таҳрибкориро пешбинӣ мекунад, нишон медиҳад, ки барои содир кардани таҳрибкорӣ ҳар як давлат вобаста ба анъанаҳои худ, фарҳанг, маърифати ҳуқуқӣ ва принципҳои фарҳанги ҳуқуқӣ чазоро муайян мекунад.

Ҳамзамон, тибқи меъёрҳои байналмилалӣ оид ба муқовимат бо ҷинояткорӣ ба сиёсати миллии ҷиноятӣ ҳангоми муайян кардани чазо барои содир кардани таҳрибкорӣ таъсири назаррас доранд, ки бояд ба хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ин амал мувофиқ бошанд.

Бояд гуфт, ки мутобиқи Кодекси ҷиноятии намунавии кишварҳои ИДМ, қисми асосии амали таҳрибкорӣ ба категорияи ҷиноятҳои вазнин тааллуқ дорад. Ҷиноятҳои вазнин тибқи қисми 4-и м. 18-и Кодекси ҷиноии намунавии кишварҳои узви ИДМ амалҳои барқасдона шумурда мешаванд, ки ҷазои барои онҳо дар Кодекси мазкур пешбинишуда аз 12 соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд наметавонад бошад. Ин муқаррарот, ки ба сохтори асосии таҳрибкорӣ «баста» шудааст, дар ҳама қонунҳои ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ, ба истиснои Ҷумҳурии Беларус, риоя карда мешавад..

Мавриди зикр аст, ки қонунгузориҳои ҷиноии давлатҳои узви ИДМ чунин ҳудуди ҷазоҳоро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ намудааст:

аз 15 то 20 сол ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан бо маҳрум кардан аз шахрвандии Ҷумҳурии Қазоқистон ё бидуни он, ё ҳукми қатл бо мусодираи молу мулк (КЧ Қазоқистон);

– маҳрум кардан аз озодӣ ба муҳлати то 15 сол (КЧ Арманистон);

– аз 10 то 20 сол (КЧ Туркманистон, КЧ Озарбойҷон, КЧ Ўзбекистон);

– аз 10 то 25 ё якумрӣ аз озоди маҳрум кардан ё ҳукми қатл (КЧ Беларус);

– аз 10 то то 15 сол бо мусодираи амвол (КЧ Ҷумҳурии Украина);

Тавре ки дида мешавад, санксияҳои моддаҳои дар боло зикршудаи қонунгузориҳои ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунанд, чунин намудҳои ҷазоро ба мисли маҳрум кардан аз озодӣ, якумра маҳрум кардан аз озодӣ, мусодираи амвол, инчунин ҳукми қатлро пешбинӣ мекунанд, ки он аз дараҷаи баланди хавфнокии ҷамъиятии ин ҷиноят гувоҳӣ медиҳад.

Ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар кодекси ҷиноятии Озарбойҷон, Беларуссия, Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Русия, Туркманистон ва Ёзбекистон ба таври возеҳ пешбинӣ шудааст. Аммо дар кишварҳои гуногун ин ҷиноят мазмуни дигар дорад. Шумораи зиёди арзишҳои иҷтимоӣ бо таркиби таҳрибкорӣ ба кодекси Украина, Арманистон, Қазоқистон ва Молдова ҳифз карда мешаванд. Бо тафовут аз моддаи 309 КЧ ҚТ ин таркибҳо чунин шаклҳои таҳрибкориро дар бар мегиранд, ба монанди қатли оммавии одамон, зарар ба саломатии онҳо, нобуд ё вайрон кардани объектҳои муайяни муҳим, инчунин захролудшавии оммавӣ ва паҳн намудани эпидемия ва эпизоотия. Дар дигар кишварҳо тарафи объективи таҳрибкорӣ шаклҳои камтари кирдорро фаро мегирад. Ҳамин тавр, кодекси Қирғизистон, ки ба КЧ ҚТ монанд мебошад ва ҷавобгариҳои ҷиноятиро танҳо барои таҳрибкорӣ дар шакли содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли содир шудааст, пешбинӣ мекунад. Ҳамин тавр, дар Тоҷикистон таҳрибкорӣ бо шумораи ками шаклҳои таҳрибкорӣ ва арзишҳои иҷтимоии ҳифзшуда тавсиф карда мешавад.

Дар баъзе давлатҳо аломатҳои бандубастшавандаи таҳрибкорӣ муқаррар карда мешаванд, масалан, содир кардани ҷиноят аз ҷониби гурӯҳи муташаккил, такроран ё агар чунин амал боиси марги инсон, зарари калони молӣ ё дигар оқибатҳои вазнин шуда бошад. Дар кишварҳои гуногун ва бо мақсади содир кардани ҷиноят шаклҳои гуногуни таҳрибкорӣ вучуд дорад.

Ҳамин тариқ, мақсади таҷовуз ба қобилияти мудофиавӣ ва амнияти иқтисодӣ, инчунин мақсади расонидани зарар ба иқтидори мудофиа, вайрон кардани амният ва мудофиа, заиф кардани давлат, ноором кардани фаъолияти мақомоти давлатӣ ё вазъи иҷтимоию сиёсӣ вучуд дорад. Дар робита ба ин, дар ин кодексҳо таҳрибкорӣ дар шакли нобуд кардани одамон ё расонидани зарар ба саломатии онҳо пешбинӣ шудааст. Ин амал дар Молдова бо мақсади халал расонидан анҷом дода мешавад. Дар Ўзбекистон – бо мақсади ноором кардани фаъолияти мақомоти давлатӣ ё вазъи иҷтимоию сиёсӣ ё халалдор кардани иқтисодиёти давлат содир карда мешавад.

Дар қонунгузориҳои ҷиноии хориҷӣ ҳамон камбудҳо мавҷуданд, ки дар м. 309 КҶ ҚТ, вақте ки ҳифзи ҳаёт ва саломатии инсон бевосита ба мавҷудияти нишонаҳои таҷовуз ба давлат вобаста аст. Дар бораи синну сола, ки аз он ҷавобгарии ҷиноятӣ талаб карда мешавад, ҷолиби диққат аст, ки дар аксари кишварҳои хориҷӣ он аз 16 солагӣ фаро мерасад. Синни коҳишёфтаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз 14 солагӣ танҳо дар Қазоқистон ва Молдова пешбинӣ шудааст. Дар ҳама кишварҳо, ки таҳрибкорӣ ба таври возеҳ пешбинӣ шудааст, ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин аст ва дар баъзе кишварҳо ҷазои ҳадди аксар барои таҳрибкорӣ ҳабси абад ё ҳукми қатл мебошад (дар сурате ки чунин ҷазоҳо дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шуда бошад).

Бояд қайд намуд, ки яке аз вазифаҳои қонуни ҷиноятӣ дар баробари ҳифзи муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ пешгирии содир намудани ҷиноят мебошад. Ин вазифаи қонуни ҷиноятӣ тавассути меъёрҳои ҳавасмандкунӣ амалӣ карда мешавад, ки ба хусус ба муайян кардани шахсоне, ки барои пешгирии содир шудани ҷиноят кумак мекунанд, равона карда шудааст. Аммо мутаассифона дар ҳеҷ меъёри қонунгузориҳои ҷиноятии кишварҳои узви ИДМ марбут ба таҳрибкорӣ ин шакли пешгирии содир намудани ҷиноят истифода намегардад.

Қонунгузориҳои ҷиноятии кишварҳои ИДМ барои пешгирии амалҳои таҳрибкорӣ аз меъёрҳои ҳавасмандкунӣ истифода намебаранд, ба истиснои Федератсияи Россия. Таҳлили моддаҳои Кодекси ҷиноятии кишварҳои ИДМ, ки ҷавобгариро барои таҳрибкорӣ пешбинӣ мекунанд, нишон медиҳанд, ки

меъёрҳои ҳавасмандкунӣ дар моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ сабт нашудаанд. Ба андешаи мо, меъёрҳои ҳавасмандкуниро ба монанди дигар моддаҳои КҶ ҚТ ба таври зер шароите фароҳам меорад, ки дар он шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷинояти таҳлилшуда озод кардан мумкин аст, ва мо онҳоро ба таври зерин гуруҳбандӣ намудем:

1) Иштирок кардан танҳо дар омодагии таҳрибкорӣ. Ин шарт дар ҳама моддаҳои Кодекси ҷиноии кишварҳои ИДМ оид ба масъулият барои ҷой надорад;

2) Огоҳии (хабари) саривақтии мақомот (мақомоти давлатӣ) ё ба тариқи дигар иштирок намудан дар пешгирии кирдорҳои таҳрибкорӣ;

3) Дар кирдори шахс мавҷуд набудани аломатҳои ҷинояти дигар (нишонаҳои ҷинояти дигар). Ин шарти озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм дар ҳама Кодекси ҷиноятии кишварҳои ИДМ мавҷуд аст. Ба ҳамин монанд илова намудани чунин эзоҳро ба ҷиноятӣ таҳрибкорӣ мувофиқи мақсад мешуморем.

Ҳамин тариқ, таҳлили натиҷаҳои бадастомада дар самти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ имкон медиҳад, ки дар он омилҳои мусбати қонунгузории ҚТ ва давлатҳои аъзои ИДМ-ро ёдоварӣ намоем ва онро дар тақмили ояндаи ҷинояти таҳрибкорӣ истифода барем. Муқоисаи қонуни ҷиноятӣ оид ба ҷинояти таҳрибкорӣ ба мо имкон дод, ки хулосаҳои зеро барорем.

1. Усули ҳуқуқшиносии муқоисавӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз воситаҳои асосии таҳқиқоти муназзами илмӣ мебошад ва хеле маъмул аст. Ин усул ба ҳамоҳангсозии низомҳои ҳуқуқии миллӣ ва наздик шудани санадҳои меъёрии байналмилалӣ мусоидат мекунад. Тавассути таҳқиқоти муқоисавии ҳуқуқи ҷиноятӣ, имкони ислоҳоти қонун мавҷуд аст. Ба василаи чунин таҳқиқот иттилоот дар бораи танзими муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ дар дигар давлатҳо ба даст оварда мешаванд, ки метавонанд барои қонунгузор сарчашмаи арзишнок шаванд;

2. Қонунгузори чиноятии кишварҳои узви ИДМ, яқдилона объекти асосии таҳрибкориро ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии муҳофизавии давлатро таъмин мекунад, муайян мекунад.

3. Бо дарназардошти он, ки дар кишварҳои ИДМ Кодекси намунавии чиноятии ИДМ ҳамчун заминаи меърию ҳуқуқии чиноятӣ амал мекунад, кирдорҳои дар он муайянгардидаро ҳамчун аломати тарафи объективии чинояти таҳлилшаванда муттаҳид намудан зарур аст, зеро аксари кишварҳои узви ИДМ асосан бо аломатҳои тарафи объективии таҳрибкорӣ тарзҳои шабеҳи содир намудани ин чиноятро ишора мекунад.

4. Иттилооте, ки бо мақсади вайрон ё несту нобуд кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии муҳофизавии давлат истифода мешавад (таҳрибкории киберӣ) бояд предмети таҷовузи чинояткорона чунин чиноят ҳамчун таҳрибкорӣ дар Кодекси чиноятии ҳам ҚТ ва ҳам кишварҳои ИДМ эътироф карда шавад;

5. Ягона унсури таркиби таҳрибкорӣ бо мавқеи аксарияти қонунгузори кишварҳои ИДМ мувофиқат мекунад, тарафи субъективии ин чиноят мебошад, ки дар шакли қасди бевосита ифода ёфтааст. Қасди бевоситаи содир намудани таҳрибкорӣ маънои онро дорад, ки шахс ба ҷамъият хавфнок будани содир намудани амалҳои дар диспозитсияи моддаи 309 КҶ ҚТ пешбинигардидаро дарк карда, имкон ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намуда, хоҳони фаро расидани он бошад.

6. Аломати ҳатмии тарафи субъективии чинояти таҳрибкорӣ, ки дар тамоми кодексҳои чиноятии кишварҳои узви ИДМ пешбинӣ гардидааст, мақсади содир кардани таҳрибкорӣ мебошад.

7. Дар Кодекси ҷиноии аксари кишварҳои узви ИДМ масъалаи субъекти таҳрибкорӣ, ки як мавзӯи маъмул аст, низ нисбатан яқин ҳал карда шудааст. Дар қонунҳои чиноятии кишварҳои узви ИДМ синну соле, ки шахс метавонад дар ин давлатҳо барои таҳрибкорӣ ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида шавад, муқаррар карда шудааст (масалан, дар КҶ Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии

Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Украина) аз 14-солагӣ ва дар дигар давлатҳо (масалан, дар Кодекси ҷиноятӣ ҷумҳуриҳои Арманистон, Беларус, Молдова, Туркманистон ва Ўзбекистон) – аз 16-солагӣ.

8. Бояд гуфт, ки муборизаи муассир, самаранок ва ҳамоҳангшуда бо воситаҳои қонуни ҷиноятӣ бар зидди таҳрибкорӣ дар саросари кишварҳои узви ИДМ ва берун аз он танҳо вақте метавонад ҷой дошта бошад, ки ихтилофҳо дар фаҳми ҳамон як зуҳуроти марбут ба таҳрибкорӣ дар сатҳи қонунгузори ҷиноятӣ кишварҳои гуногун бартараф ё ҳадди ақал чунин ихтилофҳо кам карда шавад. Баҳри рафъи чунин ихтилофот муттаҳид сохтани қонунгузори ҷинояти кишварҳои узви ИДМ зарур аст. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ дар самти ҷавобгари ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ имконият дод, ки ба таври мушахас қонунияти пайдоиши манъи ҳуқуқӣ-ҷиноят таҳрибкорӣ, ҳастӣ ва татбиқи он, ояндаи инкишоф ва мукамалгардии таркиби он муайян карда шавад. Чунин ҷиҳатҳои мусбии (навгонии) қонунгузори ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ метавонанд дар самти мукамалгардии КҶ ҚТ вобаста ба ҷинояти таҳрибкорӣ аҳамияти махсус дошта бошанд: а) криминализатсия намудани мусоидат ба фаъолияти таҳрибкорона, гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти таҳрибкорона ва ташкили гуруҳи (иттиҳоди) таҳрибкорона ё иштирок дар он; таҳрибкорие, ки бо қатли оммавии одамон, зарар ба саломатии онҳо, инчунин захролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия ва эпизоотия алоқаманд аст; б) муқаррар намудани аломатҳои бандубастшаванда, ба омнандӣ: - содир намудани таҳрибкорӣ аз ҷониби гуруҳи муташаккил; 2) таҳрибкорие, ки сабаби бавучуд омадани зарари калони молумулкӣ ё дигар оқибатҳои вазнин мегардад; 3) таҳрибкорие, ки боиси марги инсон гаштааст.

9. Дар асоси таҳлили КҶ давлатҳои узви ИДМ пешниҳод мегардад, ки дар КҶ ҚТ таркибҳои зерини нав, ки бо таҳрибкорӣ алоқаманданд, пешбинӣ карда шавад:

Моддаи 309.1 (Ташкили таълим ва гирифтани таълими хусусияти таҳрибкоронадошта)

1. Ташкили таълим ё гирифтани таълими хусусияти тахрибкоронадошта, инчунин роҳбарӣ ё иштирок дар чунин таълим новобаста аз ҷой ва шакли таълим ... ҷазо дода мешавад.

2. Ҳамин кирдор, агар:

– бо истифода аз мақоми хизматӣ содир шуда бошад;

– бо маблағгузорӣ намудани чунин кирдор алоқаманд бошад ... ҷазо дода мешавад.

Моддаи 309.3 (Ташкили гуруҳи тахрибкорона ё иштирок дар он)

1. Ташкил ва таъмини фаъолияти гуруҳи тахрибкорона ва сохторҳои таркибии он ... ҷазо дода мешавад.

2. Иштирок дар гуруҳи тахрибкорона ... ҷазо дода мешавад.

БОБИ II. ТАВСИФИ ҲУҚУҚИИ ҚИНОЯТИИ ҚИНОЯТИ ТАХРИБКОРӢ

2.1. Таҳлили ҳуқуқӣ-қиноятии объекти қинояти тахрибкорӣ

Омӯзиши ҳар қинояте, аз ҷумла тахрибкорӣ низ бе таҳлили унсурҳои таркибии он ғайримумкин аст, зеро тибқи муқаррароти м. 11 КҶ ҚТ асоси ҷавобгарии қиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркибии қиноят аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ зери мафҳуми «таркиби қиноят» – маҷмӯи тамоми аломатҳои объективӣ ва субъективии аз тарафи қонуни қиноятӣ муайяншудае фаҳмида мешавад, ки кирдори мушаххасро ҳамчун қиноят муқаррар намудааст⁸⁰. Мавриди зикр аст, ки таркиби қиноят аз чаҳор унсур – объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ иборат буда, ҳар яки он дорои аломатҳои хоси худ мебошанд. Дар тамоми таҳлилҳо омӯзиши таркиби қиноят аз баррасии хусусиятҳои объективии он, яъне объекти қиноят оғоз мегардад.

Муҳаққиқи ватанӣ М.М. Акилова чунин менависад, ки мушаххаснамоии объекти қиноят метавонад ба сохти қонуни қиноятӣ ва бандубасти қиноят, муайян кардани дараҷа ва хусусиятҳои иҷтимоӣ ба ҷамъият хавфнокии зарар, ки дар натиҷаи қиноят ба амал омадааст, ба муайян кардани асосҳо ва маҳакҳои интиҳоби объекти ҳифзи ҳуқуқӣ–қиноятӣ ва воситаи ҷимояи онҳо таъсир расонад. Ба таври дақиқ муайян намудани объекти қиноят аҳамияти калони амалӣ дорад. Ҳама гуна қиноят (аз ҷумла қиноятҳои, ки ба ҳамдигар бо бисёр ҷиҳатҳо мушобеҳанд) аз қинояти дигар бо ин ё он нишона фарқ мекунад. Хусусиятҳои фарқкунанда имкон медиҳанд, ки қиноятҳои бо ҳам алоқаманд фарқ карда шаванд ва меъёри ягонаи дурусти қонуни қиноятӣ барои бандубаст татбиқ карда шавад. Дар акси ҳол, бандубасти нодурусти амали ғайриқонунии қиноятӣ боиси хулосаи нодуруст дар бораи объекти қиноят мегардад⁸¹.

⁸⁰ Ниг.: Кудратов Н.А. Объект и потерпевший в составе посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан: проблемы, доктрина и законодательство / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С. 212-218.

⁸¹ Ниг.: Акилова М.М. Таҳлили ҳуқуқӣ-қиноятии таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – С. 77.

Таҳлили илмии таърифи мафҳуми умумии объекти ҷиноят аз охири асри ХХ оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Дар давраи пеш аз инқилоб мафҳумҳои гуногуни объекти ҷиноят мавҷуд буданд. Масалан, В.Д. Спасович назарияи ҳуқуқи субъективиро дастгирӣ кард, ки тибқи он объекти ҷиноятро шахс эътироф менамуд⁸², Л.С. Белогриц-Котляревский, Н.Д. Сергеевский ва И.Я. Фойнитский – назарияи меъёрӣ, ки объекти ҷиноятро волоияти қонун яқоя бо манфиатҳо муайян мекарданд⁸³. М.С. Таганцев зимни таҳқиқи объекти ҷиноят онро ҳамчун манфиатҳои ҳуқуқӣ ва ҳаёти эътироф мекард⁸⁴. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ замони шӯравӣ мавқеи ҳукмрон муайян намудани объекти ҷиноят ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ буд⁸⁵, ки имрӯз низ тарафдори зиёд дорад⁸⁶. Ин нуқтаи назарро бори аввал А.А. Пионтковский пешниҳод карда буд⁸⁷ ва дар таҳқиқоти монографии чунин олимон, аз қабиле В.К. Глистин⁸⁸, М.И. Коржанский⁸⁹, Б.С. Никифоров⁹⁰ ва В.Я. Татсия⁹¹ инъикос ёфтааст. Аммо баъдан, ин мафҳуми объекти ҷиноят ба танқид рӯ ба рӯ гардид, ки дар натиҷа

⁸² Ниг.: Спасович В.Д. Учебник уголовного права: в 2-х т. – СПб.: Тип. Иосифата Огриско, 1863. – Т. 1 (Часть Общая). – С. 91.

⁸³ Ниг.: Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная часть. – Харьков: Южно-рус. книгоизд-во Ф.А. Иогансона, 1903. – С. 161; Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть Общая: пособ. к лекциям. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1896. – С. 80; Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – Петроград: Тип.-М. Меркушева, 1916. – 443 с.

⁸⁴ Ниг.: Таганцев Н.С. Уголовное право: Курс лекций: в 2-х т. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – С. 36-40.

⁸⁵ Ниг.: Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: изд-во Ленинград. ун-та, 1979. – С. 30.

⁸⁶ Ниг.: Сафаров А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем (по материалам Республики Таджикистан): дис. ... канд. юрид. наук: – М., 2011. – С. 78-79; Кудратов Н.А. Объект и потерпевший в составе посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан: проблемы, доктрина и законодательство / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С. 212-218.

⁸⁷ Ниг.: Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР: Часть общая. – М., 1925. – С. 129.

⁸⁸ Ниг.: Глистин В.К. Асари зикршуда. – 127 с.

⁸⁹ Ниг.: Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступлений: учеб. – Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1976. – 120 с.

⁹⁰ Ниг.: Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Юрид. лит., 1960. – 228 с.

⁹¹ Ниг.: Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х.: Вища шк., 1988. – 198 с.

назарияҳои дигаре пайдо шуданд, ки ба сифати объекти ҷиноят манфиатҳо⁹², муносибатҳои ҳуқуқӣ⁹³, арзишҳо⁹⁴, амнияти иҷтимоиро⁹⁵ эътироф менамуданд.

Ҳамин тавр, назарияҳои гуногуни илмии мафҳуми объекти ҷиноят мавҷуданд, аммо, тавре ки дида мешавад, ҳангоми омӯзиши ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ бояд мафҳуми муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи ҷиноятӣ татбиқ карда шавад, зеро он бештар таҳқиқшуда, асоснок ва дар таҷриба озмудашуда мебошад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ объекти ҷиноят ба умумӣ, хелӣ, намудӣ ва бевосита тасниф карда мешавад⁹⁶.

Объекти умумии ҷиноят тамоми муносибатҳои ҷамъиятии бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳифзшавандае мебошанд, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят ба онҳо (шахсият, ҷамъият ва давлат) зарар расонида мешавад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад⁹⁷. Тибқи қ. 1 м. 2 КҶ ҚТ ба объекти умумии ҷиноят ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳолӣ, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, сохти конститусионӣ ва амнияти ҚТ, сулҳ ва амнияти башарият аз таҷовузи ҷиноятӣ дохил мешаванд⁹⁸.

Ба объекти хелии ҷиноятҳо бошад меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ дохил мешаванд, ки дар доираи як фасл, ки ҷавобгариро барои содир намудани таҷовуз ба муносибатҳои якхела ё монанди ҷамъиятӣ муқаррар мекунанд.

⁹² Ниг.: Самощенко И.В. Ответственность за угрозу по уголовному праву Украины (понятие, виды, спорные проблемы): дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1997. – С. 114; Каиржанов Е. К. Интересы трудящихся и закон. Проблема объекта преступления. – Алма-Ата: Казахстан, 1973. – С. 41.

⁹³ Ниг.: Винокуров В.Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применение уголовного закона: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С.61.

⁹⁴ Ниг.: Уголовное право России. Учеб. для вузов: в 2-х т. / Отв. ред. А.Н. Игнатов и Ю.А. Красиков. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – Т. 1. – 639 с.

⁹⁵ Ниг.: Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – №1. – С. 29-31.

⁹⁶ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Сафаров А.И., Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадриси интерактивӣ: Китоб барои макотиби олий. – Душанбе, 2016. – С. 150; Хусейнзода С.Х., Музафаров С.З. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть): учебное пособие / Под ред. к.ю.н., Гаффори Н.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – С. 70.

⁹⁷ Ниг.: Абдурашидзода А.А., Назаров У.С. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Курси лексия: воситаи таълимӣ барои курсантон ва шунавандагони Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ихтисоси 240120 «Ҳуқуқшинос». – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – С. 52.

⁹⁸ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Қонуният. – 2020. – 488 с.

Қонунгузор объекти хелии қиноятро дар номи фасли дахлдори КЧ ҚТ муайян менамояд, аммо баъзан таърифи он таҳлили таркибҳои қиноятиро, ки ба ин фасл дохил карда шудаанд, тақозо мекунад. Ҷавобгарии қиноятӣ барои таҳрибкорӣ дар моддаи 309 КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки дар фасли XIII КЧ ҚТ «Қиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ» ҷойгир шудааст. Бино бар ин, объекти хелии таҳрибкорӣ таъмини амнияти ҳокимияти давлатӣ мебошад, зеро тамоми қиноятҳои, ки дар фасли мазкур ҷой дода шудаанд бар зидди асосҳои таъмини амнияти ҳокимияти давлатӣ равона гардидаанд.

Тавре ба назар мерасад, аҳамияти асосӣ барои ҳалли мушкилоти муайян кардани объекти хелии қинояти таҳрибкорӣ фасли XIII қисми махсуси Кодекси қиноятӣ – «Қиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ» мебошад. Ҳамин тавр, ҳокимияти давлатӣ объекти хелии таҳрибкорӣ мебошад, ки таҳти мафҳуми он воситаи асосии амалӣ гардонидани ҳокимияти давлатӣ фаъолияти мураттаби мақомоти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки маҳз ба воситаи онҳо халқ ҳокимияти давлатии ба ӯ мутаалиқро ба амал меорад. Ҳокимияти давлатӣ барои мӯътадил кардани ҳаёту фаъолияти ҷомеа, татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқи озодии инсон ва шаҳрванд зарур аст. Табиати ҳуқуқии ҳокимияти давлатӣ дар моддаи 6 Конституцияи ҚТ муайян карда шудааст – дар Тоҷикистон халқ баёнгарии соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Тибқи моддаи 9 Конституцияи ҚТ ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суд амалӣ мегардад.

Объекти намудии таҳрибкорӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки барои ҳифзи заминаҳои амнияти ҳокимияти давлатӣ равона карда мешаванд.

Объекти намудии қиноят – ин қисми объекти хелии қиноят ба ҳисоб рафта, гуруҳи муайяни як намуд қиноятҳоро дар як боб ҷамъ меоварад. Вобаста ба ин, аз рӯи объекти намудии қиноят, фаслҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ ба бобҳо ҷудо карда мешаванд⁹⁹.

⁹⁹ Ниг.: Ҳайдарзода М.П. Проблемаҳои мукамалсозии қонунгузорӣ ва квалитатсияи қиноятҳои хусусияти экстремистидошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... канд. юрид. наук: – Душанбе, 2020. – С. 103; Қудратов

Дар боби 29-и КЧ ҚТ, асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ ҳамчун объекти намудии тахрибкорӣ баромад мекунад. Объекти намудии тахрибкорӣ - асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ (боби 29 КЧ ҚТ) - дар қонуни қиноятӣ ифшо нашудааст, зеро қонунгузор ба дигар санадҳои меъёрӣ ҳавола мекунад, ки дар онҳо мафҳумҳои зарурӣ дарҷ гардидаанд. Масалан, Конститутсияи ҚТ (1994 бо ислоҳу иловаҳо 1999, 2003, 2016) ва Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» (аз 28 июни 2011)¹⁰⁰.

Боби аввали Конститутсияи ҚТ «Асосҳои сохти конституционӣ» номгузори карда шудааст. Он арзишҳои асосии (асосии) зерини шакл ва мазмуни олии ҳуқуқиро муқаррар мекунад: шакл ва моҳияти давлат; рамзҳои давлати соҳибхитиёри Тоҷикистон; эътирофи шахс, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ ҳамчун арзиши олий; эътирофи дахлнопазирии ҳуқуқҳои табиӣ инсон; ҳокимияти мардум ва шаклҳои он; мардум ҳамчун сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ; дахлнопазирӣ ва тамомияти қаламрави Тоҷикистон; рушди ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси плюрализми сиёсӣ ва идеологӣ; манъ кардани ғасби ҳокимият; амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ дар асоси тақсимоли он ба қонунгузори, иҷроия ва судӣ; доштани қувваи олии ҳуқуқӣ ва таъсири бевоситаи меъёрҳои он; санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро ҷузъи таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ эътироф кардааст; ба роҳ мондани сиёсати осуда; шаклҳои гуногуни моликият ҳамчун асосҳои иқтисоди Тоҷикистон; баробарӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳама шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ¹⁰¹.

Ҳамин тавр, асосҳои сохти конституционӣ ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқи қиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба таъмин намудани:

- а) шакл ва моҳияти давлат;
- б) соҳибхитиёрии халқ ва шаклҳои он;

Н.А., Сафарова З.М. О сущности основ конституционного строя как объекта преступления / Н.А. Кудратов, З.М. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С. 185-191.

¹⁰⁰ Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 108.

¹⁰¹ Кудратов Н.А. Асари зикршуда. – С. 111.

- в) дахлнопазирӣ ва тамомияти қаламрави Тоҷикистон;
- г) рушди ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси плюрализми сиёсӣ ва идеологӣ;
- д) манъ кардани ғасби ҳокимият;
- е) амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ дар асоси тақсимои он ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ;
- ж) ба роҳ мондани сиёсати сулҳомез мебошанд¹⁰².

Мавриди зикр аст, ки солҳои охир дар адабиёти илмӣ ба таври васеъ истилоҳи «амният» истифода мегардад. Дар нашрияҳои илмӣ, суҳанронии сарони давлатҳо ва сиёсатмадорони пешқадам, барномаҳои ҳизбҳои сиёсӣ истилоҳҳои «амният», «амнияти миллӣ», «амнияти давлатӣ», «амнияти байналмилалӣ», «амнияти конституционӣ», «амнияти ҷамъиятӣ» ва ғайра ба назар мерасанд. Дар Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» аз 25 июни 2011 дар баробари мафҳуми «амнияти миллӣ» категорияҳои «амнияти иқтисодӣ», «амнияти ҳарбӣ», «амнияти озуқаворӣ», «амнияти экологӣ» ва «амнияти ҷамъиятӣ»¹⁰³ истифода гардидааст. Ин таърифҳо дар маҷмӯъ як мафҳуми ягонаи амнияти миллиро ташкил медиҳанд. Амнияти давлатӣ ҳамчун як шакли алоҳидаи амнияти миллӣ дар ин қонун мавҷуд нест¹⁰⁴. Аз ҷиҳати этимологӣ ҳуди калимаи «амният» маънои «набудани хатар, осоиш, эътимодноӣ» -ро дорад, яъне «қолате, ки дар он хатари касе, чизе вуҷуд надорад»¹⁰⁵. Амнияти давлатӣ қисми таркибии амнияти миллӣ буда, ҳифзи соҳти конституционӣ, соҳибхитиёрии давлат, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирӣ, қобилияти мудофиавӣ, амнияти иттилоотӣ ва иқтисодӣ ва дигар манфиатҳои муҳимми миллиро аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолиӣ, ки аз манбаъҳои хатари дохилӣ ва берунӣ ба вуҷуд меоянд дар назар дорад».

¹⁰² Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 123.

¹⁰³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, таҳти №721 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – №1540.

¹⁰⁴ Ниг.: Кудратов Н.А. Национальная и государственная безопасность как видовой объект преступления против основ конституционного строя и безопасности государства / Н.А. Кудратов // Уголовная юстиция. – 2019. – №13. – С. 29-34.

¹⁰⁵ Ниг.: Кудратов Н.А. Асари зикршуда. – С. 32.

Объекти бевоситаи ҷиноят муносибати мушаххаси ҷамъиятии бо қонунгузории ҷиноятӣ ҳифзшавандае мебошад, ки ба он кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ҷиноятӣ бевосита равонашуда зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад. Аз рӯйи нишокаи объекти бевосита, бобҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ ба моддаҳои алоҳида ҷудо карда шудаанд¹⁰⁶. Дар навбати худ, объекти бевоситаи ҷиноятро аз рӯйи гуруҳбандии уфуқӣ ба се навъ ҷудо кардан мумкин аст: объекти бевоситаи асосӣ, объекти бевоситаи иловагӣ ва объекти бевоситаи алтернативӣ (факултативӣ)¹⁰⁷. Объекти бевоситаи асосӣ он муносибатҳои ҷамъиятиро мебошанд, ки қонунгузор пеш аз ҳама онҳоро ҳифз менамояд ва ҷузъи объекти умумӣ мебошанд ва маҳз онҳо аз ҷиноят зарар мебинанд¹⁰⁸.

Андешаҳои олимони дар бораи таъйини объекти бевоситаи асосии таҳрибкорӣ ба таври назаррас тафовут мекунад ва дар таҳияи назариявии он равишҳои гуногун истифода мешаванд. Як идда олимони баҳс мекунад, ки оё таҳрибкорӣ ба амнияти дохилӣ даҳлат мекунад ё беруна. Ҳамин тавр, ба андешаи А.А. Чуваков таҳрибкорӣ ба ҷиноятҳои дахл дорад, ки ба амнияти дохилӣ ва иқтисодӣ таъовуз мекунад¹⁰⁹. Далели ин ақида он ҳолате мебошад, ки ҳангоми содир шудани ин ҷиноят сухан дар бораи таҳдиди дохилӣ меравад (яъне, таҳдиди татбиқи ин ҷиноят берун аз қаламрав ба амал намеояд). Ба андешаи мо, мавқеи дуруст ин аст, ки тибқи он таҳрибкорӣ метавонад ҳам ба амнияти дохилӣ ва ҳам берунии ҚТ таъовуз намояд. Чунин ақидаҳоро, аз ҷумла,

¹⁰⁶ Ниг.: Сафарзода А.И. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои истеҳсол, ба даст овардан, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл ё ба муомилот баровардани мол ва маҳсулоти тамғаношуда / А.И. Сафарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №2. – С. 186-193; Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобоҷонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 128; Ҳусейнзода С.Ҳ., Нажбудинов М.А., Ҳикматзода Ҷ.У. Ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – С. 17.

¹⁰⁷ Ниг.: Сафарзода А.И., Оралбаев Х.Х. К вопросу об определении объективных признаков бандинизма / А.И. Сафарзода, Х.Х. Оралбаев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №5. – С. 219-224; Ревин В.П., Сафаров Х.С. Уголовное право Республики Таджикистан. Общая часть / Под общей ред. проф. Ревина В.П. и доц. Солиева К.Х. Учебник для ВУЗов. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – С. 119; Афанасьев М.В. Уголовная ответственность за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств лицом, находящимся в состоянии опьянения: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2018. – С. 108.

¹⁰⁸ Ниг.: Бажанов М.И. Избранные труды / Отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Право, 2012. – С. 722.

¹⁰⁹ Ниг.: Чуваков О.А. Научно-теоретические основы классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины / О.А. Чуваков // Правова держава. – 2016. – №21. – С. 247.

И.С. Ятсута иброз доштааст, ки новобаста ба самти манбаъҳои таҳдидҳо, чи дохилӣ ва чи берунӣ, объекти таҳрибкориро муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳам дар самти амнияти дохилӣ ва ҳам амнияти берунии давлат эътироф намудааст¹¹⁰, С.В. Дяков менависад, ки ҳангоми таҳрибкорӣ таҳдидҳо ба иқтисодиёт метавонанд ҳам аз берун ва ҳам аз дохил сарчашма гиранд¹¹¹.

Ҳамин тавр, объекти бевоситаи ҷинояти м. 309 КҶ ҚТ муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии муддофиавии давлат баромад мекунад.

Истилоҳи «иқтисоди миллӣ» дар ҚШС Тоҷикистон пайдо шуда, ба низоми онвақтаи мавҷудаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ қомилан мувофиқ буд. Дар чунин шароит, ҳалли масъалаи муҳими иқтисодии объект аз муайян кардани он, ки ин объект ба соҳаи муайяни хоҷагии халқ тааллуқ дорад, оғоз ёфт. Баъди ба даст овардани истиқлол низоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ тағйир ёфт, муносибатҳои бозоргонӣ ташаккул ёфтанд. Дар матни м. 309 КҶ ҚТ мафҳуми «аҳамияти муҳими иқтисодӣ» нигоҳ дошта шудааст, бино бар ин, ҳангоми татбиқи ин модда истифодаи қонунгузори амалкунанда, ки ба фаъолияти иқтисодӣ ва идоракунӣ дахл дорад, зарур аст.

Дар адабиёти илмӣ амнияти иқтисодӣ ва қобилияти муддофиавии давлат дар таркиби таҳрибкорӣ муносибатҳои мустақили ҷамъиятиё эътироф мегарданд, ки объекти бевоситаи ин таҷовузи ҷиноятӣ мебошанд¹¹². «Амнияти иқтисодӣ» як истилоҳи нисбатан нав дар илми Тоҷикистон аст ва он дар таркиби илмҳои «ҳуқуқшиносӣ», «иқтисодиёт» ва «назарияи амният» таҳлил мегардад. Таърифи ягонаи илмӣ мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» вуҷуд надорад.

¹¹⁰ Ниг.: Ятсута И.С. Диверсия. Энциклопедия уголовного права: в 35 т. / изд. проф. Малинина. – СПб.: ГКА, 2015. – Т. 26. – С. 364.

¹¹¹ Ниг.: Дяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – С. 31.

¹¹² Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовная ответственность за диверсию по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины: компаративистский анализ / Н.А. Кудратов // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности: Материалы III Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 20 марта 2020 года). – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Государственной противопожарной службы Министерства Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, 2020. – С. 203-206; Курс уголовного права. Особенная часть. Т. 5: Учебник / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова. – М., 2002. – С. 24; Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. 2-е изд., испр. и доп. – М.: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2009. – С. 683.

Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» амнияти иқтисодиро ҳамчун «вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллӣ аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиқлолияти иқтисодиро зери хатар мегузоранд»¹¹³ муайян менамояд.

Ҳамин тавр, «амнияти иқтисодӣ» яке аз қисматҳои асосии *амнияти миллии* давлат фаҳмида мешавад. Зери он кофӣ будани таъминот мутобиқи сатҳи талаботи амнияти миллӣ бо захираҳои молиявӣ ва бештар захираҳои зурурии худӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва боло бурдани сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифзоти манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ, аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад. Амнияти иқтисодӣ бунёди амнияти миллӣ мебошад, ки сарватҳои табиӣ, захираҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли, амволи ғайриманқул, захираҳои моддӣ (моли), инсонӣ, сохторҳои хоҷагӣ, оила, шахсӣ ва амсоли инҳоро фарогир аст. Коста шудани амнияти иқтисодӣ ба хоҷагии ҳар як мамлакат таъсири манфӣ расонида, манфиатҳои иқтисодии шахс, ҷамъият ва давлатро маҳдуд месозад. Стратегияи амнияти иқтисодӣ, шароити мусоиди рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ, инчунин ҳимояи манфиатҳои барои ҳаёт муҳимро аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ дар бахши иқтисодиёт таъмин менамояд. Таъмини амнияти иқтисодӣ аз рӯи хусусиятҳои худ вазифаи стратегӣ ва дарозмуддат мебошад.

Мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» ба мафҳуми «амнияти давлатӣ» алоқамандии зич дорад. Тибқи Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон «Иқтисодии кишвар, бояд ҳамчун заминаи модии амнияти миллӣ арзёбӣ гардид¹¹⁴. Он ҳамчун ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат, инчунин арзишҳо ва тарзи ҳаёти миллӣ аз доираи васеи таҳдидҳои берунӣ ва дохилии дорои хусусияти гуногун фаҳмида мешавад (сиёсӣ, низомӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва ғайра). Масалан дар ИМА

¹¹³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011. таҳти №721 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – №1540.

¹¹⁴ Ниг.: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 11.

маҳз иқтисодиёт дар таъмини амнияти миллӣ нақши калидӣ мебозад¹¹⁵. Тавре, ки В.А. Рубанов менависад, «гарчанде ки иқтисод, аслиҳа, илм, техника, иттилоот, табиат ба низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дохиланд субъектҳои иҷтимоӣ нестанд. Аз ин рӯ, амнияти иқтисодӣ, низомӣ ва дигар амният ҳамчун тарафҳои алоҳидаи (объектҳо, омилҳо ё соҳаҳои таъмини) амният амал мекунанд¹¹⁶.

Ба андешаи В.С. Загашвилӣ амнияти иқтисодӣ дар низоми умумии амнияти миллӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд¹¹⁷. Таърифи ягонаи илмии мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» вучуд надорад. Амнияти иқтисодӣ, ба ақидаи Л.И. Абалкин, ҳолати низоми иқтисодӣ мебошад, ки ба он имкон медиҳад ба таври динамикӣ, муассир рушд кунад ва мушкилоти иҷтимоиро ҳал намояд, ки дар он давлат қобилияти таҳия ва татбиқи сиёсати мустақили иқтисодиро дорад¹¹⁸.

Амнияти иқтисодӣ як категорияи мураккаби иҷтимоию-иқтисодӣ мебошад, ки ба он таъсири доимии тағйирёбандаи истеҳсолоти моддӣ, таҳдидҳои берунӣ ва дохилӣ ба иқтисод таъсир мерасонанд. Амнияти иқтисодӣ асоси амнияти миллии давлат аст. Таъмини амнияти миллӣ масъулияти асосии давлат аст, ки дар ҳамкориҳои зич бо агентҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Амнияти миллӣ қобилияти ниҳодҳои дахлдори сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии давлатро дар ҳифзи манфиатҳои субъектҳои асосии онҳо дар анъанаҳо ва арзишҳои иқтисодии миллӣ инъикос мекунад. Аз ин рӯ, рушди он бояд дар заминаи умумии ташаккули амнияти миллӣ баррасӣ шавад¹¹⁹.

Амнияти иқтисодии давлатӣ як низоми мураккаб ва бисёрҷанба буда, асоси моддии ташаккули ҷузъҳои дигари амнияти миллӣ мебошад. Таъмини

¹¹⁵ Ниг.: Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – С. 61-63.

¹¹⁶ Ниг.: Рубанов В.А. Безопасность России в переходный период / В.А. Рубанов // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 45.

¹¹⁷ Ниг.: Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. – М., 1997. – С. 50.

¹¹⁸ Ниг.: Экономическая безопасность России // Социально-политический журнал. – 1997. – №5. – С. 3.

¹¹⁹ Litvinenko A.N. Economic and national security: the problem of concepts correlating / A.N. Litvinenko // Scientific and technical statements, S.-Petersburg State Polytechnic University. – Economic sciences, 2013. – No 3 (173). – PP. 9-15.

амнияти иқтисодӣ яке аз мушкилоти аввалиндараҷаи давлат аст, зеро пайдоиши мушкилоти сершумори иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар, чун қоида, ба он вобаста аст, ки давлат чораҳои пешгирикунанда намеандешад ё онҳоро дар вақташ татбиқ намекунад. Ҳамин тавр, давлат бояд чунин сатҳи амниятро таъмин намояд, ки суботи дохилӣ ва беруниро барои фаъолияти муътадили иқтисодиёт, иштироки фаъолонаи кишвар дар тақсимооти байналмилалӣ кор ва рақобатпазирӣ ва ҳамзамон заминаи таъмини сатҳи кофӣ амниятро кафолат диҳад. Умуман, амнияти иқтисодии давлат ҳамчун система амал мекунад, ки вазифаҳои асосии он ба панҷ гуруҳ тақсим мешаванд: муҳофизатӣ, танзимкунанда, пешгирикунанда, инноватсионӣ ва иҷтимоӣ¹²⁰.

Функсияи муҳофизатӣ дар қобилияти ҳифзи низоми иқтисодии давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ифода карда мешавад. Татбиқи ин вазифа бевосита ба ташаккули потенциали иқтисодии захираҳо ва истифодаи самараноки он вобаста аст. Функсияи танзим дар зерсистемаҳои гуногуни иқтисодӣ тавассути таъмини амнияти иқтисодии давлат ва истифодаи механизмҳои функционалӣ, ки ба безараргардонии хавфҳо нигаронида шудаанд, зоҳир мешавад. Инҳо механизмҳои дар бар мегиранд, ки ба хусусиятҳои худтанзимкунии бозор тақлид мекунанд ва инчунин мушкилоти бозорро ҳал мекунанд (мушкилоти ҳалнашавандаи бозор).

Функсияи пешгирикунандаи амнияти иқтисодии давлат ба пешгӯии пайдоиши ҳолатҳои буҳронӣ дар фаъолияти иқтисодӣ ва омода сохтани системаи иқтисодӣ барои муқовимат ба онҳо нигаронида шудааст.

Функсияи инноватсионӣ тавассути қарорҳои ғайримуқаррарии аз ҷониби давлат қабул шуда, оид ба равандҳои иқтисодӣ ва қарорҳои инноватсионӣ, ки ба суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ё безарар гардонидани оқибатҳои манфии он таъсир мерасонанд, амал мекунанд. Натиҷаҳои ин функсия дар

¹²⁰ Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 374.

иқтисодиёт чун қоида, дар шакли баланд бардоштани самаранокии дигар вазифаҳои амниятӣ ифода карда мешаванд.

Функсияи иқтимоии низоми давлатии амниятӣ иқтисодӣ комилан қонё гардонидани эҳтиёҷоти ҳамаи аъзои ҷомеа ва риояи манфиатҳоро дар назар дорад. Ин вазифа ба боло рафтани сатҳ ва сифати зиндагӣ мусоидат намуда, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандонро кафолат медиҳад. Бояд гуфт, ки ин гуна таснифи функсияҳои системаи давлатии амниятӣ иқтисодӣ маъмул аст, зеро ин функсияҳо ба ҳам алоқамандӣ ва вобастагӣ доранд ва аксар вақтҳо хусусиятҳои як функсияҳоро ҳангоми муайян кардани вазифаи дигар такрор кардан мумкин аст. Самаранокии таъмини амниятӣ иқтисодии давлатӣ ба имконоти якҷо ва ҳамзамон комилан кор кардани ин вазифаҳо вобаста аст. Илова бар ин, мушкилоти ин вазифаҳоро ҳангоми таъмини ҷузъҳои алоҳидаи амниятӣ иқтисодӣ тағйир додан мумкин аст¹²¹.

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло амниятӣ иқтисодӣ дар заминаи м. 309 КҶ ҚТ бо ҳифзи корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли аз таркиш, сӯхтор ё дигар амалҳое, ки ба нобуд ё вайрон кардани онҳо алоқаманд буда, ба таҷовуз кардани амниятӣ иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии Тоҷикистон нигаронида шудаанд.

Категорияи дигаре, ки м. 309 КҶ ҚТ онро ҳифз менамояд муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи қобилияти мудофиавии давлат мебошад. Ҳеҷ таърифи ҳуқуқии «қобилияти мудофиавии давлатӣ» вуҷуд надорад. Қобилияти мудофиавии давлат як мафҳуми васеъ аст. Дар доираи м. 309 КҶ ҚТ қобилияти мудофиавии давлат бо қобилияти мудофиавии корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли, ки бевосита ба қисми мудофиа дохил мешаванд, алоқаманд аст. Қобилияти мудофиавии давлат на танҳо низоме ҳаст, ки танҳо аз чораҳои низомӣ иборат аст, балки низоми чораҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, илмӣ, техникӣ, экологӣ,

¹²¹ Ниг.: State Economic Security System and Its Components [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://icehm.org/upload/3757ED915013.pdf> (санаи мурочиат: 4.08.2017).

ичтимоӣ ва ғайраҳо иборат мебошад, ки бевосита ба ҳифзи соҳибхитӣ, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирии қаламрави давлат, инчунин ҳифзи манфиатҳои давлат ва зиндагии осудаи аҳоли равона гардидааст¹²².

Таҳрибкорӣ ҳамчун ҷиноят ба пояҳои амнияти давлатӣ таҷовуз мекунад. Тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи амният», манфиатҳои миллӣ манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлатро ташкил медиҳанд. Ҳамин тавр, на танҳо манфиатҳои ҳаётан муҳими давлат, балки ҷомеа ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар сатҳи амнияти давлатӣ оварда шудаанд. Мувофиқ ба ин саволе ба миён меояд, ки дар моддаи 309 ҚЧ ҚТ то чӣ андоза дар иборати объектҳои бевоситаи таҳрибшавӣ инъикос ёфтааст.

Объекти иловагии таҳрибкорӣ моликият ва объекти факултативияш ҳаёт ва саломатии инсон, олами набототу ҳайвонот, об, атмосфера ва дигар объектҳои олами моддӣ, ки дар натиҷаи таҳрибкорӣ ба онҳо зарар расонида мешавад, мебошад¹²³. Мавриди зикр аст, ки таҳрибкорӣ метавонад ба дигар объектҳои амнияти давлатӣ ё амнияти иқтисодӣ ё иқтисодии мудофиавии давлат зарар расонад, ки умуман дар м. 309 ҚЧ ҚТ зикр нашудаанд. Баъзе олимони амнияти ҳаёт ва саломатии одамонро як қисми таркибии таъмини амнияти давлат медонанд. Ин равиши илмӣ ба муҳаққиқони шӯравӣ бештар хос буд. Масалан, А.Н. Игнатов таркиби таҳрибкориро тибқи Кодекси ҷиноятии ИҶШС соли 1960 баррасӣ намуда, навишта буд, ки ҳангоми содир намудани таҳрибкорӣ, ки ба талафоти одамон алоқаманд аст, набояд шахсияти шаҳрвандони шӯравӣ ҳамчун объекти ҷиноят эътироф карда шавад, зеро ҷиноят зидди зиндагии шахсони алоҳида равона нашудааст, балки бар зидди заминаи иқтисодии Иттиҳоди Шӯравӣ равона гардидааст, ки дар натиҷаи

¹²² Ниг.: Қудратов Н.А. Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ. Воситаи таълимӣ-методӣ. – Душанбе, 2019. – 235 с.

¹²³ Ниг.: Қудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 378.

талаф гардидани шахрвандони шӯравӣ низоми фаъолияти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ заиф мегардад¹²⁴.

Дар баробари ин, таъқид намудан зарур аст, ки мавқеи эътирофи шахс ҳамчун объекти бевоситаи таҳрибкорӣ дар баробари амнияти давлат аз ҷониби баъзе олимони шӯравӣ низ ёдоварӣ мегардид. Масалан, В.Д. Меншагин дар тафсири Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои давлатӣ» соли 1958 навишта буд, ки дар робита бо муқаррароти м. 5 ин Қонун чунин шаклҳои таҳрибкорӣ, ба монанди содир кардани захролудкунии оммавӣ ва паҳн кардани эпидемия, бояд ба назар гирифта шавад, ки объекти мустақими ҳамла ҳангоми таҳрибкорӣ на танҳо ин ё он моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ, балки одамон низ будан метавонад¹²⁵. Имконияти ба объекти бевоситаи таҳрибкорӣ ворид намудани ҳаёт ва саломатии одамонро ҳангоми таҳлили таркиби таҳрибкорӣ тибқи Кодекси ҷиноятии соли 1960 М.И. Якубович низ дастгирӣ намуда буд¹²⁶.

Таърифи объектҳои бевоситаи таҳрибкорӣ, бо аҳаммиятнокии баъзе муқаррарот аз яқдигар фарқ мекунанд. Ҳамин тавр, С.И. Селетский таҳти объекти бевоситаи таҳрибкорӣ, вобаста ба шаклҳои содир шудани он, асосҳои иқтисодӣ, амнияти дохилӣ, инчунин ҳаёт ва саломатии одамон, амнияти иқтисодӣ ва ғайраро ворид менамояд¹²⁷. Таҳрибкорӣ ба амнияти дохилии давлат, ба пояҳои иқтисодии он, инчунин ба амнияти ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ҳаёти одамон таъовуз менамояд. Баъзе муаллифон ҳангоми муайян кардани объекти бевоситаи таҳрибкорӣ ба амнияти давлат дар самтҳои алоҳидаи он ё дар бораи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи таъмини ҳифзи амнияти миллӣ ишора мекунанд. Ҳангоми ҳалли масъалаи муайян кардани объекти бевоситаи

¹²⁴ Ниг.: Особо опасные государственные преступления / Под общ. ред. В.И. Курлянского, М.П. Михайлова. – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1963. – С. 137.

¹²⁵ Ниг.: Меншагин В.Д., Куринов Б.А. Научно-практ. комментарий к закону об уголовной ответственности за государственные преступления. – М.: Юрид. лит., 1961. – С. 36.

¹²⁶ Ниг.: Владимиров В.А., Якубович М.И. Государственные преступления. – М.: Высш. шк., 1961. – С. 52.

¹²⁷ Ниг.: Селецкий С.И. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. – Киев: Центр учб. л-ри., 2008. – 496 с.

тахрибкорӣ ва механизми расонидани зарар ба онҳо бояд баррасии муқаррароти зер ба назаргирифта шавад:

1. Объекти бевоситаи тахрибкорӣ бояд нисбат ба шакли алоҳидаи тахрибкорӣ ё якчанд шакли он муайян карда шавад (агар онҳо аз ҷиҳати хусусияти хатари ҷамъиятии амалҳои дахлдор ба ҳам монанд бошанд). Аз ҷумла тибқи диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ шаклҳои тахрибкорӣ равона карда шудаанд ба:

- а) нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот;
- б) нобуд ё вайрон кардани роҳ ва воситаҳои нақлиёт;
- в) нобуд ё вайрон кардани воситаҳои алоқа;
- г) нобуд ё вайрон кардани объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли

2. Ҳангоми мушаххас намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки объекти бевоситаи тахрибкорӣ эътироф карда мешаванд, бояд доираи муносибатҳои ҷамъиятиро муайян кард, ки вобаста ба онҳо санад қабул шудааст. Аз ҷумла, м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» рӯйхати зерро муқаррар намудааст, ки ба объекти амният дохил мешаванд: ҳифзи ҳуқуқ, мубориза бо коррупсия, фаъолиятҳои марзӣ ва мудофия, сиёсати муҳочират, ҳифзи саломатӣ, маориф ва илм, сиёсати илмию техникӣ ва инноватсионӣ, рушди фарҳангии аҳоли, таъмини озодии суҳан ва амнияти иттилоотӣ, сиёсати иҷтимоӣ ва нафақа, хадамоти манзилию коммуналӣ, бозори хадамоти молиявӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият, бозорҳои саҳмияҳо ва гардиши коғазҳои қиматнок, молиявӣ ва сиёсати гумрукӣ, тиҷорат, бозори хидматҳои бонкӣ, сиёсати сармоягузорӣ, фаъолияти аудиторӣ, сиёсати пулию қарзӣ, ҳифзи иттилоот, иҷозатномадиҳӣ, саноат ва кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия, технологияҳои иттилоотӣ, энергия ва ҳифзи он, фаъолияти монополияҳои табиӣ, истифодаи сарватҳои зеризаминӣ, замин ва об, захираҳо, сарватҳои зеризаминӣ, ҳифзи экология ва муҳити табиӣ ва ғ. Аммо ин рӯйхат мукамал нест, аз ин рӯ, ҳангоми тахрибкорӣ метавонад ба соҳаи дигари муносибатҳо низ таъовуз намояд;

3. Дар ҳар як объекти мушаххас арзиши асосии иҷтимоӣ бояд муқаррар карда шавад, ки барои ҷомеа ва давлат ҳаётан муҳим аст ва ба сатҳи пояҳои амнияти иқтисодӣ ва амнияти давлатӣ мерасад;

4. Предмети таҷовузи ҷиноятӣ унсури муносибатҳои иҷтимоии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда аст, ки таҳти таъсири мустақими ҷиноятӣ қарор мегирад ва дар навбати аввал осеб мебинад. Барои комилан ва дақиқ нишон додани механизми расонидани зарар ба объекти таҳрибшавӣ онро алоҳида муайян кардан лозим аст: 1) нисбат ба амалҳое, ки ба моддаи 309 КҶ ҚТ ворид карда шудаанд сохтори ҷинояти кутоҳкардашударо ташкил медиҳанд ва 2) нисбат ба амалҳое, ки баъд аз пайдоиши асосҳои ҷавобгари ҷиноятӣ ба анҷом расонидашуда содир карда мешаванд ва амалисозии нияти шахс.

Мавриди зикр аст, ки дар тафовут аз кодексҳои шӯравӣ ва баъзе кодексҳои ҷиноятии давлатҳои аъзои ИДМ м. 309 КҶ ҚТ ба сифати объекти ин ҷиноят ҳаёт ва саломатии одамонро пешбинӣ намекунад. Аммо бояд гуфт, ки дар бештари ҳолатҳои таҳрибкорӣ дар шакли таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳо, куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии онҳо, ё амалҳое, ки бо паҳн кардани эпидемия, эпизоотия ва эпифитотия алоқаманданд, ба вучуд меояд. Доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар заминаи объекти бевоситаи таҳрибкорӣ ба ҳаёт ва саломатӣ ба таври гуногун ишора мекунад. Ҳамин тавр, баъзе олимони ҳаёт ва саломатии инсонро ба сохти дохилии объекти бевоситаи таҳрибкорӣ дохил мекунанд¹²⁸. Баъзе олимони ҳаёт ва саломатии одамон аз нуқтаи назари аҳамияти онҳо барои давлат диққат медиҳанд. Масалан, Р.Л. Чорний мегуяд, ки қонунгузор, ки чунин навъи ҷиноятро ба монанди таркишҳо, оташзанӣ ё амалҳои дигаре, ки ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё осеби дигар ба саломатии онҳо нигаронида шудаанд, пешбинӣ намуда, потенциали инсониро ҳифз мекунад, ки асоси тамоми потенциалҳои давлат аст ва бе амнияти он мавҷудияти давлат ба

¹²⁸ Ниг.: Семенюк-Прибатень А.В. Уголовно-правовая характеристика уничтожения и повреждения имущества по уголовному кодексу Украины: дис. ... канд. юрид. наук. – Львов, 2016. – 241 с.

мисли ин номумкин аст¹²⁹. Аммо, аксари муаллифон ҳаёт ва саломатиро танҳо ҳамчун як объекти иловаи таҳрибкорӣ меноманд. Ин тасмим замоне гирифта шуд, ки қонунгузор таҳрибкориро ҳамчун ҷиноят алайҳи давлат эътироф кард ва дар сатҳи қонунгузорӣ ҳаёт ва саломатӣ ҳамчун объекти мустақили амнияти давлати эътироф шуданд.

Мувофиқи таърифи мавҷудаи қонунгузори амнияти милли ҳаёт ва саломатии инсон чунин объекти мустақили алоҳида мебошад ва аз ин рӯ онро ба объектҳои иловагӣ нисбат додан мумкин нест ва объекти бевоситаи таҳрибкорӣ метавонад ҳамчун «манфиатҳои асосӣ дар соҳаи бехатарии ҳаёт ва саломатӣ, амнияти низоми иқтисодии он, амнияти мудофиавӣ» эътироф шавад. Аммо ин мавқеъ хусусиятҳои муҳимми ҳаёт ва саломатии инсонро ҳамчун объекти ҳифзи қонуни ҷиноятӣ дар м. 309 КҶ ҚТ инъикос намекунад.

Ҳаёт ва саломатӣ бояд ҳамчун арзиши асосии ҷамъияти эътироф карда шаванд, ки ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ дар шаклҳои мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аммо бар хилофи дигар моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ки ин арзишро ҳифз мекунад м. 309 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои амалҳои, ки ба ҳаёт ё саломатии бисёр одамон зарар мерасонад ё таҳти таҳдиди расонидани чунин зарар баррасӣ намекунад. Маҳз мавҷудияти таҷовуз ба ҳаёти оммавии одамон аз баланд шудани хатари иҷтимоии ин амалҳо гувоҳӣ медиҳад ва зарурати ҳифзи чунин муносибатҳои ҷамъиятиро дар сатҳи олий - асосҳои амнияти милли ба вуҷуд меорад.

Н.А. Қудратов, А.Ф. Бантишев А.Ф. ва А.В. Шамара пешниҳод менамоянд, ки дар таркиби таҳрибкорӣ илова намудани номгуӣ амалҳои, ки метавонанд ба дигар муносибатҳои ҷамъияти таҷовуз оварад, зарур мебошад:

1) ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ дар шакли таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст ва дар натиҷа куштори оммавии одамон ба вуҷуд омадааст;

¹²⁹ Ниг.: Чорний Р.Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України / Р.Л. Чорний // Університетські наукові записки. – 2013. – №1. – С. 261-272.

2) содир намудани амалҳое, ки ба паҳн кардани эпидемия равона шудаанд – таҷовуз ба муносибатҳои ҷамъияти, ки амнияти ҳаёт ва ё саломатии бештари одамонро таъмин мекунанд¹³⁰.

3) Дар адабиёти илмӣ¹³¹ чунин шакли содир гардидани таҳрибкорӣ паҳн кардани эпизоотия ё эпифитотия қайд мегардад, ки ба м. 309 ворид намудани онҳоро мо низ мувофиқи мақсад мешуморем. Эпизоотияро ҳамчун паҳн шудани бемориҳои сирояткунандаи ҳайвонот дар як муддати кӯтоҳ муайян мекунад, ки ин аз густариши маъмулии ин беморӣ дар ҳудуди мавриди зикр зиёдтар аст ва эпифитотия – дар як ё якчанд воқиди маъмурию ҳудудӣ паҳн шудааст ва бемориҳои сирояткунандаи рустанӣ аз сатҳи маъмулии ин беморӣ дар ин минтақа хеле зиёдтар аст. Ҳамин тавр, маҳз паҳн шудани бемориҳои сироятӣ метавонад ба бисёр ҳайвонот ё наботот зарар расонад ё зарари дигари ҷиддиро ба вуҷуд оварад.

Мавҷудияти хусусиятҳои умумӣ дар ин шаклҳои таҳрибкорӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҳамзамон сохтори муносибатҳои ҷамъиятиро, ки объектҳои бевоситаи таҳрибкорӣ мебошанд, таҷдиди назар кунем. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки шаклҳои баррасишудаи таҳрибкорӣ амалҳоеро дар бар мегиранд, ки ба паҳн кардани эпизоотия ё эпифитотия дар байни ҳама гуна ҳайвонот ё наботот ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дохил карда мешаванд. Аммо возеҳ аст, ки на ҳамаи онҳо бо аҳаммиати иҷтимоие, ки доранд объектҳои амнияти иқтисодӣ, иқтисодии муҳофизатии давлат мебошанд. Аз ин рӯ, интихоби чунин объект дар робита ба шакли таҳрибкорӣ шарҳи назариявиро тақозо мекунад: а) тафовутҳо дар аҳаммиати иҷтимоии навъҳои гуногуни ҳайвонот ва наботот; б) муносибатҳои

¹³⁰ Ниг.: Бантышев А.Ф., Шамара А.В. Уголовная ответственность за преступления против основ национальной безопасности Украины (проблемы квалификации): монография. – Луганск, ООО «Виртуальная реальность», 2014. – С. 210; Кудратов Н.А. Уголовная ответственность за диверсию по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины: компаративистский анализ / Н.А. Кудратов // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности: Материалы III Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 20 марта 2020 года). – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Государственной противопожарной службы Министерства Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, 2020. – С. 204.

¹³¹ Ниг.: Кудратов Н.А. Асари зикршуда. – С. 204.

чамбиятӣ, ки дар онҳо ҳайвонот ё наботот предмет мебошанд; в) моҳияти иҷтимоии амалҳои таҳрибкорона ва оқибатҳои эҳтимолии онҳо.

Дар байни муносибатҳои чамбиятӣ, ки дар онҳо ҳайвонот ё наботот предмети онҳо мебошанд, фарқ кардани ду навъи асосии онҳо муҳим аст: экологӣ ва иқтисодӣ. Дар муносибатҳои экологӣ ҳайвонот ва наботот ҳамчун объекти табиӣ аҳаммияти асосии иҷтимоӣ доранд ва дар муносибатҳои иқтисодӣ онҳо хусусияти моликиятӣ доранд, ки арзиши иҷтимоияшон бо маҷмуи омилҳо ба монанди дигар намудҳои моликият ё мол муайян карда мешавад.

Объекти бевоситаи таҳрибкорӣ, ки дар натиҷаи тарқиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудоғи нигаронида шудаанд, муносибатҳои чамбиятие мебошанд, ки амнияти объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудоғиавиро таъмин мекунанд.

Ҳамин тавр, предмети муносибатҳои чамбиятӣ, ки объекти бевоситаи таҳрибкорӣ дар шаклҳои мавриди баррасӣ қарор гирифта мебошанд, беҳатарии ҳайвонот ва наботот мебошад. Эътирофи ҳайвонот ва наботот ҳамчун объекти амнияти давлатӣ дар ҳар сурат бояд бо дарназардошти беҳатарии бисёр ҳайвонот ва наботот, ки арзиши иҷтимоии онҳо ба сатҳи объектҳои амнияти миллӣ мерасадва мансубияти онҳо ба ҷомеаи мушаххас муайян карда шавад. Ҳалокати оммавии ҳайвонот ё наботот бар асари паҳн шудани эпизоотия ё эпифитотия метавонад як офати табиӣ бошад. Масалан, таърих гувоҳ аст, ки дар соли 1996 дар Бритониё беш аз 500 000 ҳайвони соҳаи кишоварзӣ ба ҳуҷуми ҳашароти зараррасон мубтало шудаанд. Зарурати нобуд кардани ҳайвоноти бемор ва партофтани онҳо боиси хароҷоти зиёди молиявӣ шудааст. Содироти гӯшт боздошта шуд ва соҳаи чорводорӣ дар остонаи харобӣ қарор гирифт. Дар натиҷа сатҳи истеъмоли гӯшт дар Аврупо якбора коҳиш ёфт ва бозори гӯшти он ноором шуд. Паҳн шудани эпифитотия низ хатарнок аст. Дар шароити муайян, паҳн шудани бемориҳои сирояткунандаи рустаниҳо, ки аз тарафи ҷинойткорон сурат мегирад, метавонад ҳосилнокиро ба таври

назаррас коҳиш диҳад ва хатари гуруснагиरो ба вучуд орад. Паҳн шудани эпифитотия метавонад ба сарвати мавҷудаи миллӣ зарар расонад. Зарарҳо дар натиҷаи чунин амалҳо метавонанд на танҳо хусусияти иқтисодӣ, балки экологӣ низ дошта бошанд ва бо дарназардошти фоидаи аздастрафта андозаи онҳо бешумор бошад. Аммо ҷумлаи «амалҳое, ки ба паҳншавии эпизоотия ё эпифитотия нигаронида шудаанд», ки дар моддаи мазкур пешбинӣ нагардидааст, мувофиқи хусусиятҳои ҳуқуқии расмии худ таҷовузро низ дар бар мегирад, ки аз рӯйи дараҷаи хатари ҷамъиятӣ ба сатҳи асосҳои амнияти миллӣ нарасидаанд. Ин зарурати такмил додани ҷинояти таҳрибкориро нишон медиҳад. Ба андешаи мо, барои ҳалли ин мушкилот дар моддаи 309 КҶ ҚТ иборати «объектҳои дорой аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ» бояд бо иборате иваз карда шавад, ки ҳайвонот ва набототро ҳамчун объекти амнияти миллӣ фаро гирад.

Ҳангоми омӯзиши объект ва предмети таҳрибкорӣ мо чунин мешуморем, ки предмети ин ҷиноят аломати факултативии ҷиноят аст ва бояд дар доираи объекти ҷиноят таҳлил карда шавад. Он дар арзишҳои моддӣ, ашё ё падидаҳои олами объективӣ (ашё, иттилоот, энергия) зоҳир мегардад, ки дар бораи он ё бо таъсири бевосита ба он (ё бе чунин таъсир) ҷиноят содир шудааст ё бо баъзе хусусиятҳои, ки қонуни ҷиноятӣ дар амали шахс мавҷуд будани нишонаҳои ҷинояти мушаххасро мепайвандад. Предмети ҷиноят метавонад бо предмети муносибатҳои ҳифзшавандаи ҷамъияти мувофиқат кунад; инчунин ифодаи моддии (субстрат) муносибатҳои ҷамъиятӣ ё шари зарурии фаъолияти мӯътадили онҳо бошад. Барои комилан ва ҳамаҷониба ифшо кардани мазмуни предмети ҷиноят муқаррароти назариявие, ки М.И. Панов дар бораи зарурати фарқи кардани хусусиятҳои физикӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоии предмети ҷиноят таҳия кардааст, аҳаммияти хоса дорад¹³².

Объекти таҳрибкорӣ хусусиятҳои ҳуқуқии муҳим дорад, аз он, ки таҳрибкорӣ аз нуқтаи назари объективӣ метавонад дар шаклҳои гуногун сурат

¹³² Ниг.: Панов Н.И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н.И. Панов // Пробл. правовед. – 1984. – №45. – С. 72.

гирад, аммо на ҳамаи онҳо хусусияти предмети ҷиноятро доранд. Дар чунин шароит он асарҳои илмӣ сазовори тавзеҳҳои интиқодӣ мебошанд, ки дар онҳо предмети таҳрибкорӣ новобаста ба шаклҳои ҷиноят номбар карда мешавад. Дар чунин мавридҳо хавфи бандубасти нодурусти м. 309 КҶ ҚТ вучуд дорад, ки дар натиҷаи нодуруст фаҳмидани амалкунанда ба вучуд омадааст ва дар он предмети мушаххас хусусияти ҳатмии таркиби таҳрибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, он муаллифоне, ки объектҳои таҳрибкориро, ки танҳо ба шаклҳои муайяни содир кардани чунин ҷиноят марбутанд, ҷудо мекунанд.

Бо дарназардошти он ки предмети ҷиноят наметавонад ҳаёт ва саломатии одамон бошад¹³³, мо пешниҳод мекунем, ки навъҳои зерини объектҳои таҳрибкорӣ ҷудо карда шаванд: 1) объектҳои, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд; 2) қаламрав – ҳангоми содир намудани амалҳои, ки ба олудагии радиоактивӣ нигаронида шудаанд; 3) ҳайвонот – ҳангоми содир кардани амалҳои, ки ба захролудии оммавӣ ё паҳн шудани эпизоотия нигаронида шудаанд; 4) рустаниҳо – ҳангоми иҷрои амалҳои, ки ба паҳн шудани эпифитотия нигаронида шудаанд.

Муайян кардани хусусиятҳои ҷисмонӣ ва ҷамъиятии онҳо барои тавсифи ин объектҳои таҳрибкорӣ аҳаммияти махсус дорад, зеро бо ёрии онҳо мундариҷаи табиӣ ва иҷтимоии ин ашёро ифшо мекунанд, ки барои дуруст ба роҳ мондани амали онҳо мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, хусусияти ҷисмонии объекти ҷиноят якҷоя бо хусусиятҳои миқдор, сифат, шакл, ҳолат ва сохтор хосиятҳои табиӣ онро инъикос мекунад ва аломати иҷтимоӣ - мавҷудияти иҷтимоии он ва аҳаммияти он барои одамон мебошад.

Қонунгузории амалкунанда таърифҳо ва рӯйхати объектҳои дар бар намегирад, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ дошта бошанд ва ҳамчун предмети таҳрибкорӣ кунанд. Олимон ин масъаларо бо роҳҳои гуногун ҳал кардаанд. Бале, баъзе олимон танҳо объектҳои номбар мекунанд, ки

¹³³ Ниг.: Кудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят / Н.А. Кудратов, М.М. Зоҳидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №3 (84). – С. 101-109.

аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд. Аз ҷумла, онҳо нерӯгоҳҳои барқӣ, ширкатҳои дифоӣ, роҳҳо, лӯлаҳои нафту газ, қубурҳо, пулҳо, сарбандҳо, нақбҳо, фурудгоҳҳо, метроҳо, истгоҳҳои роҳи оҳан, киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва ғайра мебошанд. Ин равиш саволи амалиро, ки «Оё дар ҳама ҳолатҳо ин гуна ашё бояд предмети ҷиноят дониста?» шаванд, бечавоб мегузорад, масалан, дар мавриди пулҳое, ки аҳаммияти иҷтимоии онҳо гуногун аст.

Баъзе олимони мекӯшанд меъереро пайдо кунанд, ки мувофиқи он мансубияти ашёи мушаххасро ба ашёи дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиа эътироф кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, ба андешаи М.И. Хавронюк, инҳо биноҳо, иншоот ва дигар объектҳои мебошанд, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд ва ба фаъолияти онҳо фаъолияти ҳаётии баъзе минтақаҳо ё дигар минтақаҳои калон, фаъолияти дурусти баъзе бахшҳои иқтисодӣ, мақомоти давлатӣ вобастагӣ дорад (нерӯгоҳҳои барқӣ, об, нафт, газ, лӯлаҳои нафт, пулҳо, сарбандҳо, сарбандҳо, системаҳои алоқаи иттилоотӣ, истгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳҳо, бандарҳои баҳрӣ ё дарёӣ, метроҳо ё дигар корхонаҳои муҳим, новобаста ба моликият, низомӣ ва ғ.), аз ҷумла корхонаҳое, ки нобуд шудан ё вайрон шудани онҳо худ як омили хавф аст (корхонаҳои кимиёвӣ, биологӣ, корхонаҳои истеҳсоли маводи заҳролуд, моддаҳо ва маҳсулот, истеҳсол ё нигоҳдории маҳсулоти ба сӯхтор номувофиқ, истеҳсол бо пайвасти равандҳои технологӣ дар саноати кимиё, микробиология ва ғ.)¹³⁴.

О.М. Грудзур ва В.И. Шакун мансубияти ашёро ба объектҳои, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, бо фароҳам овардани шароити муқаррарии зиндагӣ барои шумораи зиёди одамон ё фаъолияти муътадили минтақаҳои калон (минтақаҳо ё воҳидҳои калони маъмурӣ) мепайванданд. Ба ин муаллифон иншооти электрикӣ (нерӯгоҳҳои барқӣ, хатҳои барқ), комплекси маводи сӯхту энергетикӣ (нафт, лӯлаҳои газ, истгоҳҳои насосӣ, анборҳои нафту газ), коммуникатсияи нақлиётӣ (роҳи оҳан, фурудгоҳҳо, шохроҳҳо ва ғайра), манзилию коммуналӣ хадамотӣ (шабакаҳои

¹³⁴ Ниг.: Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / Под общ. ред. А.М. Джужи, А.В. Савченко, В.В. Чернея. – Киев: Юринком Интер, 2016. – 1064 с.

таъминоти гармӣ ва об, иншооти поксозӣ, коллекторҳо, истгоҳҳои насосӣ), махсусан иншооти муҳимми муҳофизатӣ (сарбандҳо ва ғайра), объектҳои дорои аҳаммиати мудофиавӣ (постҳои фармондхӣ, қисмҳои ҳарбӣ, фурудгоҳҳои ҳарбӣ, пойгоҳҳои баҳрӣ ва ғайра) ва инчунин биноҳои мақомоти олии ҳокимияти давлатиро дохил мекунанд¹³⁵. Э.Д. Скулиш ва О.Ю. Звонарев чунин мешуморанд, ки инҳомуҳимтарин объектҳои мебошанд, ки фаъолиятшонҳамоҳангшуда ва бефосила буда, қисмҳои алоҳидаи иқтисодӣро ҳамчун маҷмуи ягонаи иқтисодӣ ва давлатӣ фаро мегирад ва дар сурати таҷовуз ба онҳо зарар расонида мешавад. Минбаъд муаллифон мундариҷаи онҳоро тавзеҳ медиҳанд, объектҳои, ки барои аҳаммиати иқтисодии биноҳо, иншоот, роҳҳо ва воситаҳои алоқа, системаҳои иттилоотии коммуникатсионӣ, шабакаҳои компютерӣ, воситаҳои зиндагӣ ва дигар объектҳои, ки фаъолияти онҳо ба фаъолияти ҳаётан муҳим вобаста аст, фарқ мекунанд. Дар зери объектҳои дорои арзиши муҳимми мудофиавӣ биноҳо, иншоот, анборҳо ва дигар объектҳои мавҷуданд ё вайрон шудани онҳо ба омодагии ҷангӣ ва қобилияти ҷангӣ таъсири манфӣ мерасонад. Қувваҳои Мусаллаҳ ва дигар сохторҳои низомие, ки корхонаҳои комплекси саноатӣ, анборҳои хуроқӣ, силоҳ ва лавозимоти ҷангӣ, постҳои фармондхӣ, қалъаҳо, таҷҳизоти назорати оташ, алоқа, таҷҳизоти махсуси нерӯҳои муҳандисӣ ва сарбозонро дар бар мегиранд. Аммо олимони барои муайян кардани меъёри таъйиннамудани объектҳои мушаххас ба предмете, ки аҳаммиати муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, муносибати яқсон надоранд ва баъзеи онҳо ибораҳои диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ-ро аслан такрор мекунанд.

Ҳамин тавр, навъҳои ашёе, ки аҳаммиати муҳими иқтисодӣ ё иқтисодии мудофиавӣ доранд, мувофиқи хусусиятҳои физикияшон метавонанд эътироф карда шаванд: 1) ашё; 2) натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, эҷодӣ; 3) иттилоот.

Рушди илмию техникаи доираи муносибатҳоро васеъ менамояд, ки метавонанд ҳадафи таҳрибкорӣ қарор гиранд ва ҳамчун предмети он баромад

¹³⁵ Ниг.: Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / Под общ. ред. А.М. Джужи, А.В. Савченко, В.В. Чернея. – Киев: Юринком Интер, 2016. – 1064 с.

намојанд. Ҳоло арзиш ва аҳаммияти иттилооте, ки дар самтҳо ва соҳаҳои гуногуни илм, техника, менеҷмент истифода мешавад, новобаста ба шакли ифода, муттаҳидсозӣ, ҳифз ва интиқоли он, хеле афзоиш ёфтааст. Сатҳи баланди рушди технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи онҳо дар раванди фаъолияти корхонаҳо, сохторҳо, хатсайрҳо ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли аз андешидани чораҳои дахлдори муҳофизатӣ таҷовузи ҷинойтӣ вобастагӣ дорад. Амнияти иттилоотии ин объектҳо яке аз шартҳои асосии фаъолияти муътадили иқтисодиёт ва мудофиа мебошад. Илова бар ин, амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти миллӣ нақши муҳим мебошад, зеро дар баъзе соҳаҳо мудофиа ва амнияти иқтисодӣ бевосита ба иттилоот вобастагӣ доранд. Фаъолиятҳои, ки ба амнияти иттилоотии кишвар халал мерасонанд, тибқи Қонуни ҶТ «Дар бораи амният», яке аз шаклҳои таҳдид ба амнияти миллӣ мебошад. Олимон дигар тавачҷуҳо ба зарурати ба рӯйхати объектҳои тағйир додани иттилоот ҷалб намудаанд ва дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ҳатто намунаҳои ба ном таҳрибкории иттилоотӣ масъалагузорӣ карда шудааст ва амалҳои таҳрибкории киберӣ¹³⁶. Воқеан, дар шароити ҷаҳонишавӣ амнияти иттилоотӣ аҳаммияти бештар пайдо карда, ба яке аз унсурҳои муҳими амнияти миллӣ табдил меёбад¹³⁷. Санади асосии ҳуқуқие, ки заминаи ҳуқуқӣ ва ташкилии ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими инсон ва шаҳрванд, ҷомеа ва давлат, манфиатҳои миллии дар фазои маҷозиро муайян мекунад, Қонун «Дар бораи ҳифзи иттилоот» 12 ноябри соли 2002, таҳти №334 мебошад. Бояд гуфт, ки ҷинойти киберӣ ҳамчун амали ҷинойтии хатарноки ҷамъиятӣ дар фазои маҷозӣ ва ё истифодаи он муайян мекунад, ки ҷавобгарии он дар КҶ пешбинӣ шудааст ва ё тибқи шартномаҳои байналмилалӣ ҷинойт эътироф шудааст, яъне онро ҳама гуна ҷинойт тибқи

¹³⁶ Ниг.: Калчороева А.А., Урунбаева З.С. Диверсия как одно из опаснейших преступлений, предусмотренных Уголовным кодексом Кыргызской Республики / А.А. Калчороева, З.С. Урунбаева // Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – №5. – С. 320.

¹³⁷ Ниг.: Климосюк А.С. Інформація як предмет диверсій (ст. 113 Кримінального кодексу України) / А.С. Климосюк // Безпека людини в умовах глобалізацій: сучасні правові парадигми: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ 24 лют. 2017 р.). – Тернопіль: Вектор, 2017. – Том 1. – С. 296-298.

Кодекси ҷиноятӣ, ки дар фазои маҷозӣ ва ё бо истифода аз он, аз ҷумла барои таҳрибкорӣ содир мегардад, метавон баррасӣ кард.

Аммо бояд зикр намуд, ки дар кадом шароит ва дар кадом маврид маълумотро метавон предмети таҳрибкорӣ эътироф намуд. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоот» - иттилоот ҳама гуна маълумоте эътироф карда мешавад, ки дар васоити ҷисмонӣ нигоҳ дошта мешаванд ё ба таври электронӣ намоиш дода мешаванд¹³⁸. Яъне, таърифи қонунгузори иттилоот ҳам иттилооти ҳуҷҷатгузоришударо, ки дар васоити моддӣ сабт шудааст ва ҳам иттилооти ҳуҷҷатношударо дар бар мегирад. Мувофиқи хусусияти ҷисмонии предмети ин ҷиноят танҳо маълумоте, ки бо амалҳои ҷиноятӣ несту нобуд кардан мумкин аст, ҳамчун субъективӣ эътироф карда мешавад. Кодекси ҷиноятӣ як қатор қоидаҳоро дар бар мегирад, ки амнияти иттилоотиро ҳифз мекунад. Масалан, моддаи 311-и Кодекси ҷиноятӣ сирри давлатиро аз ифшои маълумоте, ки онро ташкил медиҳад ва моддаи 312 -и Кодекси ҷиноятиро аз гум шудани ҳуҷҷатҳо ё дигар васоити ахбори дорой сирри давлатӣ ҳифз мекунад. Дар сурати нобуд ё вайрон шудани иттилооти дорой сирри давлатӣ ё дигар маълумоти муҳим, яъне бо вайрон кардани тамомияти он, ҷавобгарӣ тибқи моддаи 309 Кодекси ҷиноятӣ, ки онро аллакай баъзе олимони ёдоварӣ кардаанд, ба вучуд мояд. Дар адабиёти илмӣ аҳамияти махсуси пешгирии тағйироти беиҷозат ё нобудсозии иттилоотро таъкид мекунад. Ин асосан барои системаи ҷаҳонии мониторинги иқтисодии кишвар ва идоракунии системаҳои технологияҳои хатарнок, аз қабилҳои нерӯгоҳҳои атомӣ муҳим аст. Дар ҷомеа технологияҳои иттилоотӣ, ки асоси бештари равандҳои идоракунӣ ва равандҳои иҷтимоӣ мебошанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Чунин технологияҳо дар системаҳои ягонаи таъмини энергия, системаҳои нақлиёти ҳавоӣ ва роҳи оҳан нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр, ин гуна предмет дар сурати нобуд шудан ё осеб دیدан предмети таҳрибкорӣ бояд доништа мешавад.

¹³⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» // АМОҶТ. – 2002. – №4. – қ. 2. – м. 320.

Мисоли натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва эҷодӣ ҳамчун объекти дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофия метавонад ихтирооти гуногун, аз ҷумла штампҳои нави микроорганизмҳо бошад. Умуман, мо метавонем хулоса кунем, ки объектҳои, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиявӣ доранд, аз рӯйи хусусиятҳои ҷисмонияшон танҳо он объектҳои эътироф карда мешаванд, ки: 1) моддӣ (онҳоро бо ҳиссиёти инсон ё воситаҳои махсуси техникӣ дарк кардан мумкин аст) ва 2) онҳо ки бо кирдорҳои ҷинойткорона нестунобуд ё вайрон шуда метавонанд. Хусусиятҳои ҷамъиятии объектҳои, ки объекти таҳрибкорӣ шуморида мешаванд, аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиявии онҳо мебошад. Муайян кардани ин хусусиятҳо ҳам дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ ва ҳам дар амалияи он душвориҳои ҷиддиро ба миён меорад. Ин асосан аз он вобаста аст, ки қонунгузор консепсияи баҳодихии «аҳаммият»-ро истифода кардааст ва ин маънои онро дорад, ки чунин аҳаммият танҳо дар асоси тамоми ҳолатҳои воқеии парвандаи мушаххас ва маълумоти мушаххас дар бораи объекти мушаххас (ҷинойт) муқаррар карда мешавад.

Дар баъзе кишварҳои хориҷӣ иттилооти муҳим ҷузъи инфрасохтори ба истилоҳ иттилоотӣ мебошад, ки ҳамчун системаҳо ва захираҳои муҳимми физикӣ ё виртуалӣ муайян карда мешавад, ки корношоямӣ, нестунобуд кардани онҳо ба амнияти миллӣ, мудофияи миллӣ таъсири харобиовар мерасонад ё ҳаёт¹³⁹.

Ҳангоми муқаррар кардани аҳаммияти объекте, ки предмети таҳрибкорӣ мебошад, ҳамаи ҳолатҳои воқеии парвандаи мушаххас ва маълумоти зикргардидаро дар бораи ашёи мушаххас (предмети ҷинойт) ба назар гирифтани лозим аст. Дар аксари мавридҳо мавҷуд будани рӯйхатҳои мушаххаси объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ дар сатҳи қонунгузории ҶТ метавонад барои дуруст ҳал кардани ин масъала кӯмак кунад. Аммо бояд дар назар дошт, ки меъёрҳои, ки барои тартиб додани рӯйхатти чунин объектҳо истифода

¹³⁹ Ниг.: Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2008.345.01.0075.01.ENG (санаи мурочиат: 10.05.2018).

мешаванд, наметавонанд пурра ё қисман бо меъёрҳои баҳодихии аҳамияти предметҳои моддаи 309 КҶ ҚТ мутобиқат кунанд. Инфрасохтори муҳим маънои маҷмуи иншооти инфрасохтори давлатиро дорад, ки барои иқтисодиёт ва саноат муҳимтарааст, фаъолияти ҷомеа ва амнияти ҷамъиятӣ ва аз кор баровардан ё нобуд кардани онҳо метавонад ба амнияти миллӣ ва мудофия, муҳити зист таъсир расонад. Дар зери мафҳуми инфрасохтори муҳим – корхонаҳо ва муассисаҳои (новобаста ба шакли моликият) соҳаҳои энергетика, саноати кимиё, нақлиёт, бонкдорӣ ва молия, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия (алоқаҳои электронӣ), маводи хӯроқӣ, тандурустӣ, коммуналӣ, ки аз ҷиҳати стратегӣ барои фаъолияти иқтисод ва амнияти давлат, ҷомеа ва аҳолии муҳимманд, фаҳмида мешавад.

Дар бандубасти таҳрибкорӣ предмети он нақши муҳим мебозад. Номгӯи предметҳое, ки дар натиҷаи таҳрибкорӣ зарар мебинанд, бевосита дар м. 309 КҶ ҚТ нишон дода шудааст, ки онҳо ҳамчун ашёи моддӣ ба монанди корхона ва иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳолии мебошанд. Предмети ҷиноят дар таркиби таҳрибкорӣ ҳангоми бандубаст нақши муҳим мебозад. Предметҳое, ки дар м. 309 КҶ ҚТ ба таври мушаххас номбар гардидаанд, инҳоянд: корхонаҳо, иншоотҳо, роҳҳо ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳолии¹⁴⁰.

Корхона ҳамчун объекти таҳрибкорӣ. Истилоҳи «корхона» дар ҳуқуқи маданӣ ба ду маъно фаҳмида мешавад. Аввалан, ҳамчун субъекти ҳуқуқи граждани (масалан, корхонаи воҳиди давлатӣ ва корхонаи давлатӣ ҳамчун шакли ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ). Дувум истилоҳи «корхона» ба маънои дар КМ ҚТ истифодагардида, яъне ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ, як шакли амволи ғайриманқуласт ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешавад. Корхонаҳо (ҳамчун объекти таҳрибкорӣ) фабрикаҳо, заводҳо ва дигар иншооти саноатӣ ва кишоварзие мебошанд, ки нобуд ё

¹⁴⁰ Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №3 (84). – С. 101-109.

вайрон шудани онҳо амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии ҶТ-ро ноустувор мекунад¹⁴¹.

Ҳамин тавр, ба истилоҳи «корхона» тибқи м. 309 КҶ ҶТ корхонаҳои воҳиди давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ, инчунин дигар шахсони ҳуқуқӣ (новобаста ба тобеияти идоравӣ ва шакли моликият), ки амнияти иқтисодии давлат ба онҳо вобаста аст ё фармоиши давлатии мудофиаи давлат ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, фаҳмида мешавад. Масалан, мувофиқи м. 14 Қонуни ҶТ «Дар бораи мудофиа» (аз 4 ноябри соли 1995, таҳти №208), корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо новобаста ба тобеияти идорӣ ва шакли моликиятшон мутобиқи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ: фармоишҳои давлатӣ ва уҳдадорихои шартномавиродар бораи ташкил, истеҳсол, таъйин ва таъмири аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ, дигар амвол ва ресурсҳои ҳарбӣ, корҳои пудратӣ ва адои хидматҳо барои эҳтиёҷи Қувваҳои Мусаллаҳи ҶТ ва дигар воҳидҳои ҳарбӣ иҷро мекунамд.

Иншоот ҳамчун объекти таҳрибкорӣ. Иншоот мутобиқи Кодекси шаҳрсозии ҶТ объектҳои фаъолияти шаҳрсозӣ, низоми ҳаҷмӣ, сатҳӣ ё хаттии сохтмонӣ, ки аз конструкцияҳои борбардор, панҷарагирӣ ё якҷоя шуда таркиб ёфта, барои иҷрои шаклҳои гуногуни равандҳои истеҳсоли, нигоҳдории мавод, маснуот, таҷҳизот, инчунин барои будубоши муваққати одамон, аз як ҷой ба ҷойи дигар гузаронидани одамон, бор ва ғайра таъйин гардидаанд¹⁴². Мафҳуми мазкур маҳдуд буда, танҳо он сохторҳои дар бар мегирад, ки бевосита бо фаъолияти шаҳрсозӣ алоқаманданд.

Иншоот (constructions) иншооти анҷомёфта мебошад, аз ҷумла ба монанди сарбандҳо, пулҳо, роҳҳо, роҳҳои оҳан, хатҳои парвоз, хатҳои таъминоти об, хатҳои гармидиҳӣ, хатҳои таъминоти барқ, лӯлаҳо, системаи канализатсия ё натиҷаи амалиёт, масалан корҳои заминсозӣ, равандҳои

¹⁴¹ Ниг.: Кудратов Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2021. – С. 179.

¹⁴² Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ. – 2012. – №12. – қ. 1. – м. 998.

геотехникӣ, ба истиснои биноҳои истиқоматӣ ва корҳои марбут ба онҳо дар майдони сохтмон¹⁴³.

Номгуи баъзе навъҳои иншоот дар қонунҳои соҳавии Тоҷикистон оварда шудааст. Масалан, дар соҳаи гидротехникӣ мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ» (аз 29 декабри соли 2010, таҳти №666) чунин шакли алоҳидаи иншооти зикр шудааст: иншоотҳои гидротехникӣ - сарбандҳо, биноҳои неругоҳҳои оби барқӣ, иншооти обпартоҳо, обчамъкунию обсардиҳӣ, нақбҳо, каналҳо, истгоҳҳои обкашӣ, иншооти таъиноти барои ҳифз намудан аз обхезӣ, вайроншавии деворбандии соҳил, таги обанборҳо ва дарёҳо, иншоотҳои ҳифзкунандаи анборҳои нигоҳдории партовҳои моеъдори корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ, таҷҳизот барои пешгирӣ намудани рахнашудаи каналҳо, инчунин дигар иншооте, ки барои истифодаи захираҳои обӣ ва пешгирӣ намудани таъсири номатлуби об ва партовҳои моеъ таъйин шудаанд¹⁴⁴.

Иншоотҳо дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ бошад, дар Қонуни ҶТ «Дар бораи амнияти нақлиётӣ» аз 3 июли 2012, таҳти №847 пешбинӣ шудаанд. Аз ҷумла роҳи оҳан, роҳҳои оби дохилӣ, хатсайрҳои пайваस्तкунанда, роҳҳои автомобилгард, нақбу пул, гузаргоҳҳо, истгоҳҳои роҳи оҳан ва автобусҳо, бандарҳои махсуси моҳидорӣ ва дарёӣ, воситаҳои бандарӣ, иншооти гидротехникии киштиронӣ, аэродромҳо, фурудгоҳҳо, объектҳои низоми алоқа, киштиронии ҳавонавардӣ ва идораи ҳаракати воситаҳои нақлиётро дар бар мегиранд, инчунин дигар бино ва иншоот, дастгоҳҳо ва таҷҳизоте, ки фаъолияти маҷмӯи нақлиётро таъмин мекунанд;

Ҳамин тавр, иншоот натиҷаи сохтмон аст, ки барои иҷрои шаклҳои гуногуни равандҳои истеҳсолӣ, нигоҳдории маҳсулот, будубоши муваққати одамон, ҳаракати одамон ва мол пешбинӣ шудааст. Иншоотҳо, сохторҳо ба маънои маҳдуд объектҳои мебошанд, ки ба муҳити физикӣ ва табиӣ хидмат

¹⁴³ Ниг.: Национальный стандарт Российской Федерации. Здания и сооружения. Словарь. Часть 1. Общие термины. – М., 2018. – С.10.

¹⁴⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ аз 29 декабри соли 2010, таҳти №666) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. – №12. – қ. 1. – м. 825.

мекунанд, масалан роҳҳо, пулҳо, каналҳо, сарбандҳо (хусусан сарбандҳои гидроэнергетикӣ), фурудгоҳҳо, системаҳои канализатсия, лӯлаҳо ва роҳи оҳан. Н.А. Қудратов дуруст менависад, ки рӯшомиланд, номбар кардан ғайримумкин аст¹⁴⁵.

Роҳ ва воситаҳои нақлиёт ҳамчун объекти таҳрибкорӣ ду объекти мустақили ба ҳам алоқаманданд: «роҳҳои нақлиётӣ ва воситаҳои нақлиёт». Роҳҳои алоқа хатсайрҳои нақлиётӣ ҳастанд, ки ба ҳар як навъҳои воситаҳои нақлиёт, ба мисли нақлиёти ҳавоӣ, роҳи оҳан, автомобилӣ, обӣ, барқӣ ва лӯлаи хосанд. На ҳама роҳҳои нақлиёт ҳамчун предмети таҳрибкорӣ лӯлаи карда метавонанд. Қонуни ҶТ «Дар бораи амнияти нақлиётӣ» (аз 3 июли 2012, таҳти №847), дар м. 7 таснифи объектҳои инфрасохтори нақлиёт ва воситаҳои нақлиёт пешбинӣ мекунад, яъне, усулҳои алоқа, ки ба дараҷаи таҳдиди амал, даҳолати ғайриқонунӣ ва оқибатҳои эҳтимолии он асос ёфтааст. Тавре ки маълум аст, на ҳамаи роҳҳои алоқаро аз нуқтаи назари қобилияти мудофиавӣ ва таъсири онҳо ба амнияти иқтисодӣ баррасӣ намудан мумкин аст. Бинобар ин мақомоти давлатии амнияти миллӣ, мақомоти корҳои дохилӣ, мақомоти давлатӣ дар соҳаи амнияти нақлиёт ва мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи рушди иқтисод, Ҳукумати ҶТ зарур аст, ки рӯйхати хатсайрҳои коммуникатсионӣ, ки амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавӣ аз давлат вобаста аст тартиб диҳанд. Воситаҳои алоқа мошинҳо, қаторҳо, ҳавопаймоҳо, киштиҳо, қубурҳо ва ғайра мебошанд. Воситаҳои нақлиёт – нақлиётҳои ҳавоӣ, роҳи оҳан, автомобилӣ, обӣ, барқӣ ва лӯлаи, ки барои ҳамлу нақл муқаррар шудаанд, шуда метавонанд¹⁴⁶.

Воситаҳои алоқа ҳамчун объекти таҳрибкорӣ ба воситаҳои телекоммуникатсионӣ ва воситаҳои алоқавӣ почта тақсим карда мешаванд. Воситаҳои алоқа мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи алоқавӣ барқӣ» (аз 10 майи

¹⁴⁵ Ниг.: Қудратов Н.А. Предприятия и сооружения как предмет диверсии. Развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше / Н.А. Қудратов // Сборник материалов международной научно-практической конференции / Под общ. ред. Х.Н. Факерова, Р.К. Раджабова (г. Душанбе, 21-22 декабря 2018 года). – Душанбе: «ТГУК», 2018. – С. 399.

¹⁴⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти нақлиётӣ // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2012. – №7. – м. 697.

соли 2002, таҳти №56) – дастгоҳҳои техникӣ, таҷҳизот, иншоот ва системаҳои, ки барои ташаккул, коркард, интиқол, қабул ва коммутатсияи ишоратҳои электромагнитӣ ва оптикӣ истифода карда мешаванд, мебошанд. Ба маҷмуи амволи алоқаи барқӣ биноҳо, аппаратура, таҷҳизот, иншооти кабелу канализатсионӣ ва хатти кабел, симчӯбҳои хатҳои алоқаи ҳавоӣ, таҷҳизоти хатти радиорелеи алоқа ва системаҳои радиотелефонии алоқа (бесим), таҷҳизоти алоқаи радифии заминӣ, воситаҳои нақлиёт дохил мешаванд¹⁴⁷. Воситаҳои алоқаи почта – биноҳо, иншоот, манзилҳои ғайрииқоматӣ, таҷҳизот ва нақлиёти алоқа, ашёи номӣ, мошинҳои тамғазанӣ, лифофаҳои почта, кортҳои почта ва зарфҳои почта, ки барои хизмати алоқаи почта истифода мешаванд¹⁴⁸.

Объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли ҳама гуна иншоот, аз ҷумла корхонаҳо, иншооте мебошанд, ки барои таъмини зиндагии муътадили аҳоли заруранд: шабакаҳои таъмини об ва канализатсияи коммуналӣ, хатҳои интиқоли барқ, системаҳои таъминоти гармӣ, системаҳои таъмини газ, вентилятсия, иншооти заҳқаш, лӯлаҳои маҳсулот, иншооти хизматрасонии тиббӣ, объектҳои системаҳои таъминоти маводи ғизоӣ, объектҳои будубоши оммавии аҳоли ва ғайра¹⁴⁹.

Таҳлили объектҳо ва ишшооти таъминоти зиндагии аҳоли нишон медиҳад, ки онҳо қисми ҷудонашавандаи якдигаранд. Масалан, фурудгоҳҳо, системаҳои канализатсия, лӯлаҳо ва роҳи оҳан ҳам иншоот ва ҳам объекти таъмини зиндагии аҳоли ҳисоб меёбанд. Ҳамин тавр, объекти таъминоти зиндагии аҳоли он объектҳои мебошанд, ки фаъолиятшон ба ҳалли масъалаҳои афзалиятноки таъминоти зиндагии аҳоли нигаронида шудааст, ки

¹⁴⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи алоқаи барқӣ // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2002. – №4. – қ. 2. – м. 323.

¹⁴⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи алоқаи почта // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003. – №8. – м. 462.

¹⁴⁹ Қудратов Н.А. Предприятия и сооружения как предмет диверсии. Развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше / Н.А. Қудратов // Сборник материалов международной научно-практической конференции / Под общ. ред. Х.Н. Фақерова, Р.К. Раджабова (г. Душанбе, 21-22 декабря 2018 года). – Душанбе: «ТГУК», 2018. – С. 382.

барои ҳифзи ҳаёт ва нигоҳ доштани саломатии одамон дар ҳама гуна вазъият (осуда, фавқулода, ҳарбӣ) зарур мебошанд.

Корхонаҳо, иншоот, роҳҳо, воситаҳои нақлиёт ва воситаҳои алоқа, объектҳои таъмини зиндагии аҳоли ҳамчун предмети таҳрибкорӣ барои рушди устувори ҶТ аҳаммияти иқтисодӣ ва мудофиавӣ доранд. Зарар ба онҳо метавонад ба вазъи амнияти миллии ҶТ дар умум таъсири манфӣ расонад, ба ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон таҳдид кунад. Барои ин, бо мақсади таъмини амнияти миллӣ дар Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи номгуӣ объектҳои дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва стратегӣ» бояд рӯйхати объектҳои мушаххас тартиб дода шавад, ки барои амнияти иқтисоди ва иқтисодии мудофиавии давлат муҳим мебошанд.

Ҳамин тавр, мувофиқи шакли таърифи қонунгузорӣ, предметҳое, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, ҳамчун предмети таҳрибкорӣ мустақиман дар диспозитсияи м. 309 КҶ ҶТ муайян карда шудаанд. Ибораи қонунгузори «объектҳое, ки аҳамияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд» дорои камбудҳое мебошад, ки татбиқи м. 309 КҶ ҶТ-ро дар амал ба таври назаррас мушкил мекунад. Дар робита ба ин, муқаррароти Қонуни ҶТ «Дар бораи амният» ёдовар намудан зарур аст, ки тибқи он манфиатҳои миллии ҶТ инҳо мебошанд: таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд; нигоҳдорию ризоияти ҷомеа ва суботи сиёсӣ дар мамлакат; рушду устуворию иқтисодиёти кишвар; тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ягонагии халқ; пойдорӣ ва инкишофи арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷамъият; тағйирнопазирии сохти конституционии ҶТ, аз ҷумла истиқлоли давлатӣ, шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, дахлнопазирии сарҳади давлатӣ ва ҷудошаванда будани ҳудуди он; фаъолияти устувори ниҳодҳои давлатдорӣ, таҳким ва самаранокии фаъолияти онҳо; таъмини муҷахҳазгардонӣ ва омодагии ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қӯшунҳо ва воҳидҳои ҳарбии ҶТ; иҷрои бечунучарои санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҶТ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон ва нигоҳдорию тартиботи ҳуқуқӣ; таҳкими ҳамкориҳои

байналмилалӣ дар асоси шарикӣ. Ҳамин таврзери мафҳуми амнияти миллӣ на танҳо амнияти давлат, балки инсон ва ҷомеа, манфиатҳо ҳаётан муҳим эътироф карда мешаванд. Дар м. 309 КҶ ҚТ бошад, таъкид ба арзиши предмет танҳо барои давлат аст, ки бо мақсади ноустувор намудани давлат нишон дода шудааст, ки ин хусусияти ҳатмии таҳрибкорӣ мебошад. Ҳамин тавр, номувофиқ будани муқаррароти м. 309 КҶ ҚТ бо дигар қонунҳо ба назар мерасад.

Бо мақсади мутобиқ кардани предмети таҳрибкорӣ бо дигар қонунгузори соҳавӣ пешниҳод мекунем, ки дар диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ ба ҷои ибораи «объектҳои, ки барои одамон, ҷомеа, давлат аҳаммияти мудофиавӣ, иқтисодӣ ё дигар аҳаммияти ҳаёти доранд» илова карда шавад. Чунин предметҳо метавонанд ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт мансуб бошанд ва ба ҳама гуна шакли моликият таалуқ дошта бошанд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили зербоби якуми боби дувуми диссертатсия ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Объекти намудии таҳрибкорӣ асоси сохти конституционӣ ва амнияти давлати Тоҷикистон мебошад. Баҳри дуруст муайян намудани мазмуни м. 309 КҶ ҚТ ва тақмили он, муқаррароти концептуалӣ, ки манфиатҳои амнияти давлатро ташкил медиҳанд, аҳаммияти махсус доранд. Ин маънои онро дорад, ки аз нуқтаи назари таҳрибкории анъанавӣ ҳамчун ҷинойти зидди давлат ба ин мафҳум мувофиқат намекунад ва ҳангоми тафсири меъёри таҳрибкорӣ, манфиатҳои ҳаётан муҳими одамон ва ҷомеа инчунин бояд ба назар гирифта шавад.

2. Дар таҳрибкорӣ объекти ягонаи асосӣ вуҷуд надорад, ки дар ҳама ҳолатҳо ин ҷинойт ба он равона шуда бошад. Ҳар яке аз шакли таҳрибкорӣ ба соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ иртибот дорад. Дар ин ҳолат арзиши муайяни иҷтимоӣ, ки ҳифзи он ба сатҳи пояҳои амнияти давлатӣ ва сохти конституционӣ расад, метавонад ё ягона бошад, дар доираи як шакли таҳрибкорӣ ё дар якҷанд шакл ҷой дошта бошад. Аз ин рӯ, объекти асосии

ҳатмии таҳрибкориро танҳо барои ҳар як шакли он алоҳида муайян кардан мумкин аст.

3. Объектҳои асосии бевоситаи таҳрибкорӣ, вобаста ба шакли содир намудани он муносибатҳои ҷамъияти мебошанд, ки ба вайрон намудани беҳатарии объектҳои дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ - ҳангоми содир кардани таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба нобуд ё вайрон кардани ин объектҳо нигаронида шудаанд.

4. Объекти таҳрибкорӣ хусусиятҳои ҳуқуқии муҳим дорад, аз он, ки таҳрибкорӣ аз нуқтаи назари объективӣ метавонад дар шаклҳои гуногун сурат гирад, аммо на ҳамаи онҳо хусусияти предмети ҷиноятро доранд. Дар чунин шароит он асарҳои илмӣ сазовори тавзеҳҳои интиқодӣ мебошанд, ки дар онҳо предмети таҳрибкорӣ новобаста ба шаклҳои ҷиноят номбар карда мешавад. Дар чунин мавридҳо хавфи бандубасти нодурусти м. 309 КҶ ҚТ вуҷуд дорад, ки дар натиҷаи нодуруст фаҳмидани амалкунанда ба вуҷуд омадааст ва дар он предмети мушаххас хусусияти ҳатмии таркиби таҳрибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, он муаллифоне, ки объектҳои таҳрибкориро, ки танҳо ба шаклҳои муайяни содир кардани чунин ҷиноят марбутанд, ҷудо мекунанд. Бо дарназардошти он ки предмети ҷиноят наметавонад ҳаёт ва саломатии одамон бошад, мо пешниҳод мекунем, ки навҳои зерини объектҳои таҳрибкорӣ ҷудо карда шаванд: 1) объектҳои, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд; 2) қаламрав – ҳангоми содир намудани амалҳои, ки ба олудагии радиоактивӣ нигаронида шудаанд; 3) ҳайвонот – ҳангоми содир кардани амалҳои, ки ба захролудии оммавӣ ё паҳн шудани эпизоотия нигаронида шудаанд; 4) рустаниҳо – ҳангоми иҷрои амалҳои, ки ба паҳн шудани эпифитотия нигаронида шудаанд.

5. Арзишҳои ҷамъиятӣ дар сохтори муносибатҳои воқеии иҷтимоӣ, ки бо м. 309 КҶ ҚТ ҳифз карда шудааст ин ҷиноят мебошад. Арзиши иҷтимоии объектҳои, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, бо назардошти ҳолатҳои мушаххаси воқеии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва мудофиа муайян карда мешаванд.

6. Предмети ҷинояти таҳрибкорӣ ашӯе мебошанд, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд (корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли) – ҳангоми содир кардани таркиш, сӯхтор ё амалҳои дигар несту нобуд ё вайрон мегарданд, мекунанд. Ҳангоми муқаррар кардани аҳаммияти объекте, ки предмети таҳрибкорӣ мебошад, ҳамаи ҳолатҳои воқеии парвандаи мушаххас ва маълумоти зикргардидаро дар бораи ашӯи мушаххас (предмети ҷиноят) ба назар гирифташ лозим аст. Дар аксари мавридҳо мавҷуд будани рӯйхатҳои мушаххаси объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ дар сатҳи қонунгузори ҚТ метавонад барои дуруст ҳал кардани ин масъала кӯмак кунад. Аммо бояд дар назар дошт, ки меъёрҳои, ки барои тартиб додани рӯйхатҳои чунин объектҳои истифода мешаванд, наметавонанд пурра ё қисман бо меъёрҳои баҳодихии аҳамияти предметҳои моддаи 309 КҶ ҚТ мутобиқат кунанд. Инфрасохтори муҳим маънои маҷмуи иншооти инфрасохтори давлатиро дорад, ки барои иқтисодиёт ва саноат муҳимтарааст, фаъолияти ҷомеа ва амнияти ҷамъиятӣ ва аз қор баровардан ё нобуд кардани онҳо метавонад ба амнияти миллӣ ва мудофия, муҳити зист таъсир расонад. Дар зери мафҳуми инфрасохтори муҳим - корхонаҳо ва муассисаҳои (новобаста ба шакли моликият) соҳаҳои энергетика, саноати кимиё, нақлиёт, бонқдорӣ ва молия, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия (алоқаҳои электронӣ), маводи хӯроқӣ, тандурустӣ, коммуналӣ, ки аз ҷиҳати стратегӣ барои фаъолияти иқтисод ва амнияти давлат, ҷомеа ва аҳоли муҳимманд, фаҳмида мешавад.

7. Рушди илмию техникӣ доираи муносибатҳоро васеъ менамояд, ки метавонанд ҳадафи таҳрибкорӣ қарор гиранд ва ҳамчун предмети он баромад намоянд. Ҳоло арзиш ва аҳаммияти иттилооте, ки дар самтҳо ва соҳаҳои гуногуни илм, техника, менеҷмент истифода мешавад, новобаста ба шакли ифода, муттаҳидсозӣ, ҳифз ва интиқоли он, хеле афзоиш ёфтааст. Сатҳи баланди рушди технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи онҳо дар раванди фаъолияти корхонаҳо, сохторҳо, хатсайрҳо ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои

алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли аз андешиданичораҳои дахлдори муҳофизатӣ таҷовузи ҷиноятӣ вобастагӣ дорад. Амнияти иттилоотии ин объектҳо яке аз шартҳои асосии фаъолияти муътадили иқтисодиёт ва мудофия мебошад. Илова бар ин, амнияти иттилоотӣ дар системаи амнияти миллӣ нақши муҳим мебозад, зеро дар баъзе соҳаҳо мудофия ва амнияти иқтисодӣ бевосита ба иттилоот вобастагӣ доранд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ амнияти иттилоотӣ аҳаммияти бештар пайдо карда, ба яке аз унсурҳои муҳимми амнияти миллӣ табдил меёбад. Бояд гуфт, ки ҷинояти киберӣ ҳамчун амали ҷиноятии хатарноки ҷамъиятӣ дар фазои маҷозӣ ва ё истифодаи он муайян мекунад, ки ҷавобгарии он дар КҶ пешбинӣ шудааст ва ё тибқи шартномаҳои байналмилалӣ ҷиноят эътироф шудааст, яъне онро ҳама гуна ҷиноят тибқи Кодекси ҷиноятӣ, ки дар фазои маҷозӣ ва ё бо истифода аз он, аз ҷумла барои таҳрибкорӣ содир мегардад, метавон баррасӣ кард. Аммо бояд зикр намуд, ки дар кадом шароит ва дар кадом маврид маълумотро метавон предмети таҳрибкорӣ эътироф намуд. Ҳамин тавр, ин гуна предмет дар сурати нобуд шудан ё осеб دیدан мавзӯи таҳрибкорӣ бояд доништа мешавад.

2.2. Таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии тарафи объективии таҳрибкорӣ

Мафҳуми «таркиби ҷиноят» ё «corpus delicti» дар ибтидо аҳамияти муҳофизавиро дошта, дар асрҳои миёна (асрҳои XVI-XVII) зери мафҳуми таркиби ҷиноят маҷмуи далелҳои бевосита ва бавосита фаҳмида мешавад, ки аз кирдори ҷинояти содиршуда гувоҳӣ медиҳад. Моҳиятан ҳуқуқшиносони асри миёнагӣ ба сифати таркиби ҷиноят асосҳое, ки барои истеҳсолот аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ басанда аст, медонистанд¹⁵⁰. Аҳаммияти ҳуқуқии тарафи объективии ҷиноят дар он аст, ки он яке аз асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Тарафи объективии ҷиноят асоси ҳуқуқӣ барои бандубасти ҷиноят буда, таркиби ҷиноятҳои ба ҳам монандро аз якдигар фарқ мекунонад. Тарафи объективии ҷиноят воқеияти ошкоро, зоҳиран амалкунанда бошад ҳам, дарк

¹⁵⁰ Ниг.: Шарипов Т.Ш., Азимов Н.Б., Камолов З.И., Насриддинов Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. – Душанбе, 2010. – 256 с.

кардани он хеле мушкил аст¹⁵¹. Тавре ки Ҳ.С. Ҳусейнов иброз менамояд, «бе тарафи объективи чиноят умуман мавҷуд будани чиноятро ҳатто тасаввур кардан ҳам ғайриимкон аст»¹⁵².

Тарафи объективи чиноят амали зоҳирии кирдори барои ҷамъият хавфноке, ки ба объекти аз ҷониби қонуни чиноятӣ ҳифзгардида таҷовуз мекунад ва дар натиҷаи ин таҷовуз ба он объект зарар мерасад. Тарафи объективи чиноят воқеияти ошкоро, зоҳиран амалкунанда бошад ҳам, дарк кардани он хеле мушкил аст. Барои он ки унсури чиноят, чӣ тавре, ки дар боло қайд шуда буд, дар тарафи ботинии фаъолият аст, яъне, дар фикру андеша, дар ҳаёли он шакли муайяно мегирад ва пас аз вай зоҳиран ҷомаи амал мепӯшад. Аз дигар тараф, тарафи объективи чиноят чун объекти даркшаванда хеле мураккаб бошад ҳам, ба осонӣ ошкор кардан мумкин аст. Тарафи объективӣ аз кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), оқибати барои ҷамъият хавфнок ва аз робитаи сабаби байни кирдор ва оқибати барои ҷамъият хавфнок иборат аст. Тарафи объективи чиноят бо якчанд аломат тавсиф карда мешавад. Ҳамаи аломатҳои тарафи объективи чиноятро ба ду гуруҳ, ба гуруҳи аломатҳои ҳатмӣ ва гуруҳи аломатҳои иловагӣ тақсим мекунам. Кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), оқибати барои ҷамъият хавфнок ва робитаи сабаби байни кирдор ва оқибати барои ҷамъият хавфнок аломатҳои ҳатмӣ мебошанд¹⁵³.

Ҳамин тавр, тарафи объективи чиноят ҳамчун падидаи объективи мавҷудбуда - як раванди таҷовузи аз ҷиҳати ҷамъиятӣ хавфнок ва ғайриқонунӣ ба манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда мебошад, ки аз берун аз нуқтаи назари рушди пайдарпайи ҳодисаҳо ва падидаҳо, ки бо амали (беамалии) чиноятӣ субъект ва бо фарорасии натиҷаи чиноятӣ хотима меёбад.

Тарафи объективи чиноят ҳамчун амали берунии рафтори чиноятӣ муайян карда мешавад, ки дар шароити муайяни макон, вақт ва вазъият сурат

¹⁵¹ Ниг.: Саидзода А.М. Сӯиистифодаи боварӣ ҳамчун тарзи содиркунии расонидани зарари амволӣ / А.М. Саидзода // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №1. – С. 213-217.

¹⁵² Ниг.: Ҳусейнов С.Ҳ. Таркиби чиноят (дастури таълимӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С 55.

¹⁵³ Ниг.: Ҳуқуқи чиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илми ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзади илми ҳуқуқ, дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 101.

мегирад ва маҷмуи аломатҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳим буда, тарафи берунии кирдорро тавсиф мекунад¹⁵⁴. Тарафи объективии ҷиноят муносибатҳои берунаи шахс нисбат ба кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои ҷинояти пешомада мебошад¹⁵⁵. Тарафи объективии ҷиноят унсури ҳатмии ҷиноят мебошад, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ буда, асосан хавфнокии ҷамъиятии кирдори ҷиноятро муайян мекунад, барои дуруст тасниф кардани ҷиноят мусоидат мекунад, зеро таҳлили он имкон медиҳад, ки дигар унсурҳо ва хусусиятҳои таркиби ҷиноят муайян карда шаванд ва барои фарқ кардани ҷиноятҳо мусоидат мекунад. Амалҳои тарафи объективии ҷиноят ба суд имкон медиҳад, ки вазнинии ҷиноятро ҳангоми қабули ҳукм дуруст муайян кунад. Тарафи объективии ҷиноят бо якчанд аломат тавсиф карда мешавад. Ҳамаи аломатҳои тарафи объективии ҷиноятро ба ду гуруҳ, ба гуруҳи аломатҳои ҳатмӣ ва гуруҳи аломатҳои иловагӣ тақсим мекунанд. Кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), оқибати барои ҷамъият хавфнок ва робитаи сабаби байни кирдор ва оқибати барои ҷамъият хавфнок аломатҳои ҳатмӣ мебошанд. Ҷой, вақт, тарз, олот ва воситаи содир кардани ҷиноят аломатҳои иловаи тарафи объективии ҷиноят мебошанд.

Моддаи 309 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст, пешбинӣ менамояд. Ин нуқтаи назари қонунгузор аз ҷониби бештари муҳаққиқон баён мегардад. Аз ҷумла ба ҷунин амалҳо дар адабиёти илмӣ содир кардани таркиш, сӯхтор ё амалҳои дигар (яриҷ, обхезӣ, афтодани сангҳо, садамаҳо, офатҳои табиӣ ва ғайра) ифода карда мешавад.

¹⁵⁴ Ниг.: Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1991. – С. 21, Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. – Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1977. – С. 6.

¹⁵⁵ Ниг.: Ширинҷонов Ф.И. Таҳлили аломатҳои тарафи объективии ҷинояти моддаи 335¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.И. Ширинҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №1. – С. 227-232; Раҳмонзода М.Ҷ. Аломатҳои объективии таркибҷинояти фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ / М.Ҷ. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №3. – С. 211-216; Раджабов К.Д. Объективная сторона вымогательства / К.Д. Раджабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №2. – С. 210-214.

Хавфнокии ин ҷиноят дар он зоҳир мегардад, ки ин амалҳо ба нест кардан ё зарар расонидан ба корхонаҳо, иншоот ва ғайра нигаронида шудааст¹⁵⁶.

Тавре ки аз диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ бармеояд, аломатҳои тарафи объективӣ дар шакли кирдори ба ҷамъият хавфнок дар ин модда номбар карда шудаанд, ки вобаста ба самт навъҳои гуногун дорад. Оқибатҳои барои ҷомеа хавфнок дар матни м. 309 КҶ ҚТ инъикос карда нашудааст. Ҳамин тавр, ягона аломати ҳатмии тарафи объективии таҳрибкорӣ кирдори барои ҷамъият хавфнок мебошад. Ин маънои онро дорад, ки таркиби таҳрибкорӣ ба таркиби ба истилоҳ моддӣ тааллуқ надорад.

Таркиби таҳрибкорӣ расмист. Ҷиноят аз лаҳзаи содир кардани амалҳои хавфноки дар боло зикргардида, ки ба несту нобуд ё вайрон кардани объектҳои дар КҶ ҚТ номбаршуда равона карда шудаанд, анҷом ёфта эътироф мегардад, ҳатто агар онҳо воқеан нобуд ё вайрон нашуда бошанд. Зарари моддии бавучудомада ба бандубасти ин ҷиноят таъсир намерасонад, аммо ҳангоми муайян кардани дараҷаи гуноҳ ва ҳукм ба назар гирифта мешавад.

Аз ин рӯ, мо мавқеи аксари олимонро дуруст мешуморем, ки тибқи онҳо таҳрибкориро ҳамчун ҷинояти анҷомёфта аз лаҳзаи содир кардани ҳама гуна амале, ки дар диспозитсияи моддаи 309 КҶ ҚТ нишон дода шудааст, эътироф мекунанд¹⁵⁷, сарфи назар аз оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок. Агар чунин оқибатҳо ба амал оянд, онҳо бояд аз ҷониби суд ҳангоми содир кардани ҳукм ба назар гирифта шаванд.

Барои дуруст муайян кардани мазмуни қонуни ҷиноятӣ оид ба таҳрибкорӣ, дуруст таҳлил ва муайян намудани масъалаи шаклҳои содир шудани ин ҷиноят муҳим аст. Дар робита ба ин, фарқ кардани ду ҷанбаи зер

¹⁵⁶ Ниг.: Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование. – 2-е изд. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2012. – С. 125; Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Издание второе исправленное и дополненное / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «Контракт»: ИНФРА-М, 2008. – С. 578; Пудовочкин Ю.Е. Преступления против безопасности государства. – М., 2009. – С. 111; Уголовное право России / Под общей ред. А.В. Бриллиантова. – 2 издание. – М.: Проспект, 2016. – С. 918; Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. Учебное пособие / Под ред. А.П. Кузнецова. – Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2006. – С. 33.

¹⁵⁷ Ниг.: Кудратов Н.А. К определению понятия «диверсия» и ее объекта / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 292.

муҳим мебошад. Аввалан, нисбати шакли амал ҳамчун рафтори шахс, ки дар маҷмӯъ метавонад ғаъол ва ғайриғаъол бошад, яъне имкони содир кардани таҳрибкорӣ дар шакли амал ё беамалӣ. Дар назари аввал қонун имкони таҳрибкориро танҳо тавассути рафтори ғаъолона пешбинӣ мекунад, ки ин аз худи мазмуни бевоситаи матни м. 309 КҶ ҚТ бармеояд, яъне - «содир намудани... равона шудаанд» Аммо дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, баъзе муҳаққиқон ба эҳтимолияти содир кардани таҳрибкорӣ тавассути беҳаракатӣ низ ишора менамоянд. Ин мавқеъро асосан баъзе олимони шӯравӣ вобаста ба Кодекси ҷиноятӣ ИҶШС соли 1958 ва КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ишғол мекарданд¹⁵⁸. Ба андешаи онҳо қасдан несту нобуд кардани молу мулк, аз ҷумла моликияти низомӣ, объективан ҳам бо амал ва ҳам беамалӣ содир карда мешавад ва аз ин рӯ, ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ барои заиф намудани давлат чунин амвол метавонад бо амал ва беамалӣ нобуд ё вайрон карда шавад. Аммо бояд зикр намуд, ки таҳрибкорӣ танҳо бо амалҳои ғаъолонаи субъекти ҷиноят, яъне бо таъсири бевоситаи таҷовузкорона ба предмети ҷиноят амалӣ карда мешавад.

Мо андешаи Кудратов Н.А.-ро дастгирӣ менамоем. Тибқи он тарафи объективи таҳрибкорӣ содир кардани таркиш, сӯхтор ё ҳаракатҳои дигар (ярд, обхезӣ, афтодани сангҳо, садамаҳо, офатҳои табиӣ ва ғайра) ифода карда мешавад¹⁵⁹. Амалҳои зикршудаи дар умум хавфнок буда, ба несту нобуд кардани корхонаҳо, иншоот ва ғайра, ки ба предмети ҷиноят марбутанд, нигаронида шудаанд¹⁶⁰. Ин мавқеъро аксарияти олимони дастгирӣ мекунанд, ки таҳрибкориро ҳамчун ҷиноят таҳлил намудаанд¹⁶¹.

¹⁵⁸ Ниг.: Ермакова Л.Д. Особо опасные государственные преступления: учеб. пособ. – М.: ВЮЗИ, 1982. – С. 72; Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления. Вопросы квалификации в связи с применением уголовно правовой нормы: учебное пособие. – К.: Научно-издательский и редакционно-издательский отдел КВШМВД СССР, 1974. – 180 с.

¹⁵⁹ Ниг.: Кудратов Н.А., Зохилова М.М. Уголовно-правовая характеристика объективной стороны диверсии / Н.А. Кудратов, М.М. Зохилова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №8. – С. 244.

¹⁶⁰ Ниг.: Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно правовое и криминологическое исследование. – 2-е изд. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2012. – С. 125.

¹⁶¹ Ниг.: Уголовное право. Особенная часть: Учебник. Издание второе исправленное и дополненное / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. – С. 578; Пудовочкин Ю.Е. Преступления против безопасности государства. – М., 2009. – С. 111.

Ҳар се шакли таҳрибкорӣ (таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳо) ба нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиави Тоҷикистон (корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли) нигаронида шудаанд. Баррасии якҷояи ин шаклҳои таҳрибкорӣ бо сабаби мавҷудияти хусусиятҳои умумии қонунгузорӣ, ки онҳоро тавсиф мекунад, вобаста аст: «содир кардани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳо, ки ба...». Аз мундариҷаи ин муқаррарот бармеояд, ки таркиш ва сӯхтор мушаххасоти алтернативии амалҳои мебошанд, ки таҳрибкориро тавсиф мекунад. Нишон додани «содир кардани кирдорҳои дигар» маънои онро дорад, ки рӯйхати амалҳои таҳрибкорона кушода мебошад, яъне баҳододашаванда ва ҳар амале, ки бо мақсади дар м. 309 КҶ ҚТ нишондодашуда содир мешавад ва предмети ҷинояти таҳрибкориро дар бар мегирад, бояд ин амал бо моддаи 309 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад.

Шакли якуми тарафи объективии таҳрибкорӣ ин содир намудани таркише, мебошад, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шуда, мақсади он ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ мебошад. Энциклопедияи Бузурги Шӯравӣ таркишро ҳамчун як раванди тези ҷисмонӣ ё физикохимиявӣ тавсиф мекунад, ки бо тавлиди назарраси энергия дар ҳаҷми хурд дар як муддати кӯтоҳ ба амал меояд ва ба зарба, ларзиш ва гармӣ ба муҳити атроф таъсири манфӣ мерасонад. Таркиш дар муҳити саҳт боиси харобшавӣ ва парокандагӣ мегардад¹⁶². Навъҳои таркиш (термодинамикӣ, кинетикӣ, электрикӣ, ҳастай, кимиёвӣ) ба бандубасти ҷиноят таъсир намерасонад. Ба ақидаи Л.М. Гейман, таркиш дар як муддати кӯтоҳ баровардани миқдори зиёди энергия дар фазои маҳдуд мебошад¹⁶³. Вобаста ба навъи энергияи истеҳсолот, шаклҳои зерини таркишҳо мавҷуданд: кимиёвӣ (таркиши газҳо, буғҳо, гард, моддаҳои тарканда), электрикӣ (разрядҳои пурқуввати барқ), кинетикӣ (ҳангоми бархӯрд бо ҷисмҳои ҷисмонии бо суръати

¹⁶² Ниг.: Большая советская энциклопедия. – 3-е издание. – В 30 томах. – Т. 5. – М., 1971.

¹⁶³ Ниг.: Гейман Л.М. Взрыв: история, практика, перспективы. – М.: Наука, 1978. – 256 с.

баланд ҳаракаткунанда), гармидиҳӣ (бо коҳиши якбораи ҳарорат ё фишори аз ҳад зиёд гарм, ба истилоҳ «таркишҳои дегхонаи буғӣ»), ядрои (баровардани энергияи зарраҳои элементарии ядроӣ атом), инчунин таркиши тарканди энергияи фишурдасозии фишурда (мас. таркишҳои баллонҳо бо газҳои фишурда)¹⁶⁴. Ҳамчун як қисми таҳрибкорӣ таркиш маъноӣ ҳама гуна шаклҳои онро дорад.

Таркишҳо аз қабилӣ хокаи тапонча, динамит, тротил, нитроглитсерин ва дигар маводди кимиёвӣ, пайвастагиҳо ё омехтаҳои онҳо, ки бидуни дастрасӣ ба оксиген таркиданаши мумкин аст ва дастгоҳҳои тарканди, ки маҳсулоти дар як навбат сохташудаи саноатӣ мебошанд, барои таркиш махсус истифода мешаванд. Ҳолатҳои, ки истифодаи кимиёвӣ, гармӣ, энергияи барқ ё таъсири физикӣ (таркиш, зарба) метавонад омилҳои зарароварро ба вучуд орад - боиси марг, захмӣ ё зарари ҷиддии моддӣ гардад.

Масалан, 14-17 сентябри соли 2022 хизматчиёни ҳарбии Ҷумҳурии Қирғизистон бо мақсади ҳалалдор намудани Истиқлолият, тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғасб намудани ҳудуди мамлакат аз техникаи ҳарбӣ ва силоҳҳои оташфишонӣ гуногунтама, аз ҷумла ҳавопаймоҳои бесарнишин, ба дидбонгоҳҳои сарҳади Қушунҳои сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон ва деҳаҳои аҳолинишин, воқеъ дар шаҳру ноҳияҳои Исфара, Конибодом, Бобоҷон Ғафуров, Ҷаббор Расулов ва Лаҳш ҳуҷуми мусаллаҳона намуданд.

Тафтишоти пешакӣ муайян кард, ки Ҷумҳурии Қирғизистон пешакӣ нақшаи ҷанги таҷовузкоронаро бо мақсади ғасби ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳрезӣ намуда, дар маҳалҳои наздисарҳадӣ ба миқдори зиёд техникаҳои ҳарбии вазнини заминӣ ҳавоӣ ва шумораи зиёди хизматчиёни ҳарбиро ҷой дода, зиёда аз 140 ҳазор сокинони маҳалли наздисарҳади худро пешакӣ аз манзилҳои истиқоматӣ ба дигар минтақаҳо кӯчонида, якбора ба ҳудуди 4 шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ҳуҷуми мусаллаҳона намуда, барқасдона хилофи меъёрҳои байналмилалии ҳуқуқи башар ба минтақаҳои ғайринизомӣ, аз қабилӣ муассисаҳои

¹⁶⁴ Ниг.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1999. – С. 97-98.

таълимӣ, масҷид, беморхонаҳо, мошинҳои ёри таъҷилӣ, занон, кудакон ва аҳолии мулкӣ зарбаҳои ҳалокатовар зад.

Дар натиҷа садҳо хизматчиёни ҳарбӣ ва соқонони осоишта ҷароҳатҳои гуногун бардошта, даҳҳо нафар ҳалок гардидаанд. Ба манзилҳои истиқоматии шаҳрвандон, иншооти муҳими ҷамъиятиву давлатӣ ва техникаҳои ҳарбии Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари зиёд расонида шудааст.

Бинобар ин, аз ҷониби Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати гуруҳи хизматчиёни ҳарбӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон бо дастрасии қисми 2 моддаи 395 (оғоз ё пешбурди ҷанги таҷовузкорона), қисми 2 моддаи 104 (одамқушии ду шахс ё беиштар аз он, аз ҷумла вобаста ба иҷрои фаъолияти хизматӣ; бо тарзи ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок; аз ҷониби гуруҳи муташаккил; бо нияти ғаразнок, инчунин марбут ба роҳзанӣ ё бандитизм; бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, наҷодӣ, динӣ, маҳалгароӣ ё интиқоми хунӣ), қисми 2 моддаи 403 (барқасдона вайрон намудани меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар), қисми 2 моддаи 309 (диверсия) Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуд¹⁶⁵

Инчунин зикр кардан муҳим аст, ки маводди тарканда ва дастгоҳҳои таркандае, ки барои анҷом додани таркиш ҳангоми таҳрибкорӣ истифода мешаванд, метавонанд табиати объектҳои дахлдори ҷиноятҳои зидди амнияти ҷамъиятӣ дошта бошанд. Хусусияти хоси чунин шакли таҳрибкорӣ хавфи умумии баланди онҳо мебошад, ки хатари зиёд ба ҳаёт ва саломатии инсон ва моликият дорад. Бояд гуфт, ки ҳама гуна маводҳои хатарнокро метавон барои таҳрибкорӣ истифода намуд, масалан, вақте, ки таркиш дар натиҷаи таъсири ҷинояткорона ба нуқтаи фурӯши маводи сӯхт ё балони гази хонагӣ ба вуқӯъ меояд. Илова бар ин, таркиши таҳрибкорона метавонад дар натиҷаи ихроҷи энергияе содир гардад, ки ба як модда хос нест, аммо аз манбаи берунӣ, ба мисли разряди пурқуввати барқ дар муҳити муайян, ки ба гази иондори бо

¹⁶⁵ Ниг.: Хабарҳои Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://prokuratura.tj/66-to-ik/news/1630-alasai-ayati-mushovara-dar-prokuraturai-general-483.html?highlight=WyJcdTA0MzRcdTA0MzhcdTA0MzJcdTA0MzVcdTA0NDBcdTA0NDFcdTA0MzhcdTA0NGYiXQ> (санаи мурочиат: 20.06.2023)

фишори баланд табдил меёбад ва ҳарорат ё ҳангоми дучор шудани нури лазерӣ ва Ғ.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ қайд намуда буданд, ки бо талошҳои кормандон ва низомии сохторҳои қудратӣ шуруъ аз соли 1995 180 гуруҳи мутаашаққили ҷиноятӣ, ки шумораи умумии онҳо беи аз 800 нафарро ташиқ медиҳад, ошкор карда шуд. 700 аслиҳаи оташфишон ва дигар техникаи низомӣ дарёфт ва мусодира шуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷуҳи ҳозиринро ба таҳдидҳои муосири ҷаҳон – терроризм, ифротгароӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои мутаашаққили фаромиллӣ ҷалб намуда, қайд намуд, ки аз соли 1995 то имрӯз дар қаламрави Тоҷикистон 86 ҷинояти террористӣ содир шудааст, ки 37-тои он, аз ҷумла 9 таркиши ва 2-тоаи тахрибкорӣ ошкор карда шудааст. Зиёда аз 300 нафар аъзои фаъоли ҳизби ифротии ғайриқонунии Ҳизб-ут-Таҳрир боздошт ва ба ҷавобгарӣ кашида шуданд¹⁶⁶.

Хавфи иҷтимоии таркиш ба хосиятҳои харобиовари он вобастагӣ дорад, ки бино бар он, ҳам ба ашӯи моддӣ ва ҳам ба ҳаёт ва саломатии инсон зарар расонидан мумкин аст. Ҳангоми таркиш онро боздоштан ва оқибатҳои онро пешгирӣ кардан ғайримумкин аст, бино бар ин, он ҳамчун яке аз амалҳои хатарноктарин тавсиф мегардад¹⁶⁷. Ба андешаи мо, таркишҳои харобкорона тибқи м. 309 КҶ ҚТ инчунин бо он тавсиф мегарданд, ки онҳо метавонанд ҳам бо амал ва ҳам бо беамалӣ содир шаванд.

Ҳамин тавр, таркише, ки ба куштори оммавии одамон, расонидани осеби ҷисмонӣ ё расонидани зарарҳои дигар ба саломатии одамон, нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммиати иқтисодӣ ё мудофиавӣ нигаронида шудааст, мумкин аст дар сурати қасдан иҷро накардани уҳдадориҳои хидматӣ ё касбии онҳо сурат гирад. Ин, алалхусус, дар истехсоли таркиш имконпазир аст, ки дар он аммиак, атсетон, бензин, бутан, силон, метан, спирт, эфир, сулфид

¹⁶⁶ Ниг.: Шарипов А., Сироджов З. Эмомали Раҳмонов: Год арийской цивилизации (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2006 году). – Душанбе: «Деваштич», 2006. – С. 72.

¹⁶⁷ Ниг.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1999. – 187 с.

гидроген, дисулфиди карбон ва ғайра ҳамчун ашёи хом ё маҳсулоти асосӣ истифода мешаванд, ё маводди тарканда ва лавозимоти ҷангӣ истеҳсол карда мешавад. Гузашта аз ин, барои татбиқи м. 309 КҶ ҚТ пешакӣ расман эътироф кардани истеҳсолоти мушаххас ҳамчун маводи тарканда ҳатмӣ нест. Мисоли чунин таҳрибкорӣ метавонад таркише бошад, ки бино бар қасдан ғаёл накардани системаи хунуккунӣ дар коргоҳе, ки маводди тарканда истифода мешавад, ба амал меояд. Шартӣ ҳатмии ҷавобгарӣ барои беамалӣ дар чунин ҳолатҳо ҳузури шахси гунаҳкор барои андешидани чораҳои зарурӣ барои пешгирии таркиш ва имконияти воқеии ин кор мебошад. Амал дар чунин мавридҳо барои вайрон кардани баъзе қоидаҳо бандубасти иловаро талаб намекунад.

Навъи дуюми кирдор дар таҳрибкорӣ содир намудани сӯхтор мебошад, ки ҳадафи он низ нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли мебошад. Дараҷаи баланди хатари ҷамъиятӣ, нобуд кардан ё вайрон кардани корхонаҳо, иншоот, хатсайрҳо ва воситаҳои алоқа, алоқа, иншооти таъмини зиндагии аҳоли бо он муайян карда мешавад, ки ин чун қоида ба бахшҳои иқтисодӣ ва мудофиавии давлат, инчунин таҳдидӣ расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатии одамонро эҷод мекунад¹⁶⁸.

Сӯхтор як амали қасдан (одатан дар шакли ғаёл) содиргардида мебошад, ки бо мақсади ба вучуд овардани сӯхтор, ҳамчун бе назорат паҳн кардани оташ ба дигар объектҳо, таҳдид ба ҳаёт ва саломатии одамон, молу мулк ва дигар манфиатҳои ҳифзшаванда сар мезанад¹⁶⁹. А.Б. Барихин сӯхторро ҳамчун оташзании барқасдонаи объектҳо медонад, тавре ки он метавонад мустақилона пас аз бартараф кардани василаҳои оташзании паҳн гардад¹⁷⁰. Ба андешаи А.В. Мишин, оташзанӣ бояд ҳамчун як усули хатарноки қасдан несту нобуд кардани

¹⁶⁸ Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Уголовно-правовая характеристика объективной стороны диверсии / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №8. – С. 244.

¹⁶⁹ Безверхов А., Шевченко И. Умышленное уничтожение и повреждение имущества путем поджога, взрыва и иным общеопасным способом / А. Безверхов, И. Шевченко // Уголовное право. – 2008. – №2. – С. 11.

¹⁷⁰ Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь. – М.: Книжный мир, 2000. – С. 443.

молу мулки муайян, ки бо воситаҳо ва усулҳои гуногун амалӣ карда мешавад ва боиси пайдоиши оташи кушод мегардад, ки одатан ба раванди сӯхтори беназорат табдил меёбад¹⁷¹.

Олимон сӯхторро ба таври гуногун тавсиф мекунанд: а) ҳамчун истифодаи бошууронаи манбаи оташ нисбат ба ашёи муайян; б) ҳамчун амалҳои барқасдона, ки боиси нобуд ё вайрон шудани ашёи моддӣ бо истифода аз реаксияи сӯхтор, яъне ба вучуд овардани оташгирии беназорати оташ, ки боиси расонидани зарари моддӣ, зарар ба ҳаёт ва саломатии шахрвандон, манфиатҳои ҷомеа ва давлат мегардад. Дар Қонуни ҶТ «Дар бораи бехатарӣ аз сӯхтор», сӯхтор оташи назоратнашавандаест, ки ба ҳаёт ва саломатии одамон зарар ва ба ҷамъияту давлат зиёни моддӣ мерасонад¹⁷². Одатан, аломатҳои сӯхтор хатари умумӣ, зуд паҳншудаи, идоранашавандааст ва эҳтимоли расонидани оқибатҳои назарраси харобиовар мебошанд. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки хусусияти асосии сӯхтор ҷараёни он аст. Барои эътироф кардани таркиш ва сӯхтор, ки содир шуда бошанд, эҷоди чунин хатари умумӣ зарур нест. Ҳатто олимони шӯравӣ ҳангоми таҳлили ин ҷиноят тибқи Кодекси ҷиноятии ИҶШС соли 1958 ва КҶ ҶШС Тоҷикистон соли 1961 ба он таваҷҷӯҳ зоҳир карда буданд, аммо дар шароити муосир ин хусусияти амалҳои таҳрибкорӣ, инчунин барои фарқ кардани таҳрибкорӣ аз амали террористӣ муфассал тавсиф шудааст, аҳаммияти калон пайдо кардааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, бояд гуфт, ки категорияи «сӯхтор» таърифи ҳуқуқӣ дорад. Бо дарназардошти ин, бо мақсади дуруст баҳо додан ба ҳамаи ҷиноятҳои, ки дар он «сӯхтор» яке аз усулҳои содир кардани ҷиноят аст, мо пешниҳодро оид ба Қонуни ҶТ «Дар бораи бехатарии сӯхтор» (аз 20 март 2008, таҳти №7) илова кардани мафҳуми сӯхтор дар таҳрири зерин дастгирӣ менамоем: «Сӯхтор амалҳои барқасдонаест, ки ба нобуд кардани (вайрон

¹⁷¹ Ниг.: Мишин А.В. Расследование и предупреждение поджогов личного имущества граждан. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1991. – С. 10.

¹⁷² Ниг.: Шуткина С.А., Шабунин Ф.Е., Кубанева Ю.Ю. Понятие преступлений, связанных с пожарами / С.А. Шуткина, Ф.Е. Шабунин, Ю.Ю. Кубанева // Пожарная безопасность: проблемы и перспективы. – 2017. – Т. 1. – С. 587-588; Лобов С.А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с поджогами: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2000. – 292 с.

кардан)-и амвол, расонидани зарар ба саломатии одамон тавасути оташ боис мешавад.

Таркиш ва сӯхтор дар таркиби тахрибкорию аз таркиш ва сӯхтор ҳамчун воситаи умуман хавфноки қасдан несту нобуд кардани амволи шахси бегона фарқ кардан зарур аст. Дар ҳолати охирин таркиш ва сӯхтор ҳамеша бо он тавсиф мешавад, ки дар як ҳолати муайяни ҷиноят хатари умумӣ, яъне таҳдид ба ҳаёт ё саломатӣ ё расонидани зарари ҷиддии моддӣ ба вучуд меояд. Ҳангоми таркиш ва сӯхтор ҳангоми тахрибкорӣ ба вучуд омадани чунин оқибат ба бандубасти ин ҷиноят таъсир намерасонад. Олимони шӯравӣ ҳангоми таҳлили ин ҷиноят тибқи КҶ ИҶШС соли 1958 ва КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ба ин тавачҷӯҳ дода буданд¹⁷³, аммо дар шароити муосир ин хусусияти амалҳои тахрибкорӣ барои фарқ кардани тахрибкорӣ аз амали террористӣ низ муҳим гардидааст.

Усулҳои содир кардани тахрибкорӣ ва амали террористӣ ба ҳам шабеҳ мебошанд, ба истиснои самти амали онҳо ва мақсади содир кардани онҳо, аммо тахрибкорӣ нисбат ба амали террористӣ хавфи хеле ҷиддитар дорад. Маълум аст, ки амали террористӣ дар замони осуда аз ҷониби гуруҳҳои (созмонҳои) террористӣ ошкоро содир карда мешавад ва аксари вақтҳо онҳо як маротиба содир мегарданд. Амалҳои террористӣ, сарфи назар аз хатари ҷамъиятӣ, хусусан дар замони осоишта, наметавонанд ба пояҳои низоми сиёсӣ ва қобилияти мудофиавии давлат таъсир расонанд. Тахрибкорӣ аз рӯи моҳияти худ, хусусан дар замони осуда, агар пинҳонӣ бо нақшаи харобиовари фарогири зидди манфиатҳои давлат сурат гирад, бар зидди асосҳои сохти конституционӣ сурат мегирад ва ба амнияти давлатӣ хавфи ҷиддитареро ба бор меорад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, ба назари мо, зери мафҳуми «амалҳои дигар» дар доираи м. 309 КҶ ҚТ бояд амалҳои эътироф карда шаванд, ки бар муқобили суботи иҷтимоии ҷомеа, амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии ҚТ, яъне,

¹⁷³ Ниг.: Курс советского уголовного права: Часть Общая / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чиквадзе. – М.: Наука, 1970. – Т. II. – С. 29-130; Особо опасные государственные преступления / Под общ. ред. В.И. Курлянского, М.П. Михайлова. – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1963. – С. 138.

бар зидди асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат нигаронида шудаанд. Амалҳои дигар, ки ба нобуд кардан ё вайрон намудани объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ барои давлат дошта нигаронида шудаанд, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ бо роҳҳои гуногун инъикос ёфтаанд. Аксари вақтҳо он ба рӯйхати амалҳои, кики бо хосиятҳои вайронкории худ ба таркиш ва сӯхтор монанданд, тавсиф мегарданд.

Зери мафҳуми «амалҳои дигар» дар таҳрибкорӣ фаҳмида мешаванд: а) вайрон намудани сарбанди нерӯгоҳи барқи обӣ, ки боиси обхезӣ дар маҳалли аҳолинишин гардидааст; б) ташкили обхезӣ ё фуру рафтани конҳо, ташкили садамаҳо ва фалокатҳои нақлиёт, хароб намудани хонаҳо, муассисаҳо, корхонаҳо; г) ворид кардани вирусҳо ба системаҳои компютерӣ бо мақсади боздоштани кори онҳо ё нобуд кардани иттилооти муҳим ва ғ.

Дар доираи «амалҳои дигар» дар м. 309 КҶ ҚТ, ба андешаи мо, бояд амалҳои қасдан содиргардидае фаҳмида шаванд, ки ба инҳо боис мегарданд:

- вайрон кардани принципи дахлнопазирии Конститутсия;
- вайрон сохтани институтҳои демократия;
- таҷовуз ба ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон;
- хароб кардани иқтисодии кишвар;
- ташвиқи коррупсия;
- паст гардидани некӯаҳволӣ, яъне камбизоатии қисми зиёди аҳоли;
- харобӣ ё таназзули институтҳои иҷтимоӣ;
- фароҳам овардани шароите, ки ба вазъи демографии кишвар таъсири манфӣ мерасонад;
- ноустувор кардани қобилияти мудофиавии кишвар;
- қасдан вайрон кардани принципҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ;
- барангехтани таҳаммулнопазирии байналмиллӣ, мазҳабӣ ва низоъҳо;
- ҷудо кардани кишвар аз ҷаҳони берунӣ.

Моҳияти ин амалҳо аз нуҳтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин фаҳмида мешавад.

1. Зери вайрон кардани принсипи дахлнопазирии Конститутсия бояд ворид намудани тағйирот ба Конститутсия бо вайрон кардани муқаррароти боби 10 Конститутсияи ҚТ фаҳмида мешавад.

2. Барҳам додани институтҳои демократия маъноӣ баробар кардан, расмӣ кардан ё тақаллуб кардан, нодида гирифтани натиҷаҳои интихоботро дорад, ки ба манфиатҳои мақомот ҷавобгӯ нест.

3. Таҷовуз ба ҳуқуқҳои конститусионии шахрвандон, вайрон кардан ё нодида гирифтани ҳуқуқу озодиҳои конститусионии шахрвандон, интишори қонунҳое, ки ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё сиёсии шахрвандонро вайрон мекунад ё бекор мекунад .

4. Зери мафҳуми қасдан вайрон кардани иқтисодии кишвар, мақсаднок вайрон кардани иқтисодии кишвар фаҳмида мешавад, ки боиси бекорӣ оммавӣ мегардад, ки ба суботи иҷтимоӣ, амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

5. Ҳавасмандгардонӣ ва сарпарастии коррупсия дар ҳама соҳаҳои ҳаёт, хусусан дар сатҳи олии ҳокимият, муқовимат ба мубориза бо коррупсияро дар назар дорад. Тавре ки маълум аст, коррупсия ба тамоми системаи идоракунии давлатӣ таъсир мерасонад ва ба ин васила ба суботи иҷтимоӣ, амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии кишвар зарари ҷуброннопазир ворид мекунад.

6. Нест кардан ё вайрон намудани муассисаҳои иҷтимоӣ қасдан нобуд кардан, кам кардан ё вайрон намудани муассисаҳои тандурустӣ, маориф ва ғайра мебошад.

7. Фароҳам овардани шароите, ки ба вазъи демографияи кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Тавре ки маълум аст, ҷузъи демографӣ дар таъмини амнияти иқтисодӣ ва мудофиаи кишвар нақши бузург дорад.

8. Вайрон кардани қобилияти мудофиавии кишвар аз нобуд кардани маҷмуи саноати ҳарбӣ, вайрон кардани фармонҳои мудофиа, вайрон кардани

иқтисодии кишвар, набудани маркази ягонаи идоракунии системаи мудофиа, инчунин мутахассисони ботаҷриба иборат аст. Ҳам дар бахши дифоъ ва ҳам дар ҳайати фармондеҳии Қувваҳои Мусаллаҳ сатҳи пасти тайёрии касбии қўшунҳо ва ғайра....

9. Қасдан вайрон кардани принципҳои умумии эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалии ҚТ боиси бад шудани мавқеи байналмилалии кишвар мегардад, ки сабаби сар задани оқибатҳои манфӣ дар ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ мегардад. Тавре ки маълум аст, мураккаб шудани муносибатҳои байналмилалии кишвар дар ин маврид истифодаи таҳримҳоро пеш меорад, ки на танҳо ба нуфузи он, амнияти иқтисодии он, балки ба қобилияти мудофиавии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

10. Барангехтани таҳаммулнопазирӣ ва низоъҳои маҳаллӣ ва мазҳабӣ – амалҳои барқасдона ва ҳадафмандона, аз ҷумла тавассути васоити ахбори омма, интернет, ки ба барангехтани кинаву адоват ва таҳаммулнопазирӣ маҳаллӣ ё мазҳабӣ нигаронида шудааст. Ин гуна амалҳо на танҳо барои суботи иҷтимоии ҷомеа, балки барои амнияти иқтисодӣ ва қобилияти мудофиавии кишвар метавонад оқибатҳои фалокатовар дошта бошанд.

Ба андешаи мо, барои дарки яқсонии «амалҳои дигар» тибқи м. 309 онҳоро дар ду ҷиҳат мушаххас кардан лозим аст: 1) мазмуни иҷтимоии онҳо; 2) содир гардидани онҳо ҳамчун амалӣ кардани қасди ҷинояткор дар марҳалаи муайян. Дар ҳолати аввал муносибати «амалҳои дигар» бо таркишҳо ва сӯхторҳо бо яқсон тавсиф мегардад, ки дар назария ҳамчун амали монанд, ки ба як гуруҳ мансубанд, фаҳмида мешавад. Сабаб дар он аст, ки таркишҳо, сӯхторҳо ва дигар амалҳо дар м. 309 КҶ ҚТ хусусиятҳои ҳуқуқии яқсон доранд: а) тамоюли иҷтимоии онҳо ба муқобили баъзе объектҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ; б) хусусият ва дараҷаи хатари иҷтимоии онҳо. Аммо чунин монандӣ, тавре ки таҳлили назари зер нишон медиҳад, танҳо дар доираи ҳар се шакли таҳрибкорӣ нигоҳ дошта мешавад.

Инчунин бояд гуфт, ки дар шароити муосир технологияҳои компютерӣ, интернет ва системаҳои мухталифи телекоммуникатсионӣ дар ҳаёти шахрвандон, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо мавқеи махсусро ишғол мекунанд, ки фаъолияти муқаррарӣ ва вазифаҳои ҳаётии онҳо бевосита ба чунин системаҳо вобаста аст. Ҳамчунин аксари ҷиноятҳои киберӣ «содир кардани ҷинояти анъанавӣ ба таври ғайриъананавӣ» мебошанд.

Бо вуҷуди ин, дар байни онҳо инчунин кирдорҳои нави ба қонуни ҷиноятӣ номаълум ва барои ҷомеа хатарнок вуҷуд доранд, ки танҳо тавассути истифодаи технологияҳои компютерӣ ва шабакавӣ содир карда мешаванд. Ба ин ҷиноятҳо ҳамлаҳои киберӣ дохил мешаванд.

Коршиносони амнияти иттилоотӣ аз таҳдидҳои нави киберӣ ва хатари афзоишдаи маълумшуда хушдор медиҳанд, ки ба қарибӣ метавонад дар ҳаёти мо воқеъ шавад. Дар байни онҳо, аз ҷумла, технологияҳои Deepfake, ки қодиранд аксҳои сохта, видео ва аудио сабт кунанд, ки бо нусхаи асл хеле монанданд, мисли аутсорсинги маҳсулоти баландтехнологӣ, афзоиши шумораи транзаксияҳои онлайн, ки аз ҷониби ташкилотҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ сурат мегирад¹⁷⁴. Ба ин шумора пайдоиши объектҳои нав барои ҳамлаҳои киберӣ – дастгоҳҳои мустақил бо унсурҳои зехни маснӯъ барои мақсадҳои низомиро, ки дар бисёр кишварҳо фаъолона таҳия карда мешаванд, илова намудан зарур аст¹⁷⁵. Хавф дар он аст, ки ҷинояткорон метавонанд чунин силоҳҳо, аз ҷумла дронҳо, танкҳо ва ғайраро таҳти назорат гиранд ва «метавонанд бо мақсадҳои

¹⁷⁴ Ниг.: Герасюкова М. Украсть лицо: 7 технологий, которых стоит бояться / М. Герасюкова // Газета.ру. 6.10.2019 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.gazeta.ru/tech/2019/10/05/12736819/tech_future.shtml?updated (санаи муроҷиат: 20.03.2022).

¹⁷⁵ Ниг.: Глебов И.Н. Правовое регулирование автономных роботизированных средств ведения войны / И.Н. Глебов // Российское государственное управление. – 2018. – №3. – С. 104-116; Овчаров А.В., Козлов А.В. Применение смертоносных автономных систем вооружения требует уголовно-правовой регламентации / А.В. Овчаров, А.В. Козлов // Военное право. – 2019. – №5 (57). – С. 179-187; Основы борьбы с киберпреступностью и кибертерроризмом: хрестоматия. Сост. В.С. Овчинский. – М.: Норма, 2017. – 528 с.; Шеремет И.Б., Рудианов Н.А., Рябов А.В., Хрущев В.С. О необходимости разработки концепции построения и применения робототехнических комплексов военного назначения / И.Б. Шеремет, Н.А. Рудианов, А.В. Рябов, В.С. Хрущев // Extreme Robotics. – 2016. – Т. 1. – №1. – С. 35-39.

ғайри қобили қабул истифода намоянд», ин ҳолат яке аз сабабҳои мурочиати ғуруҳи мутахассисон ба СММ оид ба манъи истеҳсоли чунин силоҳ буд¹⁷⁶.

Яке аз аввалин амалҳои таҳрибкоронаи ҳамлаи киберии як давлат ба давлати дигар, ки оммавӣ шуд, ҳамлаи вируси компютери Stuxnet мебошад, ки аз ҷониби мутахассисони амрикоӣ ва исроилӣ таҳия шуда, бар зидди корхонаҳои эронӣ ва барномаи ядории ин кишвар сохта шуда буд¹⁷⁷.

Вируси Stuxnet дар даҳаи аввали асри 21 таҳия шудааст ва нармафзори шубҳанок аст, ки «аслан барои системаҳои назорати саноатӣ ё ғуруҳи системаҳои шабеҳ тарҳрезӣ шудааст». Масалан, дар лӯлаҳои газ ва нерӯгоҳҳои барқӣ коркард карда шуда буд. Stuxnet аввалин вируси маъруфи компютерӣ буд, ки мақсаднок системаҳои саноатиро аз фаъолият боздошт.

Дар воқеъ, Stuxnet силоҳи кибернетикист ва тавре ки яке аз коршиносони пешбари амнияти фазои киберӣ Ралф Лангнер менависад, «танҳо оянда метавонад нишон диҳад, ки силоҳҳои киберӣ ба низоъҳои байналмилалӣ ва шояд ҳатто ба ҷинояткорӣ ва терроризм чӣ гуна таъсир хоҳанд расонд». Вай зикр мекунад, ки Stuxnet ҳамчун олати муқобила бо густариши силоҳи ҳастай истифода мешуд, аммо «дар ниҳоят дари густариши технологияи силоҳи кибернетикиро боз кард, ки назорат карданаш хеле мушкилтар аст»¹⁷⁸.

Дар робита ба ин, дастдарозӣ ба фаъолияти муътадили чунин инфрасохтор метавонад боиси вайрон шудани вазифаҳои ҳаётии тамоми нуқтаҳои аҳолинишин, системаҳои телефон, системаҳои барқ ва газ, нақлиёт, энергияи атомӣ ва ғайра гардад. Ҳамин тавр, истифодаи интернет бо чунин мақсад метавонад на танҳо ба корхонаҳо, муассисаҳо ё шахсони алоҳида, балки ба амнияти иқтисодии давлат ва иқтисодии мудофиавии он зарари ҷиддӣ расонад.

¹⁷⁶ Ниг.: Более 100 специалистов требуют от ООН запретить разработку автономного оружия // Коммерсант, 21 августа 2017 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.kommersant.ru/doc/3389860> (санаи мурочиат: 20.03.2020).

¹⁷⁷ Ниг.: Giraldi, P. Revisiting Stuxnet: The Israeli-American Computer Virus that Started CyberWarfare. Global Research [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.globalresearch.ca/stuxnet-israeli-american-computer-virus-cyber-warfare/5688506> (санаи мурочиат: 20.03.2020).

¹⁷⁸ Ниг.: Langner, R. (2013) To Kill a Centrifuge. A Technical Analysis of What Stuxnet's Creators Tried to Achieve. The Langner Group. November [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.langner.com/wpcontent/uploads/2017/03/to-kill-a-centrifuge.pdf> (санаи мурочиат: 20.03.2020).

Ҳолати мазкур аз зарурати криминализатсия намудани амалҳои ҷиноятӣ - ҳамлаҳои киберӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар робита ба ин, пешниҳод карда мешавад, ки ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ шакли нави содир кардани чунин ҷиноят – «содир кардани таҳрибкорӣ тавассути ҳамлаҳои киберӣ» илова карда шавад. Дар доираи ҳамлаи киберӣ бояд ҳамчун таҷовуз ба шабакаҳои компютерӣ тавассути вуруди беиҷозати онҳо, сирояти оммавӣ бо нармафзори зараровар, забти иттилооти махфӣ ва ғайра фаҳмида шавад, ки мақсади заиф кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошанд.

Вобаста ба содир кардани тарқиш, сӯхтор ё кирдорҳои дигар, ки ба несту нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорой аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ нигаронида шудаанд, бояд гуфт, ки моддаи 60 -и Кодекси ҷиноятӣ соли 1961 ин шакли таҳрибкориро ҳамчун содир кардани тарқиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои дигар, ки ба хароб ё вайрон кардани корхонаҳо, биноҳо, роҳҳо ва васоили алоқа, васоили алоқа ё дигар моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ равона шуда буданд, муайян менамуд. Таҳлили мо дар бораи таҷрибаи судӣ нишон дод, ки ин шакли таҳрибкорӣ бештар маъмул аст ва таҳрибкорӣ дар ин шакл метавонад ба давлат зарари калон расонад. Барои дуруст дарк кардани тарафи объективии таҳрибкорӣ шарҳи мафҳумҳои «нобуд кардан» ё «вайрон кардан» зарур аст.

Яке аз маъноҳои таъбири «нобуд кардан» шикастан ва ғайра мебошад. Ба андешаи мо, ин калимаҳо воқеан ҳаммаъно ҳастанд. Бо вучуди ин, вақте ки сухан дар бораи чунин таъсир ба ашёи моддӣ меравад, ки метавонад ба несту нобуд шудани онҳо боис гардад, инчунин «вайрон кардан» истифода мешавад. Истифодаи таъбири «несту нобуд кардани» бештар универсалист. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми «нобудшавӣ» бештар ҳамчун «нобуд кардани моликият» маъмул аст.

Нобуд кардани моликият ҳамчун таъсири ғайриқонунии харобиовар ба он фаҳмида мешавад, ки метавонад мавҷудияти ҷисмонии моликиятро қатъ кунад ё тавре тағйир диҳад, ки моликият арзиши истеъмолӣ ё иқтисодии худро

комилан аз даст медиҳад, бо таъйиноти худ корношоям мешавад ва наметавонад барқарор карда шавад. Ин таъриф на танҳо ба нобуд шудани моликият дахл дорад ва тавре ки қаблан гуфтем, тибқи м. 309 КҶ ҚТ, инчунин ба объектҳое, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, инчунин метавонанд натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, эҷодӣ ва иттилоот эътироф карда шаванд, таалуқ дорад¹⁷⁹. Аз ин рӯ, мафҳуми нобуд кардани ашё дар ин моддаи баррасишаванда ба таърифи назарии он ниёз дорад, ки он ба ҳама навъи ашёе, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, татбиқ карда мешавад.

Ба сабабе, ки арзиши иҷтимоии ин объектҳо на танҳо ба мавҷудияти онҳо, балки ба имкони истифодаи мақсадноки онҳо низ вобастагӣ дорад, таҷовуз ба онҳо ҳангоми таҳрибкорӣ метавонад ҳамчун таъсир 1) ба ҳолати ҷисмонии онҳо; 2) ба ҳолати функционалии онҳо зоҳир карда шавад. Навъи якуми таъсир ин комилан қатъ шудани мавҷудияти ҷисмонӣ дар шакли қаблии он, масалан дар таркиш аст. Таъсир ба ҳолати функционалии объект комилан ва бебозгашт аз даст додани функцияҳояш мебошад, агар он дигар барои таъйиноти таъйиншуда истифода нашавад. Масалан, таъсир ба кори системаи иттилоотии объект, ки кори муътадили онро таъмин мекунад, ки дар натиҷа объект дигар вазифаҳои худро иҷро карда наметавонад, гарчанде ки дар ҳолати хуби ҷисмонӣ қарор дорад. Ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ ин шакли таҷовузҳо одатан якҷо баррасӣ карда мешаванд, аммо ин ҳатмӣ нест.

Ҳамин тавр, нобуд кардани ашёе, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ дорад, бояд чунин фаҳмида шавад: 1) қатъи мавҷудияти ҷисмонии чунин ашё ё 2) ба ҳолати номувофиқии функционалии комилан ва бебозгашт расонидани он, ки дигар наметавонад барқарор карда шавад.

Ҳамин тавр, таъсир ба ҳолати ҷисмонии ашё ҳангоми вайрон шуданаш метавонад чунин бошад: 1) тамоми объект мавҷудияти худро қатъ намекунад, балки дар шакл ё ҳолати муайяни манфӣ дучор мешавад; 2) як қисми объект

¹⁷⁹ Ниг.: Климосюк А.С. Об уголовно-правовой характеристике предметов диверсии и необходимости усовершенствования их законодательной формулировки в ст. 113 Уголовного кодекса Украины / А.С. Климосюк // Научный вестник Херсонского государственного университета. Серия Юридические науки. – 2016. – №5. – С. 103.

қатъ мешавад; 3) як қисми ашё тағйироти муайяни манфиро дар шакл ё ҳолат мегузарад. Таъсир ба ҳолати функционалии объект ҳангоми вайрон шуданаш метавонад бо роҳҳои гуногун зоҳир шавад: 1) мутобикати функционалии тамоми объект комилан, аммо муваққатӣ, бо имкони барқарорсозии баъди коршоямии он; 2) мавҷуд набудани корношоямии комилан ва бебозгашти як қисми объект; 3) мавҷуд набудани муваққатии функционалии як қисми объект бо имкони барқарорсозии минбаъдаи коршоямии он. Ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ, ин шакли таҷовузҳои қисмонӣ ва функционалӣ одатан якҷоя карда мешаванд, аммо ин хусусияти ҳатмиро надорад.

Зарар ба ашёе, ки дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофия мебошад, бояд чунин фаҳмида шавад: 1) қатъи мавҷудияти қисмонии қисми ашё ё тағйир додани шакл ё ҳолати қисмонии объекти мавҷуда дар маҷмӯъ ё қисми он ё 2) расонидани корношоямии функционалӣ: а) қисман (доимӣ ё муваққатӣ) ё б) комилан муваққатӣ.

Мавриди зикр аст, ки иттилоот ва маълумот дар бораи шахсҳо, ашё, объект, воқеият, рӯйдоду ҳодисот (падидаҳо) ва равандҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо мебошад. Ҳама гуна иттилоот маълумоте мебошанд, ки дар васоити физикӣ нигоҳ дошта мешаванд ё ба таври электронӣ намоиш дода мешаванд, яъне, таърифи қонунгузори иттилоот ҳам иттилооти ҳуҷҷатгузоришударо, ки дар васоити моддӣ сабт шудааст ва ҳам иттилооти ҳуҷҷатнашударо дар бар мегирад. Дар заминаи ин масъала, ин маънои онро дорад, ки дар ҳолати ҳуҷҷатгузоришуда иттилоот метавонад дар баробари объекти муайяни моддӣ, ки дар он сабт мешавад, объекти вучуд дошта бошад ва иттилооти ҳуҷҷатношуда метавонад шаклҳои махсуси мавҷудияти физикӣ дошта бошад. Предмети нобуд ё вайрон шудани маълумоти ҳуҷҷатгузорӣ метавонад иттилоот якҷо бо интиқолдиҳанда ё танҳо иттилоот бошад.

Мафҳумҳое, ки олимони барои нобуд кардан ё вайрон кардани иттилоот додаанд, бояд ба назар гирифта шаванд, хоҳ онҳо маълумоте бошанд, ки ҳуҷҷатгузорӣ шудаанд ё дар ҳолати физикии дигар. Ҳамин тавр, нобуд кардани

иттилоот ҳамчун таъсир ба иттилооти компютерӣ фаҳмида мешавад, ки дар натиҷа он нопадид мешавад ё ба ҳолате меорад, ки истифодаи баъди онро бозмедорад. Вайрон шудани иттилоот маънои фаъолиятро дорад, ки дар натиҷаи он маълумот дар ҳама васоити ахбори моддӣ, инчунин дар системаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ қатъ мешавад ва барқароршаванда нест. Зарар ба иттилоот аз ҷониби олимон бо мафҳуми тағйир ё таҳрифи иттилоот муайян карда мешавад, ки маънои таъсир ба иттилоотро дорад ва чунин тағйир додани иттилоот аст, ки иттилоотро муваққатай куллан ё қисман барои қонъ кардани ниёзҳои иттилоотӣ номувофиқ месозад. Ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ ба тамоми иттилоот таъсири ҷисмонӣ мерасад. Вайрон кардан ҳамчун яке аз таҳдидҳо ба иттилоот эътироф карда мешавад, ки ин таҳриф, несту нобуд кардани он мебошад.

Таъсири ҷисмонӣ ба иттилоот ҳангоми таҳрибкорӣ метавонад бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла тавассути истифодаи вирусҳо амалӣ карда шавад. Вирусҳои компютерӣ барои ғайриқонунӣ ворид шудан ба компютерҳо, системаҳо ё шабакаҳои компютерӣ ва несту нобуд кардани иттилоот пешбинӣ шудаанд. Истифодаи вирусҳои компютерӣ ё воситаҳои зарарноки техникӣ зери аломатҳои амалҳои дигаре қарор мегирад, ки ба несту нобуд кардани объектҳои дорои аҳамияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ нигаронида шудаанд. Аз сабаби хатари ҷамъиятии онҳо, хосиятҳои харобиовар ва вазнинии оқибатҳои эҳтимоли, чунин амалҳо аз тарқишҳо ва сӯхтор кам нестанд.

Ҳамин тавр, дар сурати нобуд кардан ва вайрон кардани иттилоот бо амали таҳрибкорона, ба иттилоот ё ҳама гуна интиқолдиҳандаи моддии иттилоот ғайриқонунӣ таъсир расонида мешавад, ки дар натиҷа он: а) мутобиқати функционалии худро гум мекунад; б) дар ҳолати вайрон кардан - қисман аз ҷиҳати ҷисмонӣ ё қисман (ба таври доимӣ ё муваққатӣ) даст кашидан ё муваққатан корношоямии худро гум мекунад.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, тавачҷуҳ ба истифодаи ғайриқонунии иттилоот муҳим аст, ки дастрасии онро ғайримумкин месозад. Ҳангоми бандубасти чунин амалҳо, ба андешаи мо, мафҳуми «басташавӣ», бо

мафҳумҳои «нобудкунӣ» (нобудшавӣ) ва зарар расонидани иттилоот марбут аст, дар сурате ки предмети амалҳои ғайриқонунӣ ҳуди иттилоот мебошад.

Аммо ин ҳолатҳоро бояд аз амалҳои шабеҳи таҳрибкорӣ, ки объектҳои алоҳидаи дорои ҷузъи иттилоотиро дар бар мегиранд, ҳангоми манъ кардани дастрасӣ боиси аз даст додани чунин объекти функционалии он, ба монанди объекти дорои аҳаммияти мудофия, бояд тафовут кард. Диспозитсияи м.309 КҶ ҚТ аслан ба самти амалҳои таҳрибкорона ба несту нобуд кардан ё вайрон кардани объект дахл дорад, на ба ашё. Мо чунин мешуморем, ки ҳатто омили ҳалқунандаи эътирофи як объект предмети таҳрибкорӣ дар он аст, ки дар чунин ҳолатҳо зарари ҷиддӣ ба пояҳои амнияти миллӣ дар асми амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиявӣ расонида мешавад.

Аз ин рӯ, дар самти «нобуд ё вайрон шудани объектҳо...» дар м. 309 КҶ ҚТ бояд ҳамчун майл ба несту нобуд кардани ҳадди ақал як ашё, ки аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиявӣ дорад, фаҳмида шавад. Ин мавқеъ дар амалияи судӣ низ дастгирӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр масалан С. дар содир кардани ҷиноят мутобиқи кодекси ҷиноятӣ м. 309 КҶ ҚТ, яъне гузоштани моддаи таркандар дар назди гардиши роҳи оҳан бо мақсади вайрон кардани он гунаҳкор доништа шуд, аммо дар натиҷаи боздошти кормандони милитсия нияти ҷиноятӣ худро то ба охир расонида натавонист. Амалҳои С. ҳамчун як суиқасди анҷомёфтаи ҳолати таркиш, ки ба несту нобуд кардани ашёе, ки дорои аҳаммияти иқтисодӣ ва мудофия аст, бандубаст гардид.

Хавфи ҷамъиятии таркишҳо, сӯхтор ё амалҳои дигар, ки ба нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиявӣ нигаронида шудаанд, расонидани зарар ё эҳтимолии воқеии зарар ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки беҳатарии ин ашёро таъмин мекунанд. Нобуд ё вайрон шудани воқеии ин ашё мутобиқи моддаҳои дигари КҶ ҚТ оид ба нобуд ё вайрон кардани амволи шахси дигар бандубасти иловагиро талаб намекунад, зеро он дар м. 309 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Он инчунин ба ҳолатҳои дахл дорад, ки амалҳои таҳрибкорона ба таври умум хатарнок содир карда мешаванд.

Тибқи қ. 1 м. 309 КЧ ҚТ таҳрибкорӣ бояд аз лаҳзаи воқеан содир шудани таркиш ё сӯхтор сарфи назар аз оқибатҳои он ҳамчун ҷинояти анҷомёфта доништа шавад. Чунин сохтори қонунгузорӣ барои содир намудани амалҳои омодагӣ имкон медиҳад, яъне, омодагӣ ба таркиш ё сӯхтор. Масалан, омодагӣ ба ҷиноят метавонад аз дарёфтани ё мутобиқ кардани маводди тарканди барои ба кор андохтани маводди тарканди ё оташгиранда, пайдо кардани шарикон, тавтиа барои содир кардани чунин амалҳо, рафъи монеаҳои эҳтимоли ва ба таври дигар фароҳам овардани шароит барои таркиш ё оташ задан. Дар амал омодагӣ ба содир кардани амалҳо, ки барои осеб расонидан ба объектҳои дорои аҳамияти муҳими мудофия равона карда шудаанд, ҳамчун идораи ҳавопаймоҳои бидуни сарнишин ва назорати видеоии ин объектҳо эътироф карда мешавад. Агар кирдорҳо, ки ҳангоми омодагӣ ба таҳрибкорӣ содир шудаанд, хусусияти ҷинояти дигар дошта бошанд, ҷиноят бояд ҳамчун маҷмуи ҷиноятҳо бандубаст карда шавад. Масалан, интиқоли маводди тарканди аз сарҳади ғумрукии Тоҷикистон бо мақсади таҳрибкории оянда, бо истифодаи онҳо бояд ҳамчун қочоқи анҷомёфта ва омодагӣ ба таҳрибкорӣ доништа шавад.

Сӯиқасди анҷомёфта имконпазир аст, масалан, вақте ки дастгоҳи тарканди бо механизми коркарди соат аз ҷониби шахсони дигар ошкор ва безарар карда мешавад ва сӯиқасди нотамои вақте ки ҷинояткор аз ҷониби полис ҳангоми кӯшиши гузоштани маводди тарканди боздошт шавад. Сӯиқасд ба таркиш ё оташзании самти мувофиқ, инчунин дар сурати саҳви воқеии ҷинояткор имконпазир аст (кӯшиши таркондан ё оташ задани ашёи номувофиқ ё бо воситаҳои номувофиқ).

Таҳлили мо оид ба таҷрибаи судӣ мушкилоти муайяне дар ҳалли давраҳои содир кардани ҷинояти таҳрибкориро ошкор намуд. *Ҳамин тавр Р. бо ҳукми суд барои ҷиноят мутобиқи м. 309 КЧ ҚТ, яъне барои сӯиқасди нотамои таҳрибкорӣ ва содир намудани таркиш бо мақсади ноустувор намудани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиявии ҚТ дастгир гардид. Амалҳои Р. дар он ифода ёфтаанд, ки ӯ мошинро ба макони пешакӣ интиҳобшуда меронд, аммо ба сабабҳои аз ӯ*

вобастанабудда нияти ҷинояткоронаширо ба анҷом расонида натавонист, зеро ӯро кормандони БДА дар гузаргоҳ боздошт карданд. То ин вақт ӯ баъзе корҳои омодагиро анҷом дода буд: қасд дошт, ки таҳрибкорӣ анҷом диҳад, маводди тарканд ва дастгоҳҳоро пайдо карда, дар мошин пинҳон кард, ҷойҳои эҳтимолии таҳрибкорию муфассал таҳқиқ карда буд. Чунин бандубастро дуруст эътироф намудан мумкин нест, зеро ин амалҳо бевосита ба объект нигаронида нашудаанд ва онро зери хатар нагузоштанд, балки барои таҳрибкории оянда шароит фароҳам овардаанд, яъне Р-ро барои содир кардани чунин ҷиноят омода мекарданд. Мушкилу хатоҳо дар муқаррар кардани марҳалаи ҷиноят ҳамчун як падидаи маъмул таваҷҷуҳро ба дигар олимон ҷалб карданд. Дар амал ин боиси ҳукми нодуруст мегардад, зеро тибқи моддаи 64 КҶ ҚТ муҳлат ё андозаи ҷазо барои тайёри ба ҷиноят аз нисфи муҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарин шакли ҷазои сахте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд наметавонад буд. Муҳлат ё андозаи ҷазо барои сӯиқасду ҷиноят аз чор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини шакли ҷазои сахте, ки дар моддаи дахлдори қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд наметавонад бошад. Хулоса, дар бораи он, ки таҳрибкорӣ дар шакли таркиш ё сухтор дорои таркиби ҷиноятӣ кӯтоҳқардашуда мебошад, ки дар он лаҳзаи хотима ёфтани ҷиноят аз тарафи қонунгузор ба давраи нисбатан пештар гузаронида шудааст, яъне, пештар аз оғози он кирдорҳое, ки мазмуни асосии тарафи объективии ҷиноятро ташкил медиҳанд. Дар он анҷоми ҷиноят ба марҳалаи кӯшиши ҷиноят интиқол дода мешавад, барои лаҳзаи хотима ёфтани таҳрибкорӣ дар шакли «амалҳои дигар» аҳаммияти ҳалқунанда дорад, ки нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофия нигаронида шудаанд.

Ҳамин тавр, содир кардани «амалҳои дигар»-ро ҳамчун омодагӣ ба таҳрибкорӣ метавон эътироф кард, масалан, сӯиқасд ба дарёфти асбобҳо ё маводди тарканд. Ҳангоми муайян кардани сӯиқасди содир кардани «амалҳои дигар» бояд дар назар дошт, ки доираи чунин амалҳо, нисбат ба амалҳое, ки ба

содир кардани таркишҳо ё сӯхтор нигаронида шудаанд васеътар аст. Ин ба он вобаста аст, ки ҳама гуна «амалҳои дигар», ки бевосита дар ҷои ҷиноят содир карда мешаванд ва мақсади бевоситаи муайян барои расонидани зарар ба объекти ҷиноятро доранд, барои анҷом ёфтани ҷиноят асос мегузоранд.

Чунин қарори қонунгузори имкони кӯшиши объекти номувофиқ ё воситаҳои номувофиқро истисно намекунад. Барои он ки таҳрибкори ҳангоми содир кардани таркишҳо ё сӯхтор ҷинояти анҷомёфта шумурда шавад, зарур аст, ки таркиш ё сӯхтор воқеан сурат гирад.

Мавриди зикр аст, ки дар бораи содир кардани таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба куштори оммавии одамон нигаронида шудаанд, дар қонунзориҳои шӯравӣ ва қонунгузориҳои баъзе давлатҳои узви ИДМ муқаррарот мавҷуд аст. Ин шакли ҷиноят ба Кодекси ҷиноятии соли 1961 дохил карда шуда буд. Куштори оммавӣ, ки он вақт метавонист танҳо ҳамчун куштори барқасд дар шароити вазнинкунанда, ки хусусият ва дараҷаи хатари иҷтимоии ин амалҳоро ба таври возеҳ инъикос мекард, эътироф карда шавад. Дар илми қонуни ҷиноятӣ қатли оммавии одамон ҳамчун маҳрум сохтан аз ҳаёти бисёр одамон фаҳмида мешавад, ки шумораи мушаххаси онҳо бо дарназардошти шароит муайян карда мешавад. Самти таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳо ба қатли оммавии одамон бо назардошти ҳама ҳолатҳои мушаххаси ҷиноят муқаррар карда мешавад. Мавҷудияти чунин ҳолатро пеш аз ҳама бо интиҳоби вақт ва макони таҳрибкори бо дарназардошти мавҷудияти шумораи ҳар чи бештари одамон, масалан, таркиш дар корхона дар ошхона, исбот кардан мумкин аст, ҳангоми танаффуси нисфирӯзӣ, вақте ки шумораи коргарон зиёд аст ё содир кардани ин амалҳо дар ҷои ҷамъиятӣ сафорат, нақлиёти ҷамъиятӣ, мактаб, беморхона ва ғайра. Илова бар ин, ҳадафи амали қатли ом метавонад бо интиҳоби дидаву донистани усули таркиш, сӯхтор ё амали дигаре нишон дода шавад, ки ба ҳадди аксари одамон таъсири харобиовар расонад, масалан, вақте ки ҷинояткор қасдан оташ маводи тарканд ба тир барои таъсири бештар ҷиноят содир мекунад.

Агар нияти ҷинояткор мутобиқи самти кирдори мавриди амал иҷро шуда бошад ва воқеан бисёр одамон кушта шуда бошанд, кирдоре, ки бо табиати иҷтимоӣ ва ҳуқуқии худ содир шудааст, дар доираи меъёри таҳрибкорӣ бояд баррасӣ карда шавад. Хавфи оммавии таркишҳо, сӯхтор ё амалҳои дигар, ки ба куштори оммавии одамон нигаронида шудаанд, расонидани зарар ё эҳтимоли воқеии зарар ба ҳаёти бисёр одамон мебошад. Хусусияти ғайриқонунии чунин амалҳо дар он аст, ки онҳо ҳуқуқи ҷудонашавандаи ҳар як инсон ба ҳаётро ба таври оммавӣ вайрон мекунанд. Содир намудани таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба расонидани оммавии осеби ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии инсон нигаронида шудаанд.

Инчунин бояд гуфт, ки робитаи зич байни ҳаёт ва саломатии инсон ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар амал ҳангоми муайян кардани самти амал ба яке аз ин объектҳо мушкилот ба вуҷуд меорад. Ин масъала бояд бо дақиқ муайян кардани ҳамаи далелҳои парванда ҳал карда шавад. Ҳамин тавр, тамаркузи амалҳо ба расонидани осеби ҷисмонӣ ё зарари дигар ба саломатии инсон аст, дар сурате гуфтан мумкин аст, ки амали объективӣ танҳо ба чунин оқибатҳо намеанҷомад ва ҷони бисёр одамонро гирифтани наметавонад. Хавфи ҷамъиятии таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба расонидани оммавии осебҳои ҷисмонӣ ё дигар осеб ба саломатии инсон нигаронида шудаанд, дар расонидани зарар ё эҳтимолияти воқеии зарар ба саломатии бисёр одамон аст.

Ҳамин тавр, таҳрибкорие, ки дар шакли таркиш, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба нобуд ё вайрон кардан объектҳои дорои аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавии ҚТ содир шудаанд, таркиби кӯтоҳкардашуда дорад, ки дар он лаҳзаи хотима ёфтани ҷиноят ба марҳалаи амалӣ сохтани қасд, ки хоси сӯиқасд ба ҷиноят мебошад, амалӣ карда мешавад. Бино бар ин, онҳо ҳамчун ҷинояти анҷомёфта аз лаҳзаи таркиши воқеӣ, сӯхтор ё амалҳои дигар, ки бевосита ба объекти ҷиноят равона гардидаанд, бандубаст намудан зарур аст. Бино бар ин, пешниҳод менамоем, ки ин ибора бевосита ба матни м. 309 КҶ ҚТ бо иваз

кардани таркиби «равона шудан» ба «бевосита равона», ки ба ибораи кӯшиши «ба содир кардани ...бевосита равона шудааст» мувофиқат мекунад.

Мавриди зикр аст, ки яке аз кирдорҳои ҷинойти, ки метавонад бо мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ ба кор меравад захролудшавии оммавӣ мебошад. Ин шакли таҳрибкорӣ дар моддаи 309 КҶ ҚТ пешбинӣ нагардидааст. Он дар КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ҷой дошт ва ба таври қонунӣ ҳамчун «захролудшавии оммавӣ» тавсиф шуда буд. Ибораи «захролудшавии оммавӣ» аз калимаҳои «омма» иборат аст, ки барои ифодаи шумораи зиёд истифода мешавад. Захролудшавии оммавӣ ҳамчун бемориҳои оммавии ғайрисироятӣ, ки пайдоиши онҳо бо омилҳои биологӣ, физикӣ, кимиёвӣ ё иҷтимоии муҳити зист, аз ҷумла объектҳои фаъолияти иқтисодӣ ва дигар фаъолиятҳо, маҳсулот, корҳо, хидматрасониҳо ба амал омадааст. Дар захролудшавии оммавӣ ҳеҷ аломати сироятёбӣ вучуд надорад, ки қобилияти ба вучуд овардани раванди сироятиро дар табиат ифода мекунад. Маҳз ин хусусият захролудшавии оммавиро аз дигар навъҳои бемориҳои оммавӣ, аз ҷумла эпидемия фарқ мекунанд.

Асосан захролудшавии оммавӣ тавассути истифодаи моддаҳои захролуд, ки ҳангоми ворид шудан ба организмҳои зинда бо системаҳои биохимиявии организм, ки вазифаҳои ҳаётии онро танзим мекунанд, боиси фалаҷ шудани баъзе вазифаҳои бадан ё инҳирофи назарраси онҳо мегардад. Дар қонунгузориҳои дохилӣ фаҳми ягонаи моддаҳои захролуд вучуд надорад. Дар илми ҳуқуқи ҷинойтӣ моддаҳои захрнок низ ба таври гуногун таъриф карда мешаванд. Моддаҳои захрнок моддаҳои мебошанд, ки ба бадани инсон таъсири баддоранд, ки истифодаи онҳо ҳатто дар вояи хурд ё бо миқдори каму зиёд метавонад боиси захролудӣ ё марг гардад. Ҳангоми омӯзиши моддаҳои захролуд ҳамчун ашёи қочоқ ва ғайриқонунӣ истеҳсол, истеҳсол, харид, интиқол, интиқол, нигоҳдорӣ ё фурӯши моддаҳои захролуд, ё қавӣ, ё доруҳои захролуд ё саҳттаъсир нишон медиҳад, ки инҳо аз рустани ё аъзои бадани ҳайвонот ва минералӣ иборат мебошанд.

Усулҳои маъмултариини захролудшавии оммавӣ ҳаво ва ғизои моеъ мебошанд. Усули ҳавоӣ паҳн шудани моддаҳои захролудро тавассути пошидани онҳо дар ҳаво дар шакли газ, буғ ё туман дар бар мегирад, ки беамониат ворид шудани онҳоро тавассути роҳҳои нафас ба бадан таъмин мекунад. Усули ғизои моеъ аз олуида шудани бо моддаҳои захрнокӣ манбаъҳои нӯшокӣ, ғизо, хӯроки чорво иборат аст, ки ҳангоми захролудшавӣ тавассути рӯдаву меъда ба бадани одамон ё ҳайвонот ворид мешаванд. Хавфи зиёди ҷамъиятии кирдорҳои мавриди баррасӣ қарор гирифта дар он аст, ки онҳо метавонанд ба саломатӣ ё ҳаёти одамони зиёд ва ё ҳайвонот зарари ҷиддӣ расонанд. Расонидани чунин зарар дараҷаи хавфи амалҳоро зиёд мекунад ва бояд ҳангоми ҷазо додани шахси гунаҳкор баназар гирифта шавад ва кирдори мазкур ба андешаи мо бояд дар қисмати бандубастшавандаи м. 309 КҶ ҚТ ҷиноят криминализатсия карда шавад.

Ба андешаи мо криминализатсия намудани таҳрибкорӣ, ки бо роҳи паҳн шудани эпидемия, эпизоотия ё эпифитоз амалӣ мегарданд дар қонунгузориини ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон саривақтӣ мебошад. Ҳар як амал таҳрибкорӣ ба он муттаҳид карда мешавад. Онҳо амалҳои мебошанд, ки мутаносибан дар байни одамон, ҳайвонот ва рустаниҳо паҳн кардани баъзе бемориҳоро дар бар мегиранд. Ин шаклҳои таҳрибкорӣ дар моддаи 60 Кодекси ҷиноятии соли 1960 низ пешбинӣ шуда буданд. Дар илми қонуни ҷиноятӣ эпидемия ҳамчун раванди паҳншавии оммавии бемориҳои сироятӣ дар одамон фаҳмида мешавад, ки дар як муддати кӯтоҳ, вақте ки сатҳи бемории сироятӣ дар байни аҳоли дар як вақт аз сатҳи муқаррарӣ зиёдтар аст, рух медиҳад..

Бемориҳои сироятӣ боиси вайрон шудани саломатиини инсонанд, ки барангезандагони микроорганизмҳои зинда (вирусҳо, бактерияҳо, риккетсияҳо, протозоаҳо, занбӯруғҳо, гелминтҳо, фулусҳо, дигар паразитҳои патогенӣ), маҳсули фаъолияти онҳо (токсинҳо), сафедаҳои патогенӣ (прионҳо) мебошанд, ки аз шахсони солим сироят ёфтаанд ва моил ба паҳншавандаанд. Микроорганизмҳои, ки ин гуна бемориҳоро ба вуҷуд меоранд, бо патогенӣ

тавсиф мешаванд, яъне қобилияти потенциалӣ барои ба вучуд овардани бемории сироятӣ дар макроорганизми як навъи мушаххас. Патогенӣ як хусусияти хоси генетикии микроорганизм аст, ки бо бисёр омилҳо муайян карда мешавад, ки асосии онҳо сироятёбӣ, инвазивӣ ва токсикӣ мебошанд.

Бемориҳои сироятӣ ба навъҳои зер тақсим мешаванд: а) хатарнок – ихтилоли шадид ва (ё) доимии саломатии беморони алоҳида, ки ба ҳаёт ва саломатии онҳо хатар эҷод мекунад; б) махсусан хавфнок (аз ҷумла карантин: вабо, вабо, табларзаи зард) – ихтилоли шадид ва (ё) доимии саломатӣ дар шумораи зиёди беморон, ки бо фавти баланд ва паҳн шудани босуръати байни аҳоли тавсиф мешавад. Паҳн шудани эпидемия одатан аз паҳн шудани бемориҳои махсусан хатарноки сирояткунандаи микроорганизмҳои онҳо иборат аст ва қодиранд дар як муддати кӯтоҳ паҳн шаванд. Тарафи объективи таҳрибкори таҳлил карда, олимон ёдовар мешаванд, ки амалҳое, ки ба паҳн шудани эпидемия нигаронида шудаанд, бояд паҳншавии микроорганизмҳои бемориҳои дахлдори сироятӣ ё кӯшиши паҳн кардани онҳо тавассути олуида кардани ғизо, об, хӯроқӣ, дору, таҷҳизоти тиббиро дар бар гирад, ё аз сабаби паҳн шудани векторҳои сироятёфтаи бемориҳои мувофиқ (ҳашарот ва ғ.)¹⁸⁰.

Хавфи иҷтимоии амалҳое, ки ба паҳн кардани эпидемия нигаронида шудаанд, бештар дар хусусияти хатарноки бемориҳои сироятӣ ва қобилияти пешгирии онҳо зоҳир мешавад, на дар шумораи қурбониён. Ҳамин тавр, ҳатто чанд ҳолати бемории инсон бо бемориҳои махсусан хатарноки сироятӣ, ба монанди вабо эпидемия шумурдамешавад. Хусусияти хоси амалҳое, ки ба паҳн шудани эпидемия нигаронида шудаанд, дар он аст, ки онҳо одатан нисбат ба шумораи номаҳдуди одамон барои ноил шудан ба густариши бештари бемориҳои сироятӣ анҷом дода мешаванд. Албатта чунин ба назар мерасад, ки дар м. 309 КҶ ҚТ пешбини намудани чунин як шакли алоҳидаи таҳрибкорӣ шубҳанок аст, зеро амалҳое, ки ба паҳн кардани эпидемия нигаронида шудаанд, яке аз зухуроти амалҳое мебошанд, ки ба куштори оммавӣ, осеби ҷисмонӣ ё

¹⁸⁰ Ниг.: Уголовное право: Особенная часть: учебник / Под ред. В.Я. Тация, В.И. Борисова, В.И. Тютюгина. – 5-е изд., пер. и доп. – Харьков: Право, 2015. – 680 с.

зарари дигари саломатии онҳо нигаронида шудаанд. Яъне, дар эпизоотия паҳншавии назарраси бемориҳои сироятии ҳайвонот мушоҳида мешавад. Дар адабиёти илмӣ таърифҳои гуногуни эпизоотика мавҷуданд, ки ба таърифи ҳуқуқии ин мафҳум муҳолиф нестанд, балки онро танҳо бо баъзе аломатҳои хоси он комил мекунанд. Дар илми қонуни ҷиноятӣ, аксари муаллифони эпизоотияро ҳамчун ҷараёни муттасили паҳншавии оммавии бемориҳои сирояткунандаи ҳайвонот мефаҳманд, ки дар як муддати нисбатан кӯтоҳ дар як минтақаи калон рух медиҳад.

Хусусияти муҳимми хатари иҷтимоии амалҳои, ки ба паҳншавии эпизоотия нигаронида шудаанд, дар он аст, ки онҳо метавонанд ба саломатӣ ва ҳаёти бисёр ҳайвоноти ваҳшӣ ё хонагӣ зарар расонанд ё таҳти расонидани зарар қарор диҳанд ва аз ин рӯ дар муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла муҳити зист ё иқтисодӣ. Аз ин рӯ, криминализатсия намудани ин кирдори ҷиноятӣ зарур мебошад, зеро ин метавонад оқибатҳои хатарноки иҷтимоӣ иқтисодӣ дар шакли аз даст додани имконият барои таъмини мардум, масалан бо ғизои гушти мегардад. Бояд дар назар дошт, ки бемориҳои сирояткунандаи ҳайвонот низ метавонанд ба одамон интиқол дода шаванд, яъне, ин амалҳои таҳрибкорона инчунин метавонанд хатари эпидемияро ба вуҷуд оранд, ки мисолаш ҳолатҳои маъруфи сирояти одамон ба бемориҳои паранда, ба истилоҳ зукоми паранда (вируси зукоми А (H5N1))¹⁸¹ мебошад.

Инчунин ба андешаи мо криминализатсия намудани амалҳои, ки ба паҳншавии эпифитотия нигаронида шудаанд, мувофиқи мақсад мебошад. Эпифитотия дар як ё якчанд воҳиди маъмури-ҳудудии бемориҳои сирояткунандаи рустаниҳо паҳн шудааст, ки он аз паҳншавии маъмулии ин беморӣ дар қаламрав хеле зиёдтар аст. Олимони соҳаи муҳофизати шаҳрвандӣ эпизоотияро ҳамчун як омиле васеъ, ки дар замон ва фазо паҳншуда, бемории сирояткунандаи рустаниҳо, ки бо марги сершумори зироатҳо ва нобуд шудани борварии онҳо, ки ба зиёда аз 50% сатҳи онҳо таъсир мерасонанд, мефаҳманд.

¹⁸¹ Ниг.: Зукоми ҳук: ҷӣ гуна вирус аст ва кадом аломатҳои онро медеҳад? [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://your.tj/tj/zukomi-huk-ch-guna-virus-ast-va-kadom-alomat-ojashro-medoned/> (санаи муруҷиат: 28.02.2023).

Ҳангоми таҳлили ин шакли таҳрибкорӣ, олимони криминалистӣ ба эпифитотия таърифҳои гуногун медиҳанд. Ҳамин тавр, паҳн шудани бемории сирояткунандаи рустаниҳост, ки иқтисод, ноҳия, вилоят ё кишварро фаро мегирад. Маълум аст, ки паҳн шудани бемории сирояткунандаи рустаниҳо, ки хоҷагиро фаро гирифтааст, эпифитотия доништа намешавад, зеро он бояд паҳншавии паҳншавии бемории сироятӣ дар ҳадди ақал як воҳиди маъмурӣ-ҳудудӣ бошад. Баъзе олимон эпифитотияро ҳамчун паҳн шудани назарраси бемориҳои fungal, вирусӣ ё бактериологии зироатҳои кишоварзӣ, ҷангалҳо, обӣ ва дигар рустаниҳо медонанд. Тавре ки қаблан дида будем, мавзуи таҳрибкорӣ дар ин шакл, дар аксари ҳолатҳо дар рустаниҳои баланд тар аст. Усулҳои сироят кардани рустаниҳо ба бемориҳои сироятӣ ва паҳн шудани сироят метавонанд гуногун бошанд, аз ҷумла: 1) хок – ба рустаниҳо тавассути хок ва хошоки рустаниҳо сироят кардан, ки дар он ҷо микроорганизмҳо метавонанд ором бошанд; 2) тавассути ҳаво (барге-поя), ки дар он патогенҳо ба ҳаво пошида мешаванд ё тавассути моеъ паҳн мегардад; 3) тухмӣ (матритса-духтар) – сирояти кишт ва маводди ниҳолшинонӣ; 4) интиқолшаванда – паҳн шудани микроорганизмҳои бемориҳои сирояткунандаи рустаниҳо аз ҷониби векторҳо (ҳашарот, фулус ва ғ.)

Хусусияти хавфи иҷтимоии амалҳои, ки ба паҳн шудани эпифитотия нигаронида шудаанд, дар он аст, ки онҳо метавонанд ба бисёр рустаниҳо дар муносибатҳои мухталифи иҷтимоӣ, аз ҷумла экологӣ ё иқтисодӣ ширкат варзанд, ё зарар расонанд. Аз ин рӯ, оқибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок, ки ҳангоми ҳукми ҷинояткор бояд ба назар гирифта шаванд, инчунин паҳн шудани эпифитотия метавонад гуногун бошанд. Масалан, паҳн шудани эпифитотия метавонад ба бухрони озуқаворӣ ё гуруснагӣ боис гардад. Баъзе бемориҳои сирояткунандаи рустаниҳои мазкур метавонанд ба бадани инсон таъсири бад расонанд. Ҳамин тавр, ғалладонаҳо, ки аз зардоб зарар мебинанд, ки аз як шакли муайяни занбӯруғҳо ба вучуд омадаанд, дар донаҳои онҳо моддаҳои захрнок мавҷуданд, ки агар онҳо ба орд, маводҳои ғизоӣ хӯрок ворид шаванд,

боиси бемории чиддӣ дар ҳайвонот ва одамон мешаванд. Паҳн шудани эпифитоз метавонад на танҳо ба сарвати мавҷудаи миллӣ, балки ба зарари иқтисодӣ ва экологӣ анҷом ёбад.

Дар хотима гуфтаи зарур аст, ки дар амал ҳолатҳои метавонанд ҷой дошта бошанд, ки дар якҷанд шаклдар як таҷовузи ҷиноятӣ муттаҳид карда шаванд ва он ҳам дар як шакли ҷиноят хотима меёбад ва ҳам шакли нотамои дорад. Масалан, шахсе, ки бо мақсади нобуд кардани объекти дорои аҳаммияти иқтисодӣ дар назди нерӯгоҳи барқ обӣ маводди тарканди гузошт, аммо боздошт шуд ва бино бар ин, таркиширо анҷом дода натавонист. Дар асл ин кирдор дар бар мегирад: а) кӯшиши анҷом додани таркиш, ки ҳадафи он нобуд кардани объекти дорои аҳаммияти иқтисодӣ мебошад ва б) ҷинояти анҷомёфта дар шакли амалҳои, ки ба обхезии нигаронида шудаанд. Дар ин ҳолат ҷиноятро ҳамчун таҳрибкории анҷомёфта дар шакли амалҳои, ки ба обхезӣ ва қатъ гардидани фаъолият муътадили иншоотҳо ва дигар амалҳо нигаронида шудаанд, бояд шумурд ва ҳангоми мавҷуд будани суиқасд содир кардани ҷиноят бояд ба сифати аломати вазнинкунанда ба назар гирифта шавад.

Ҳолатҳои бандустшаванда барои таҳрибкорӣ (қисми 2 моддаи 309 КҶ ҚТ) такроран ва аз ҷониби гуруҳи муташаккил содир кардани он мебошад. Ба андешаи мо, шароити таҳассусии бандустшавандаро комил намудан зарур аст. Хавфи ҷамъиятии кирдорҳои алоҳидаи таҳрибкориро ба назар гирифта, ворид намудани чунин аломатҳои бандубасташвандаро ба қисми 2 модаи мазкур зарур мешуморем аз қабилӣ содир кардани таркиш, сӯхтор ё амалҳои дигар, ки ба вайрон кардан ё вайрон кардани корхонаҳо, иншоот, воситаҳои алоқа, алоқа, иншооти таъмини зиндагии аҳоли бо мақсади вайрон кардани амнияти иқтисодӣ ва қобилияти муҳофизавии ҚТ: 1) бо истифода аз мақоми хидматӣ; 2) дар ҳолати ҷангӣ ё дар замони ҷанг содир шуда бошад; 3) боиси куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарар ба саломатии онҳо; 4) ба олудагии радиоактивӣ, захролудии оммавӣ, паҳн шудани эпидемия,

эпизоотия ё эпифитотия нигаронида шудааст; 5) бо мақсади паҳншавии оммавии дигар бемориҳои сироятӣ дар байни одамон ва ҳайвонот.

Бояд гуфт, ки содир кардани таркиш, сӯхтор ё дигар амалҳои, ки ба вайрон кардан ё зарар расонидани корхонаҳо, иншоот, хатсайрҳо ва воситаҳои алоқа, алоқа, иншооти таъмини зиндагии аҳоли нигаронида шудаанд, дар аксари ҳолатҳо боиси ҳалокати оммавии одамон мегардад. зарари ҷисмонӣ ё зарарҳои дигаре, ки ба саломатии онҳо мерасад, олудагии радиоактивӣ, захролудии оммавӣ, паҳн шудани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотия, инчунин густариши оммавии дигар бемориҳои сироятӣ дар байни одамон ва ҳайвонот. Криминализатсияи ин кирдорҳо саривақтист¹⁸².

Аз гуфтаҳои боло мо метавонем дар бораи тарафи объективии ҷинояти таҳрибкорӣ чунин хулосаҳои умумӣ барорем:

1. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз нуқтаи назари тарафи объективӣ аз ҷониби шахс содир намудани ҳадди ақал як кирдори алтернативии барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки дар м. 309 КҶҚТ номбар шудааст. Аз ҷониби шахс содир шудани чунин кирдор ягона хусусияти ҳатмии тарафи объективӣ эътироф карда мешавад. Оқибатҳои ҷамъиятии хатарнок, макон, вақт, вазъият, усул, силоҳ ва воситаҳои содир кардани ҷиноят аломатҳои факултативии ин ҷиноят мебошанд.

2. Шакли асосии содир гардидани таҳрибкорӣ содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст, мебошад.

3. Хавфи баланди ҷамъиятӣ ва таҷрибаи хуби давлатҳои хориҷии вобатста ба танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ба назар гирифта, муаллиф дар консепсияи илмии худ пешниҳоди асоснок намудааст, ки дар таркиби таҳрибкорӣ криминализатсия намудани чунин ҳолатҳо зарур ва саривақтӣ мебошад: а)

¹⁸² Ниг.: Қудратов Н.А., Зоҳидова М.М. Уголовно-правовая характеристика объективной стороны диверсии / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №8. – С. 242-248.

кримализатсия намудани шакли муосири содир намудани амалҳои тахрибкорона ва бо ҳамин мақсад ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ ворид намудани ибораи «ҳамлаҳои киберӣ»; б) оқибатҳои амалҳои тахрибкориро ба назар гирифта, ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ ворид намудани ибораи «ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарари дигар ба саломатии онҳо» зарур мебошад; в) кримализатсия намудан ва ба таркиби тахрибкорӣ ворид намудани чунин шаклҳои содир намудани амалҳои тахрибкорона ва монанди захролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотихо;

4. Дар қ. 2 м. 309 КҶ ҚТ илова намудани аломати бандубастшавандаи зерин: а) якчандкарата; б) аз ҷониби гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ; в) бо истифодаи мақоми хидматӣ; г) дар ҳолати ретсидиви хавфнок;

5. Пешниҳод карда мешавад, ки дар м. 309 КҶ ҚТ қисми 3 илова карда шавад. Дар қ. 3 м. 309 КҶ ҚТ илова намудани аломати бандубастшавандаи зерин илова карда шавад: а) аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ; б) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок; дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг;

5. Дар тахрибкорӣ кирдор дар шакли амалҳои фаъоли шахси гунаҳкор содир мегардад, ҳамзамон дар шакли беамалии таркишҳо амалӣ мегарданд, ки барои нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорой аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ содир мегардад.

6. Муқаррароти қонунгузорӣ оид ба хусусиятҳои шакли тахрибкорӣ, ки дар шакли таркишҳо ва сӯхтор амалӣ мегарданд, барои бандубасти тахрибкорӣ якчанд аҳаммияти ҳуқуқӣ дорад: 1) барои ҳамчун ҷинояти анҷомёфта эътироф намудани тахрибкорӣ воқеан рух додани таркиш ё сӯхтор ҳатмӣ мебошад; 2) бино бар сабабе, ки таркиш ва сӯхтор аз рӯйи табиати иҷтимоии худ амалҳои мебошанд, ки бевосита ба расонидани зарар ба объекти ҷиноят нигаронида шудаанд, самти амалҳои тахрибкорӣ бояд бевосита фаҳмида шавад.

7. Таҳрири қонунгузори тарафи объективии таҳрибкорӣ камбудҳо дорад, ки барои бартараф кардани онҳо зарур мебошад, ки дар қ. 1 м. 309 ибораи «равона шудааст» ба «бевосита равона шудааст» иваз карда шавад.

8. Зарари воқеӣ бо амалҳои таҳрибкорона расонидашуда ба арзишҳои мушаххаси ҷамъиятӣ, ки объекти амниятӣ давлатӣ мебошанд равона гардидаанд, ва: 1) бо м. 309 КҶ ҚТ фаро гирифта шудааст, ба истисноӣ ҳолатҳои аломатҳои ҷиноят, ки мувофиқи моддаи дигари Кодекси ҷиноятӣ бандубасти иловагиро талаб мекунад, ки барои содир кардани он ҷазои саҳттар пешбинӣ мекунад; 2) ҳамеша омиле мебошад, ки дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ кирдори таҳрибкориро афзоиш медиҳад, ки он бояд ҳангоми баровардани ҳукми шахси гунаҳкор ба назар гирифта шавад.

Дар робита ба ҳолатҳои сабтгардида таҳрир зерини м. 309 КҶҚТ-ро пешниҳод мекунем.

Моддаи 309. Таҳрибкорӣ

1) Бо мақсади ноустувор сохтани амниятӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иқтисодӣ ва мудофия, содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои несту нобуд ё вайрон кардани объектҳои дорой аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва стратегӣ равона шудааст ... ҷазо дода мешавад.

2) кирдори дар қ. 1 ҳамин модда, агар:

г) боиси захролудшавии оммавӣ ё паҳн кардани эпидемия ё эпизоотия ё эпифитотихо.

д) боиси марги одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарари дигар ба саломатии онҳо гардида бошад ... ҷазо дода мешавад.

3) кирдорҳои пешбиниамудаи қ.қ. 1 ва 2 ҳамин модда, агар:

1. якчандкарата;

2. аз ҷониби гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ;

3. бо истифодаи мақоми хидматӣ;

4. дар ҳолати ретсидиви хавфнок содир шуда бошад ... ҷазо дода мешавад.

4) Кирдорҳои дар қ.қ. 1 ва 2 ҳамин модда пешбинигардида, агар:

е) аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ;

ж) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок;

з) дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг содир шуда бошад ... ҷазо дода мешавад.

Эзоҳ:

1) Шахсе, ки дар омода кардани ҷиноятҳое, ки бо таҳрибкорӣ алоқаманданд иштирок дорад, агар мақомоти давлатиро сари вақт огоҳ созад ё бо роҳи дигар содир гаштани кирдори таҳрибкоронаро пешгирӣ кунад ва агар дар ҳаракатҳои ин шахс дигар таркиби ҷиноят мавҷуд набошад, аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод карда мешавад.

2.3. Аломатҳои субъективии ҷинояти таҳрибкорӣ

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ба аломатҳои (элементҳои) субъективии таркиби ҷиноят дохил мешаванд: а) субъекти ҷиноят; б) тарафи субъективии ҷиноят. Дар зербоби мазкур субъект ва тарафи субъективии таҳрибкорӣ мавриди таҳлил қарор дода мешавад.

Ба унсурҳои ҳатмии ҷиноят инчунин субъекти ҷиноят, яъне, шахсе, ки ҷиноят содир кардааст ва ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида мешавад, дохил мешавад. Субъекти ҷиноят яке аз унсурҳои таркиби ин ҷиноят буда, бе мавҷудияти он осои ҷавобгариӣ ҷиноятӣ истисно мегардад¹⁸³. Субъект пеш аз ҳама, фарди мушаххаси ҷисмоние, ки дар вақт ва макон мавҷуд буда, дарбаргирандаи фарҳанги муайян, дорандаи тарҷумаи ҳол бурда дар ҷамъият бо дигарон дар алоқамандӣ қарор дорад¹⁸⁴. Аломатҳои асосии субъекти ҷиноят дар моддаҳои 22-26 боби 4 -и КҶ ҚТ «Шартҳои умумии ҷавобгариӣ ҷиноятӣ» муқаррар карда шудаанд. Мутобиқи м. 22 КҶ ҚТ «Танҳо шахси воқеии

¹⁸³ Ниг.: Сафаров А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем: монография. – Душанбе: 2012. – С. 159; Курбонзода Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2017. – С. 151.

¹⁸⁴ Ниг.: Сафаров А.И. Некоторые проблемы определения субъекта легализации преступных доходов по законодательству Республики Таджикистан / А.И. Сафаров // Вестник Таджикского национального Университета. – 2010. – №4. – С. 75; Муродзода Ф.Р. Субъект незаконного производства, изготовления, переработки, приобретения, хранения, сбыта, транспортировки или пересылки прекурсоров / Ф.Р. Муродзода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2020. – №2 (46). – С. 108-114; Кудратов Н.А. Квалификация «посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля» Республики Таджикистан по субъективным признакам / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №3. – Қисми I. – С. 191-195.

мукаллаф ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс расидааст»¹⁸⁵.

Мавҷуд набудани субъекти ҷиноят аз мавҷуд набудани таркиби ҷиноят гувоҳӣ медиҳад¹⁸⁶. Аз ин рӯ, барои дуруст ҳал кардани масъалаҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ муайян кардан муҳим аст, ки ин таҳрибкориро кадом шахс содир кардааст. Мувофиқи қ. 1 м. 18-и КҶ ҚТ субъекти ҷиноят шахси воқеии мукаллаф мебошад, ки дар синну соли, ки мувофиқи Кодекси ҷиноятӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вучуд меояд, ҷавобгар бошад. Аз ин таърифи қонунгузорӣ мо метавонем хусусиятҳои зерини ҳатмии субъекти ҳар гуна ҷиноятро, аз ҷумла таҳрибкориро фарқ кунем: 1) шахси воқеӣ; 2) шахси мукаллаф; 3) шахси ба синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ расида. Агар қонун муқаррар намудани аломатҳои иловагии мавҷудияти субъекти ҷиноятро пешбинӣ накунад, шахсе, ки ҷинояти мушаххас содир кардааст ва дорои аломатҳои ҳатмии зикршуда мебошад, субъекти умумии ҷиноят номида мешавад. Басабобе, ки моддаи 309 КҶ ҚТ ҳеҷ аломати иловаи субъекти ин ҷиноятро мушаххас накардааст, субъекти таҳрибкорӣ умумӣ мебошад.

Ҳамин тавр, ба аломатҳои асосии субъекти ҷиноят шахси воқеӣ, мукаллафӣ ба синну соли дар қонуни ҷиноятӣ расида дохил мешаванд. Аломати аввалин субъекти таҳрибкорӣ дар он аст, ки он метавонад танҳо шахси воқеӣ бошад. Дар ибтидои асри гузашта Л.С. Белогриц-Котляревский гуфта буд, ки субъекти ҷиноят наметавонанд ҳайвонот ҳамчун мавҷудоти беиродаи бошуура ва шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъектҳои сохта бошанд, ки иродаи шахсии ҳудро надоранд ва онро ифода карда наметавонанд¹⁸⁷. Қонуни муосири ҷиноятӣ танҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ ашхосро барои ҷинояти содиркарда эътироф мекунад ва бино бар ин ҷиноят кардани корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ё дигар субъектҳои коллективиро имконнопазир мешуморад. Агар кирдорҳои, ки аз ном

¹⁸⁵ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 479 с.

¹⁸⁶ Ниг.: Курс уголовного права: Общая часть: учебник / Под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Т.1: Учение о преступлении. – М.: Зерцало, 1999. – С. 256.

¹⁸⁷ Ниг.: Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная часть. – Харьков: Южно-рус. книгоизд-во Ф.А. Иогансона, 1903. – С. 107-108.

ва ба манфиати шахси ҳуқуқӣ содир шудаанд, таркиби ҷиноят дошта бошанд, масъулият бояд ба дӯши шахсони мушаххаси гунаҳкор гузошта шавад. Ин равиши қонунгузорӣ ба назари мо дуруст менамояд, зеро бо эътирофи танҳо як шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҷиноят, принципҳои ҷавобгари инфиродӣ ва гунаҳкор барои гуноҳи содиршуда амалӣ карда мешаванд ва ҳадафҳои ҷазо амалӣ мегарданд. Ҳамин тавр, танҳо шахси воқеӣ метавонад барои таҳрибкорӣ ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шавад.

Хусусияти дуҷумлаи ҳатмии субъекти таҳрибкорӣ мукаллафӣ мебошад. Танҳо шахси мукаллаф вазъиятҳои воқеии кирдори содиркардаашро дуруст арзёбӣ мекунад, моҳияти барои ҷамъият хавфноки онро дарк мекунад, амалҳои худро идора ва назорат мекунад. Дар робита ба аломати дуюм ҳаминро бояд гуфт, ки дар КҶ ҚТ ин мафҳум пешбинӣ нашудааст. Дар м. 24-и КҶ ҚТ танҳо шартӣ озод будан аз ҷавобгари ҷиноятӣ, ба сабаби номукаллафӣ оварда шудааст. Номукаллафӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун ҳолати носолимии рӯҳӣ ва зеҳнии шахс мебошад, ки бар асари он шахс хавфнокии кирдори худро дар ҷамъият ё идора карда наметавонад¹⁸⁸. Номукаллафӣ бар асари бемории рӯҳии доимӣ, парешонҳолии муваққати рӯҳӣ, заъфи ақл ё ҳолати дигари бемории рӯҳӣ ҷой дорад¹⁸⁹. Дар асоси таърифи номукаллафии зикргардида ба хулосае омадан мумкин аст, ки мукаллафӣ қобилияти аз тарафи шахс хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ)-и худро дарк намудан ва онро идора намудан мебошад.

Дар асоси ин ба ҷавобгари ҷиноятӣ барои содир кардани таҳрибкорӣ танҳо шахсе кашида мешавад, ки ҳангоми иҷрои муқаррароти м. 309 КҶ ҚТ метавонад аз ҷиҳати воқеӣ ва хусусияти хатарноки иҷтимоӣ огоҳ бошад ва онҳоро идора намояд. Аҳамияти муқаррар кардани ин хусусияти субъекти ҷиноят аз он иборат аст, ки мавҷудияти ақли солим шартӣ пайдоиши гуноҳ ҳамчун аломати ҳатмии тарафи субъективии ҷиноят мебошад, зеро қонуни

¹⁸⁸ Ниг.: Кудратов Н.А Уголовное право Республики Таджикистан. Общая часть. – Душанбе, 2012. – С. 130.

¹⁸⁹ Ниг.: Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе. 2005. – С. 36.

чиноятӣ ба мавқеи фалсафӣ асос ёфтааст, ки танҳо одамоне, ки воқеияти онро медонанд, метавонанд озодона амал кунанд¹⁹⁰.

Шахсе, ки ба сабаби бемории рӯҳӣ метавонад танҳо қисман аз амали (беамалии) худ огоҳ бошад ва онҳоро идора кунад ва дар натиҷа аз ҷониби суд ақли солим маҳсуб мешавад, барои содир кардани амалҳо тибқи моддаи мазкур ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Дар ин вазъият, ҳолати ақли солим аз ҷониби суд ҳангоми ҳукм ба назар гирифта мешавад ва метавонад барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ асос гардад.

Хусусияти сеюми субъекти таҳрибкорӣ расидан ба синну соли мебошад, ки дар он ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи моддаи мазкур ба вуҷуд омада метавонад. М. 309 КҶ ҚТ зарурати муқаррар кардани синни ҳадди ақалли ҷавобгарии ҷиноятӣ пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки ин хусусият бо қобилияти шахс дарк кардани аҳаммияти амалҳои худ ва идора кардани онҳо алоқамандии зич дорад. Тибқи моддаи 23 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз синни 16-солагӣ муқаррар гардидааст.

Ба андешаи мо, ақидаҳо оид ба кам кардани синни ҷавобгарии ҷинояти барои таҳрибкорӣ беасос мебошанд, зеро шахсе, ки ба синни 14 расидааст, наметавонад амали худро бо оқибатҳои иҷтимоию сиёсии он муқоиса кунад, ки шуури инсон дар ин марҳалаи рушд метавонад танҳо оқибатҳои фаврӣ ва фаврии ошкорро фаро гирад. Дар ин синну сол имкони дарк кардани хатари иҷтимоии кирдор, тамаркузи он ба заъфи давлат истисно карда мешавад, зеро инсон то ҳол таҷрибаи зиндагӣ надорад ва ҷаҳонбинияш норавшан аст.

Қарори содир кардани таҳрибкорӣ маҷмуи қарорҳои зиёди шахс дар бораи мақсад, объект, восита, вақт, ҷои таҳрибкорӣ ва ҳолатҳои номусоидест, ки метавонанд ба ҷиноят мусоидат кунанд. Ин интиҳоб ба хусусиятҳои шахсии субъект - ҷаҳонбинӣ, таҷриба, муносибат, арзишҳо, системаи дохилии ахлоқ ва назорати ҷамъиятӣ марбут аст; инчунин ба арзёбии берунии муҳити зист, пешгӯии вазъияте, ки дар он таҳрибкорӣ сурат мегирад, бо тасаввуроти

¹⁹⁰ Ниг.: Курс уголовного права: Общая часть: учебник / Под. ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – Т. 1: Учение о преступлении. – М.: Зерцало, 1999. – С. 271.

муносибати ҷомеа ба чунин амалҳо ва натиҷаҳои онҳо мувофиқи меъёрҳои мавҷудаи иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқии рафтор. Аз ин рӯ, шахс танҳо аз синни 16-солагӣ метавонад амалҳои равонии зикршударо иҷро кунад ва ҳадафи эҳтимолии таҳрибкориро анҷом диҳад. Бино бар ин, нуқтаи назари қонунгузорро вобаста ба синни ҷавобгариӣ ҷинойтӣ барои таҳрибкорӣ дуруст мешуморем.

Ду ё зиёда субъекти ҷинойти содир кардани таҳрибкорӣ барои таҳрибкорӣ бо шарикӣ он, агар ҳамаи нишонаҳои ахир мавҷуд бошанд, ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашида мешавад. Бандубасти амалҳои шарикон тибқи қоидаҳои умумии пешбининамудаи Кодекси ҷинойтӣ сурат мегирад, яъне, амалҳои шарикони таҳрибкорӣ тибқи м. 36 КҶ ҚТ ва амалҳои ташкилкунанда, таҳриқдиҳанда ва шарик - мутобиқи қисмҳои дахлдори ин модда дар назар аст.

Дар баъзе мавридҳо масъалаи бандубасти шарикӣ ба он далел мураккаб мешавад, ки иштирокчиён хусусияти ҳавасмандӣ ва самти субъективии амалҳоро доранд. Ин хусусан дар ҳолатҳои дуруст аст, ки амалҳои таҳрибкорӣ бо фармоиши пулакӣ содир карда мешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки ҳангоми баррасии бандубасти таҳрибкорӣ дар чунин ҳолатҳо бояд ба он асос ёбад, ки ангезаи ғаразнок метавонад бо мақсади заиф кардани давлат дар як таҷовузи ҷинойтӣ, яъне, тавсиф кардани он дар як вақт муттаҳид карда шавад. Ин имконпазир аст, зеро мотив лаҳзаи хоҳиши содир кардани амали таҳрибкорона ва ҳадаф - самти чунин амалро тавсиф мекунад. Гузашта аз ин, ҳадафи хоси таҳрибкорӣ дар ин ҳолат метавонад мавқеи мақсади фосилавино дар роҳи расидан ба ҳадаф дар шакли гирифтани мукофот аз фармоишгар бигирад. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолатҳо ин амал ҳамчун таҳрибкорӣ дар шарикӣ эътироф карда мешавад. Дар ин вазъият барои гирифтани мукофот шахсе, ки аз хусусияти амали худ ва натиҷаи ниҳонии онҳо огоҳ аст, ба ин васила мекушад ба давлат зарар расонад, аммо ин ҳадаф мобайни ҳадафи ғанисозист, ки моҳияти парвандаро тағйир намедиҳад.

Ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ дар шарикӣ, инчунин ҳолатҳои қасдан пинҳон кардани яке аз шарикони ҷинойт вучуд дошта метавонад, масалан,

вақте ки ташкилкунанда бо мақсади заиф кардани давлат ба ивази пул ба хароб кардани объекти муайян фармон медиҳад, аммо ба иҷрокунанда хабар намедиҳад, ки ин ашё аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ дорад. Агар барои иҷрокунанда чунин аҳаммияти предмет маълум набошад ва ӯ дарк накарда бошад, ки чунин объектро нест ё вайрон мекунад пас, ӯ танҳо барои он чизе, ки бо нияти ӯ фаро гирифта шуда буд, яъне, барои қасдан несту нобуд кардан ё вайрон кардани амволи дигар ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Ба ҳамин монанд, ин масъала бояд вобаста ба дигар намудҳои шарикони таҳрибкориҳои баррасӣ карда шавад.

Тарафи субъективии ҷиноят қисми ботинии ҷиноят аст, яъне, фаъолияти равонии шахсе, ки бевосита бо содир кардани ҷиноят алоқаманд аст¹⁹¹, ки муносибати шахсро ба амали барои ҷамъияти хавфноки содиркардаи ӯ ва оқибатҳои он инъикос мекунад¹⁹². Онро чунин хусусиятҳои дорои аҳамияти ҳуқуқӣ, ба монанди гуноҳ, ангега ва мақсад, инчунин ҳолати эмотсионалӣ тавсиф мекунад.

Тарафи субъективии ҷиноят аҳаммияти ҳуқуқӣ дорад: 1) он як ҷузъи ҳатмии таркиби ҷиноят, асос барои ҷавобгарии ҷиноятӣ буда, барои фарқ кардани кирдори ҷиноятӣ аз дигар ҳуқуқвайронкуниҳо имкон медиҳад; 2) он ба бандубасти ҷиноят ва ҷудо намудани тҷузъиёти ҷиноятҳои омехта таъсири назаррас мерасонад; 3) мазмуни он асосан дараҷаи хавфи ҷамъиятии кирдор ва предмети ҷиноятро муайян мекунад, ки дар навбати худ вазнинии ҷиноятро дар маҷмӯъ нишон медиҳад ва ба ҳукм таъсир мерасонад.

Мувофиқи қ. 1 м. 20 Конститутсия ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор дониста намешавад¹⁹³.

¹⁹¹ Ниг.: Кудратов Н.А. Квалификация «посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля» Республики Таджикистан по субъективным признакам / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №3. – Қисми I. – С. 191-195.

¹⁹² Ниг.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: Профобразование, 2001. – 135 с.

¹⁹³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

Фарзияи бегуноҳи дар б. 1 м. 11 Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар¹⁹⁴ ва дар қ. 2. м. 14 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ¹⁹⁵ сабт шудааст. Ин маънои онро дорад, ки асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ муайян кардани гуноҳи шахс мебошад. Муайян намудани мафҳуми гуноҳ истилоҳи марказии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки мавҷудияти тарафи субъективии ҷиноят ва ба андозаи зиёд мазмуни онро муайян мекунад¹⁹⁶.

Ҷиноят кирдори барои ҷамъият хавфнокест, ки дар Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст ва аз ҷониби субъекти ҷиноят содир шудааст. Аз мундариҷаи ин бармеояд, ки гунаҳкорӣ хусусияти ҳатмии ҳар гуна ҷиноят аст, аз ҷумла таҳрибкорӣ ва бояд дар навбати аввал мушаххас карда шавад. Тарафи субъективии ҷиноят дорои аломатҳои асосӣ – гуноҳ ва иловагӣ (факултативӣ) – мақсад, ангега ва эҳсосот мебошад. Дар Кодекси ҷиноятии амалкунанда вобаста ба кодексҳои ҷиноятии қабли якчанд навовари доир ба мафҳуми гуноҳ ба назар мерасад. Якум, дар қ. 1 м. 27 КҶ ҚТ гуноҳ ба ду шакли алоҳида – барқасдона ва беэҳтиётӣ ҷудо гардида, мазмун ва шакли ҳар яки он дар м.м. 27 ва 28 КҶ ҚТ ба таври муфассал оварда шудааст. Дуюм, дар қ. 2 м. 27 КҶ ҚТ муайян карда шуд, ки кирдори танҳо аз беэҳтиётӣ содир шуда, дар ҳолате ҷиноят эътироф мешавад, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ пешбинӣ шуда бошад.

Олимон якдилона чунин ақида доранд, ки тарафи субъективии таҳрибкорӣ бо гуноҳ дар шакли қасди бевосита тавсиф мешавад¹⁹⁷. Далели асосии ин ақида, ки мо бо он мувофиқем бевосита дар ҳуди м. 309 КҶ ҚТ аломати мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ нишон дода

¹⁹⁴ Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар. Эълomiaи амалкунанда. Санаи қабул: 10.12.1946 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.fn.оқғ/қғ/docfm̄nts/d̄ycl_conv/d̄yclaқations/d̄yclhқ.shtml (санаи мурочиат: 18.09.2019).

¹⁹⁵ Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ. Паймони амалкунанда. Санаи қабул: 16.12.1966 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.fn.оқғ/қғ/docfm̄nts/d̄ycl_conv/conv̄ntions/pactpol.shtml (санаи мурочиат: 18.09.2019).

¹⁹⁶ Ниг.: Назаренко Г.В. Вина в уголовном праве. – Орел, 1996. – 96 с.

¹⁹⁷ Ниг.: Қудратов Н.А. Об исследованиях субъективных признаков диверсии / Н.А. Қудратов // Законодательство. – 2019. – №1 (33). – С. 73-77.

шудааст, ки ин хусусияти мақсаднок будани амалҳои дар диспозитсияи ин модда зикршударо нишон медиҳад.

Ҳамзамон ду масъалаҳои муайян намудани гуноҳ дар робита бо таҳрибкорӣ ҳам дар назарияи қонуни ҷиноятӣ ва ҳам дар амалияи судӣ мушкил боқӣ мемонанд. Моҳияти мушкилоти мазкур дар он аст, ки вобаста ба мазмуни гуноҳ дар таҳрибкорӣ ду мавқеи гуногун мавҷуд аст. Аввалинаш ба он асос ёфтааст, ки таркиби таҳрибкорӣ кӯтоҳкардашуда мебошад, ки тарафи объективии он оқибатҳои барои ҷомеа хатарнокро дар бар намегирад, аз ин рӯ:

- 1) муносибати рӯҳӣ ба ин гуна оқибатҳо ҷузъи гуноҳ нест ва лаҳзаи пешгӯӣ аз унсури зеҳнии қасд хориҷ карда мешавад¹⁹⁸;
- 2) қасди бевосита истисно карда мешавад, зеро дарки бошуурона танҳо ба оқибатҳои амалҳои барои ҷамъият хавфнок таалуқ дорад ва онҳо ба тарафи объективии ҷиноят дохил карда нашудаанд;
- 3) аломати иродаи қасд бо хоҳиши содир кардани амал ё беамалии мушаххас маҳдуд гардидааст, яъне, қасди бевосита дар таҳрибкорӣ, қасди бевосита барои содир кардани амали таҳрибкорист. Ба мундариҷаи гуноҳ дар таҳрибкорӣ ҳамчун хусусияти ҳатмии пешбинии чунин оқибати барои ҷомеа хавфнок ба монанди ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии муҳофизатии ҶТ дохил намудан мумкин аст. Аз ин нуқтаи назар, мазмуни гунаҳкорӣ дар таҳрибкорӣ бо қоидаи умумии пешбининамудаи моддаи баррасишванда тавсиф хоҳад шуд, яъне, муносибати шахс ба амали таҳрибкорона ва оқибатҳои он.

Вобаста ба мазмуни қасди бевосита дар содир намудани кирдори таҳрибкорона, ки он мутобиқи м. 33 КҶ ҶТ тамоми аломатҳои таркиби ин ҷиноятро дорад, метавонад ба таркиби расмӣ бошад. Мувофиқи қ. 2 м. 28 КҶ ҶТ ҷиноят бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад, агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, имконияте ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ

¹⁹⁸ Ниг.: Рарог А.И. Вина в советском уголовном праве. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 147; Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Учёные записки ДВГУ. – Владивосток, 1968. – №21. – Ч. 1. – С. 74.

намуда, хоҳони фаро расидани он бошад. Набудани оқибатҳои аз чиҳати иҷтимоӣ хатарнок ҳамчун аломати тарафи объективии таҳрибкорӣ ҳангоми муқаррар кардани қасди бевоситаи содир кардани таҳрибкорӣ зарур нест. Ҳамин тавр, қасди бевосита дар содир кардани таҳрибкорӣ ҳамеша бо огоҳии шахс аз хусусияти ҷамъиятии хатарноки амали худ (аломати зеҳнӣ) ва хоҳиши содир кардани он (аломати ирода) тавсиф мешавад.

Огоҳии шахс оид ба хусусияти хавфнокии ҷамъиятии амалҳои худ ҳамеша чунин ҳолатҳоро дар бар мегирад: 1) мазмуни воқеии амал ва 2) мундариҷаи ҷамъиятии он – имкони расонидани зарари ҷиддӣ ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ҷамъият ё давлат¹⁹⁹. Мазмуни воқеии кирдорро шахс тавассути дарки дурусти зеҳнӣ ва дарки хусусиятҳои воқеии амал, тамоюли объективии он ба объекти мавҷуда, қобилияти амал ба тағйироти муайян дар муҳити берунӣ ва объекте, ки мавриди ҳамла қарор гирифтааст, ташкил медиҳад. Мазмуни иҷтимоии кирдорро шахс тавассути дарки аҳаммияти иҷтимоии амал, қобилияти он барои расонидани зарари ҷиддӣ ба объекти мушаххас, баҳои манфӣ ба амал аз ҷониби ҷомеа ва давлат дарк мекунад. Дар ин ҳолат огоҳии шахс аз он, ки кирдор бо ҚЧ ҚТ манъ гардидааст, зарур нест. Ин муқаррароти умумӣ барои таҳрибкорӣ аҳамият доранд.

Аломати факултативии гуноҳ дар ҳама гуна ҷиноят самти бошуурокаи саъю кӯшиши раванӣ ва ҷисмонӣ барои интиҳоб ва амалӣ кардани рафтори муайян аст. Ҳангоми содир кардани ҷиноят бо чунин самт ҳамчун хоҳиш тавсиф карда мешавад ва дар хоҳиши мақсадноки ба объекти мушаххас нигаронидашуда зоҳир мешавад²⁰⁰. Аломати факултативии нияти бевоситаи содир кардани амали таҳрибкорӣ хоҳиши мақсадноки содир кардани амале мебошад, ки тарафи объективии таҳрибкориро ташкил медиҳад. Муқаррароти дар боло зикршуда оид ба мундариҷаи хусусиятҳои зеҳнӣ ва ирода дар таҳрибкорӣ бо мазмуни мушаххас такмил мешавад.

¹⁹⁹ Ниг.: Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 149; Раго А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: Профобразование, 2001. – С. 28.

²⁰⁰ Ниг.: Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Москва: Учпедгиз, 1946. – С. 513.

Ҳангоми содир кардани таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳое, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст: 1) огоҳии шахс аз тарафи воқеии кирдор, яъне чунин амал барои содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳое, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст ва хусусиятҳои объективии онҳо (усули интиҳобшуда, макон, вақт ва ғайра) метавонад ба ин натиҷа боис гардад; 2) огоҳии шахс дар бораи моҳияти хатарнокии ҷамъиятии кирдор ки он ба чунин арзиши бунёдии иҷтимоӣ, ба монанди амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҶТ таҷовуз менамояд.

Ҳангоми содир кардани таркишҳо, сӯхтор ё дигар амалҳое, ки ба нобуд кардани предмети дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиа нигаронида шудаанд, аломати зеҳнии қасд инҳоянд: 1) огоҳии шахс дар бораи тарафи воқеии амал, яъне, таҷовуз ба объекте, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиа дорад; 2) огоҳӣ аз моҳияти аз хавфнокии ҷамъиятии кирдор – ин кирдор метавонад ба чунин предмет ва мувофиқан ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи хоҷагии халқ ё мудофиа, ки барои онҳо объект муҳим аст, зарари ҷиддӣ расонад. Лаҳзаи ирода аз хоҳиши шахс барои содир кардани амали зикршуда иборат аст, вақте ки ӯ иродаи худро ба содир кардани чунин таҷовуз ҳадафмандона равона кардааст.

Ба сабаби набудани таърифи ҳуқуқии объектҳо, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд, дар амал ҳолатҳое ба вуқӯъ омада метавонанд, ки шахсе, ки таркиш ё амали дигареро анҷом додааст ва барои нобуд ё вайрон кардани корхона ва иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст, дарк накардааст, он он аҳаммияти муҳими иқтисодӣ ё мудофиавӣ дорад. Аз ҷумла, агар чунин як объекти муҳимми мудофиавӣ махфӣ бошад ва ҳамчун макони истеҳсоли муқаррарӣ пинҳон карда шуда бошад. Амали шахс дар чунин мавридҳо ҳама нишонаҳои тарафи

субъективии тахрибкориро дар бар намегирад ва аз ин рӯ, бояд ҳамчун қасдан несту нобуд ё вайрон кардани амволи шахси дигар тасниф карда шавад.

Ин муқаррарот хусусиятҳои хоси мундариҷаи қасди бевоситаро дар шакли тахрибкорӣ инъикос мекунад. Ҳамзамон муқаррароти умумиро, ки тахрибкориро тавсиф мешаванд, ба назар гирифтани зарур аст. Алалхусус сухан дар бораи самти амал ба муқобили давлате меравад, ки дарки воқеии он ба хусусияти аломати зеҳнӣ дохил карда мешавад ва самти иродаи шахс ба риояи чунин самт - ба аломати иродавӣ дохил мешавад.

Аз рӯйи мундариҷаи қасди бевосита дар содир кардани амали тахрибкорона, ки воқеан оқибатҳои барои ҷомеа хавфнок овардааст, ҳаминро гуфтан зарур аст, ки хусусияти хоси меъёри тахрибкорӣ дар он аст, ки он ҳам эҷоди хатари расонидан ва ҳам расонидани зарари воқеиро ба объекти худ дар бар мегирад. Аз ҷиҳати ҳуқуқи тахрибкорӣ аз лаҳзаи эҷоди хатари бевосита расонидани зарар ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки таҳти ҷимояи он қарор доранд, хотимаёфта эътироф карда мешавад, аммо амали кардани қасди субъект бо ин тамом намешавад, зеро амалҳои ӯ ба таври субъективӣ ба ноил шудан ба натиҷаи ҷиноятӣ равона гардидаанд, ки дар м. 309 КҶ ҚТ нишон дода шудаанд. Аз ин рӯ, дар сурати воқеан амалӣ шудани қасди ҷинояткорона шахси ҷинояткор оқибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок ба мисли нобуд ё вайрон кардани объекти дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё вазнинкунанда ва ғайра метавонанд ба вучуд оянд. Дар чунин мавридҳо муқаррар кардани муносибати рӯҳии шахс на танҳо ба амалҳо, балки ба оқибатҳои барои ҷамъият хавфноке, ки ин амалҳо ба вучуд овардаанд, низ лозим аст. Муносибати шахс ба чунин оқибатҳо танҳо дар шакли қасди бевосита имконпазир аст. Шахс на танҳо ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, имкон ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ менамояд, балки хоҳони фаро расидани он мебошад.

Олимони маъруфи шӯравӣ Г.А. Злобин ва Б.С. Никифоров пешниҳод намудаанд, ки дар таркиби тахрибкорӣ қасди махсус ҷудо карда шудааст, ки бо мавҷудияти дар шуури шахси ҷинояткор ҳадафи махсус, ки қонунгузор ба

унсурҳои сохти меъёр ва ё хусусиятҳои бандубастшавандаи ҷиноят тавсиф додааст, алоқаманд аст. Ба андешаи онҳо, қасди махсусро қонунгузор бо мақсади муайян намудани объекти асосии таҷовузи ҷиноятӣ ва таъйин кардани ҷавобгарии вазнинтар барои ҷиноят истифода менамояд, дар ҳолате, ки агар самти иҷтимоӣ ва моҳияти сиёсии ҷинояти қасдан содиргардидаро на бо хосиятҳои объективии он ва на бо муносибати рӯҳии шахс ба оқибатҳои барои ҷомае хатарноки амали худ муайян кардан душвор бошад. Онҳо чунин қасди махсусро дар таркиби ҷиноятҳои махсусан хавфноки давлатӣ, аз ҷумла таҳрибкорӣ (*тибқи КҶ ИҶШС соли 1958 ва КҶ ҶШС Тоҷикистон соли 1961 К.А.*) мегиданд²⁰¹. Ин ақида аз тарафи баъзе муҳаққиқони муосир дастгирӣ карда мешавад²⁰². Ин мавқеъ, ба назари мо, бо дарназардошти хусусиятҳои мазмуни қасд дар сохторҳои алоҳидаи қонунгузори ҷиноят, сазовори таваҷҷуҳ аст. Аммо, дар мавриди таҳрибкорӣ, мо ҳангоми таҳлили мақсади заъиф кардани давлат ҳамчун як аломати мустақили тарафи субъективии ҷиноят ба назар гирифтани ин хусусиятҳоро мувофиқ мешуморем.

Ҷанбаи муҳими тарафи субъективии таҳрибкорӣ инчунин масъалаи иштибоҳи ҳуқуқӣ ва воқеъ мебошад, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ маънои дарки нодурусти шахс дар бораи моҳияти воқеии ҳуқуқӣ ё воқеии амал ва оқибатҳои онро дорад²⁰³. Саҳви ҳуқуқӣ тасавури нодурусти шахс дар бораи ҷиноят будани кирдори содиркардаш, бандубасти ҷиноят ва ҳадди ҷазои он мебошад. Чунин хато ба хусусияти расмии ҷиноятҳои расмӣ дахл дорад. Ғайриқонунӣ будани он, ки берун аз мазмуни моҳияти гуноҳ ҷой дорад, бино бар ин, он ба гуноҳ таъсир намерасонад ва ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Ҳамин тавр, мавҷудияти иштибоҳи ҳуқуқӣ дар содир кардани таҳрибкорӣ дар аксари ҳолатҳо ба гунаҳкорӣ таъсир намерасонад ва ҷавобгарии ҷиноятиро мутобиқи моддаи мазкур истисно намекунад. Истисноҳо аз ин қоида ҳолатҳои мебошанд,

²⁰¹ Ниг.: Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 76.

²⁰² Ниг.: Плотников А.И. Место и значение цели в юридической конструкции преступления. Категория «цель» в уголовном, уголовно-исполнительном праве и криминологии: материалы IV Рос. конгр. уголов. права (28-29 мая 2009 г.). – Москва: Проспект, 2009. – 816 с.

²⁰³ Ниг.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: Профобразование, 2001. – С. 54.

ки шахс дар чунин шароите қарор дошт, ки дар бораи ҷинояткории қонунии амали муайян наредонист, ки ҷавобгарии ӯро истисно мекунад, аммо чунин ҳолатҳои таҳрибкорӣ дар амал рух надодаанд. Истисноӣ дувум ба ҷинояти ҳаёли марбут аст, ки танҳо дар тасавури инсон вучуд дорад. Масалан, шахс бо мақсади заиф кардани давлат як маросими диниро анҷом медиҳад, ки ҳадафи он аз ҳаёт маҳрум намудани одамон аст, ҷинояти ба истилоҳ ҳаёли вучуд дорад, ки аслан чунин кирдор дар қонун пешбинӣ накардааст. Дар чунин амал ҳеҷ аломати ғайриқонунӣ дида намешавад, аз ин рӯ, ҳам гуноҳ ва ҳам ҷавобгарии ҷиноятӣ истисно карда мешавад.

Дар назарияи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ зери мафҳуми «саҳви воқеӣ» тасавури нодурусти аломатҳои объективии воқеии кирдори содиргардида фаҳмида мешавад. Хусусияти саҳви воқеӣ дар он аст, ки тарафи объективии ҷиноят қомилан иҷро карда гардидааст (амал воқеан анҷом ёфтааст), содир кардани онро қасди шахс фаро мегирифт ва аз тарафи дигар – нотамои будани ё ҳузур надоштани тарафи объективии ҷиноят, ки нияти ҷинояткор ба он равона шуда буд. Бандубасти таҳрибкорӣ дар сурати мавҷуд будани саҳви воқеӣ дар амал душвориҳои зиёдеро ба вучуд намеорад. Ҳамин тавр, бо хато ба истилоҳ мусбат вобаста ба предмети ҷиноят содир намудани таҳрибкорӣ кардан ҷой дорад, яъне, вақте ки шахс дар бораи мавҷудияти ҳолате, ки воқеан вучуд надорад, тасавури хато дорад. Масалан, вақте ки шахс ба предмете таҷовуз менамояд, ки иштибоҳан онро ҳамчун предмети аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавидошта мепиндорад, дар ҳоле ки он чунин хусусият надорад. Чунин амалҳо бояд ҳамчун сӯиқасд ба таҳрибкорӣ тасниф карда шаванд.

Мақсади ҷиноят барои бандубасти таҳрибкорӣ муҳим аст. Дар м. 309 КҶ ҚТ аслан мақсади «ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ» ҳамчун як аломати ҳатмии тарафи субъективии таҳрибкорӣ нишон дода шудааст ва бояд дар бандубасти он ҳатман муқаррар карда шавад. Зарурати муқаррар кардани ҳадафи ноустувор кардани давлат барои ин ҷиноят инчунин бо таҷрибаи судӣ нишон дода шудааст.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мақсад ҳамчун як шахсияти муайяни бошууруна аз натиҷаи ояндаи дилхоҳи ҷиноят фаҳмида мешавад, ки самт ва тартиби навъҳои гуногуни амалҳои ҷиноятиро муайян мекунад. Мақсад инъикос мекунад, ки шахс дар натиҷаи амали худ ба чӣ ноил шудан мехоҳад, оқибати иҷтимоии хатарноки ҷиноят ва вайрон шудани муносибатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда, ки мувофиқи ақида ва хоҳиши ҷинояткор бояд рух диҳад. Мақсад восита ва хусусияти амалҳои ҷинояткорро миёнаравӣ ва самти онҳоро муайян мекунад. Ҳангоми омӯзиши таркиби таҳрибкорӣ, олимон ҳадафи заиф кардани давлатро ҳамчун аломати ҳатмии тарафи субъективии ин ҷиноят нишон медиҳанд, аммо мазмуни ин ҳадаф ба таври дигар тавсиф мешавад. Аз ҷумла, барои ноустувор кардани давлат, онҳо мавҷудияти хоҳиши шахсро барои коҳиш додани иқтисодӣ, илмӣ, техникӣ, низомии давлат ва ғайра дарк мекунанд; барои вайрон кардани системаи иқтисодии он, қобилияти мудофия, амнияти дохилӣ ва ғайра; барои расонидани зарари ҷиддии моддӣ ба баъзе соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ё дидаву доништа шикаст додани унсурҳои муайяни амният ё қобилияти мудофиявии давлат.

Ноустувор гаштани давлатро дар ҳолати таҳрибкорӣ метавон коҳиши самаранокии давлат дар муқовимат ба таҳдидҳо ба амнияти миллий дар ҳама соҳаҳо (сиёсати хориҷӣ, амнияти давлатӣ, низомӣ, амнияти сарҳади давлатӣ, ватанӣ, иқтисодӣ, илмӣ -техникӣ, экологӣ, иттилоотӣ) тавсиф намуд. Чунин ба назар мерасад, ки маҳдуд гардидани мақсади ноустувор кардани давлат танҳо барои ноустувор кардани қобилияти охирин дар муқовимат бо таҳдидҳо ба амнияти миллий беасос аст, зеро он танҳо як қисми вазифаҳои давлат аст. Аз ин рӯ, дар ин ҳолат бояд ақидае дастгирӣ карда шавад, ки ноустувор шудани давлат ҳамчун ҳама гуна тағйироти манфӣ дар давлати соҳибхитиёр ва ҳуқуқӣ – Тоҷикистон «Ташкилотҳои қудрати сиёсӣ» бо тамоми ваколатҳо дар муносибатҳои дохилӣ ва хориҷӣ ва «субъекти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ» мебошад. Дар таҷрибаи судӣ инчунин дарки мундариҷаи ҳадафи ноустувор кардани давлатро шарҳ дода намешавад. Дар баъзе мавридҳо, танҳо судҳо

нишон медиҳанд, ки чӣ гуна як амали мушаххаси иҷтимоии хатарнок метавонад давлатро ноустувор кунад. *Ҳамин тавр, В, ки дар содир кардани ҷиноят тибқи м. 309 ҷиноятӣ аз хусусияти ҷамъиятии хатарноки амалҳои худ, тавачҷӯи онҳо ба осеб дидани ашӯи дорои аҳаммияти иқтисодӣ ва мудофиавӣ бо мақсади заиф кардани давлат – кам кардани самаранокии давлат дар муқобили таҳдидҳо ба амнияти миллӣ, ба шарте, ки пайдоиши онҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ хатарнок бошад, дарк менамуд.*

Дар забони тоҷикӣ таркиби калимаи «ноустувор кардан» яке аз маъноҳояш вайрон кардани қувват, муттаҳидӣ, қудрати чизест; заифтар кардан (аз ҷиҳати низомӣ, сиёсӣ, ташкилӣ) мебошад.

Вобаста ба муайян намудани таърифи давлат то ҳол суҳанони Л. Гумплович, ки дар ибтидои асри гузашта навишта буд, мубрам мебошанд: «Ҳамон қадар сиёсатшиносон ва файласуфон вучуд дошта бошанд, ҳамон қадар таърифи давлат вучуд дорад»²⁰⁴. Дар асоси хусусиятҳои асосии давлат онро метавон ҳамчун ташкилоти ҳудудии ҳокимияти сиёсӣ муайян кард, ки дар заминаи муайяни иҷтимоӣ вучуд дорад, ҳамчун намояндаи расмии ҷомеа амал менамояд ва татбиқи сиёсати худро бо дастгоҳи махсус таъмин мекунад²⁰⁵. Бино бар ин, ноустувор намудани давлатро бояд тағйироти манфӣ дар давлат ҳамчун як созмони ҳудудии қудрати сиёсӣ фаҳмид, ки ҳокимияти он халал ворид мекунад ва заиф мекунад. Аммо, бояд гуфт, ки барои татбиқи амалии м. 309 КҶ ҚТ муайян кардани мақсади ноустувор кардани давлат, ки ба принципҳои конституционии ташкил ва фаъолияти давлат асос ёфтааст, мувофиқтар мебошад. Аз ин рӯ, мо пешниҳод менамоем, ки зери мафҳуми мақсади ноустувор намудани давлат ҳангоми таҳрибкорӣ маҳдуд намудани қобилияти давлат дар иҷрои вазифаҳо ва уҳдадорӣҳои конституционии худ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон фаҳмида шавад. Ин таъриф имкон медиҳад, ки ҳангоми

²⁰⁴ Ниг.: Гумплович Л. Общее учение о государстве. – СПб., 1910. – С. 36-37.

²⁰⁵ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарси барои мактабҳои олий. – Душанбе: Импералгрупп, 2014. – 720 с.

татбиқи м. 309 КҶ ҚТ дар ҳолатҳои мушаххас мақсадҳои нишондодашуда бо истинод ба моддаи дахлдори Конститутсия муайян карда шаванд.

Қобилияти мудофиавии давлат ҳамчун объекти м. 309 КҶ ҚТ бо қобилияти мудофиавии корхонаҳо, иншоот, роҳҳо ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, иншооти таъминоти зиндагии аҳоли, ки бевосита ба таркиби мудофиаи Тоҷикистон дохиланд, алоқаманд аст. Қобилияти мудофиавии давлат низомест, ки на танҳо чораҳои низомӣ, балки як низоми тадбирҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, илмӣ, техникӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва ғайраро фаро мегирад, ки мустақиман ба муҳофизати соҳибхитиёрӣ, тамомият ва дахлнопазирии қаламрави давлат, инчунин, ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҳаёти осудаи аҳоли равона карда шудааст²⁰⁶.

Илова бар ин, ба назар гирифташ муҳим аст, ки давлат объекти мустақили амнияти миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи таҳрибкориро бояд ҳамчун ноустувор намудани давлати Тоҷикистон фаҳмид, ки инро таҷрибаи амалии судӣ тасдиқ мекунад. Баъзе олимони ҳатто мақсади таҳрибкориро зидидавлатӣ ба қалам медиҳанд. Муайян кардани аломати мақсад дар таркиби таҳрибкорӣ хоҳиши субъекти кофист, ки чунин амалҳоро ба ҳадди ақал ба баъзе тағйироти манфӣ дар давлат ба роҳбарӣ кунад. То ин дараҷа ноустувор шудани давлат ба бандубасти таҳрибкорӣ таъсир намерасонад, аммо онро суд метавонад ҳангоми ҳукми ҷинояткор ба назар гирад.

Хусусиятҳои муҳими мақсади «ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ», ба андешаи дар он аст, ки таркиби таҳрибкорӣ таркиби кӯтоҳкардашуда мебошад. Бо дарназардошти ин, чараҳои рӯҳӣ дар зеҳни ҷинояткор дар назари аввал маҳз тавре менамояд, ки шахс мекӯшад, ки оқибати дарозмуддатро ба вучуд орад – ноустувор намудани давлат – бо расонидани зарар ба он. Ҳамин тавр, амалҳои таҳрибкорӣ, ки ҳангоми нобуд кардани объекти дорой аҳаммияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ифода

²⁰⁶ Ниг.: Кудратов Н.А. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: учебно-методическое пособие. – Душанбе, 2019. – 235 с.; Кудратов Н.А. К определению понятия «диверсии» и ее объекта / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 289-294.

ёфтаанд, метавонанд бо мақсади ноустувор намудани давлат робитаи гуногун дошта бошанд: 1) ноустувор намудан метавонад ҳамзамон ба оқибати аввалиндараҷа расонад масалан, дар ҳолати нобуд шудани лавозимоти ҷангӣ дар анбор, вақте ки дар Тоҷикистон он истеҳсол карда намешавад ва захираҳои дигари он мавҷуд нестанд; 2) ноустувор кардани давлат метавонад натиҷаи ҳосилшудаи оқибатҳои дараҷаи якум бошад ва дар оянда (дар масофаи дурдаст) ба амал ояд (дар ин мисол, агар захираҳои дигари лавозимоти ҷангӣ вуҷуд дошта бошанд, ноустувор гардидани давлат метавонад вақте рух диҳад, ки чунин лавозимоти ҳарби тамом шаванд); 3) ноустувор шудани давлат метавонад дар натиҷаи маҷмуи амалҳои таҳрибкоронаи аз ҷониби шахс ба нақша гирифташуда, ки кирдори содиркардаи шахс ба он тааллуқ дорад, ба амал ояд. Ҳамин тавр, оқибат дар шакли ноустувор шудани давлат метавонад дар муносибатҳои гуногун қарор дошта бошанд.

Чунин тафовут ба ҳалли масъалаи тарафи субъективии таҳрибкорӣ бевосита таъсир намерасонад, зеро дар ҳамаи ин ҳолатҳо ба мақсади ноустувор намудани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ ҳатмӣ мебошад, на иҷрои воқеии он.

Ангезаи ҷинояти таҳрибкорӣ нишонаи ҳатмии тарафи субъективии он нест. Ангезаи ҷиноят ин нияти фаҳмидашудае мебошад, ки субъект онро ба роҳбарӣ гирифта, ҷиноят содир мекунад²⁰⁷. Ангезаҳои таҳрибкорӣ метавонанд гуногун бошанд. Дар байни ангежаҳои эҳтимолии таҳрибкорӣ, гуфтан мумкин аст: душманӣ ё нафрат ба Тоҷикистон, сохти конституционии он, системаи сиёсӣ, норизояти аз амалҳои мақомоти давлатӣ, ходимони давлатӣ ё ходимони ҷамъияти, инчунин интиқом, худхоҳӣ, ҳасад ва ғайра²⁰⁸.

Баъзе муаллифон мегуянд, ки омӯхтани ангежаҳо барои муайян кардани он ки ҳадафҳои муқарраршуда ба мақсади ҷиноят мувофиқанд, зарур аст, зеро агар ангежаи ҷиноят ба мақсади таҳрибкорӣ мувофиқат накунад, бандубасти

²⁰⁷ Ниг.: Филановский И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – С. 52.

²⁰⁸ Ниг.: Меньшагин В.Д., Куринов Б.А. Научно-практ. комментарий к закону об уголовной ответственности за государственные преступления. – М.: Юрид. лит., 1961. – С. 152.

ҷинояткор метавонад гуногун бошад. Бо чунин андеша розӣ шудан душвор аст. Ангега ва мақсади ҷиноят мафҳумҳои ба ҳам наздик буда, ба якдигар вобастагӣ доранд, аммо ҷанбаҳои гуногуни раванди иродавиरो тавсиф мекунанд²⁰⁹. Ангегаи ҷиноят ба саволе ҷавоб медиҳад, ки шахсро чӣ ба содир кардани ҷиноят водор кардааст ва мақсади ҷиноят самти амалро муайян мекунад. Аз ин рӯ, мавҷудияти ғараз дар таҳрибкорӣ мақсади заиф кардани давлатро дорад²¹⁰. Ҳамин тавр, ангегаи таҳрибкорӣ як аломати факултатив аст, ки танҳо ҳамчун ҳолати сабуқкунанда ё вазнинкунанда аҳаммияти ҷиноятӣ дорад.

Ба монанди ангега, аломати факултативии таҳрибкорӣ ҳолати эмотсионалии шахс дар вақти ҷиноят мебошад. Таъсиси чунин ҳолат дар як ҳолати мушаххас барои беҳтар фаҳмидани маънои кирдори барои ҷамъият хавфнок, самти он, инчунин мазмуни тарафи субъективии ҷиноят мусоидат мекунад²¹¹. Ҳамин тавр, ҳолати эмотсионалии шахсро танҳо ҳангоми ҷазо додан барои таҳрибкорӣ ба назар гирифтани мумкин аст.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи баррасии зербоби мазкур оид ба аломатҳои тарафи субъективии таҳрибкорӣ ба чунин хулосаҳои умумӣ расидан мумкин аст:

1. Субъекти таҳрибкорӣ шахси воқеии мукаллафе мебошад, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят ба синни 16 расидааст. Ақидаҳо оид ба кам кардани синни ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноӣ пешбинӣ гардидаанд, беасос мебошанд. Бино бар ин, нуқтаи назари қонунгузор дуруст ва асоснок мебошад.

2. Тарафи субъективии таҳрибкорӣ бо ду хусусияти ҳатмӣ тавсиф карда мешавад: 1) гуноҳ дар шакли қасди бевосита, ва 2) мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ. Ангега ва ҳолати эмотсионалӣ аломати факултативии тарафи субъективии таҳрибкорӣ мебошад, ки метавонанд ҳангоми баровардани ҳукм аҳаммияти ҳуқуқӣ дошта бошанд.

²⁰⁹ Ниг.: Волков Б.С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 7.

²¹⁰ Ниг.: Викторов Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. – Москва: Юрид. лит., 1963. – 82 с.

²¹¹ Ниг.: Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – С. 11.

3. Мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии ҚТ аломати ҳатмии тарафи субъективии таҳрибкорӣ мебошад, ки ба бандубасти таҳрибкорӣ ва ҷудо кардани он аз ҷиноятҳои монанд таъсири назаррас мерасонад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судӣ он ба таври дигар фаҳмида мешавад. Пешниҳод карда мешавад, ки мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии ҚТ дар таҳрибкорӣ ҳамчун маҳдуд кардани имконоти давлат барои иҷрои вазифаҳо ва уҳдадорихои конститутсионии муайянкарда дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон фаҳмида шавад ва ҳангоми дар амал татбиқ кардани он бо истинод ба моддаи мушаххаси Конститутсия муайян карда шавад.

4. Дар таҳрибкорӣ гуноҳ дар шакли қасди бевосита, маъноии гуноҳун дорад: 1) содир намудани кирдори таҳрибкорона, ки мутобиқи қ. 1 м. 309 КҶ ҚТ тамоми аломатҳои ҳуқуқии ҷинояти хотимаёфтаре бо таркиби кутоҳкардашуда дорад; 2) содир намудани кирдори таҳрибкоронае, ки амалан ба оқибатҳои барои ҷомеа хатарнок боис шудааст. Дар ҳолати аввал, гуноҳ танҳо вобастаи кирдор ва дар ҳолати дуюм бошад нисбат ба оқибатҳои барои ҷомеа хатарноки он, ки дараҷаи хатари ҷамъиятии таҳрибкориро зиёд мекунад, муқаррар карда мешавад.

2.4. Тафовути ҷинояти таҳрибкорӣ аз терроризм

Дар байни мушкилоте, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, амалияи судӣ ва татбиқи ҳуқуқ ба миён меоянд, масъалаи фарқ намудани ҷинояти дар м. 309 КҶ ҚТ пешбинигардида аз ҷиноятҳои дигар, пеш аз ҳама бо терроризм мебошад. Ин шартҳои муҳимми ҳалли чунин як масъалаи илмӣ таҳлили дурусти илмии муқаррароти ҳуқуқии марбут ва мафҳумҳои назарӣ мебошад, ки бояд унсурҳои зерини сохториро дар бар гиранд:

1) таҳлили муқоисавии ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба таҳрибкорӣ ва ҷиноятҳои ба он монанд: а) муқаррар намудани аломатҳои ҳатмии монанд сохторӣ, ки ба таркибҳои ҷиноятҳо дохил карда шудаанд; б) муқоисаи сохторҳои қонунгузори таркиби ҷиноят ва муқаррар намудани аҳамияти онҳо барои

бандубасти ҷиноят; в) қобили ҷазо будани ҷиноятҳо ва аҳаммияти он барои ҳалли масъалаҳои бандубасти онҳо;

2) ҳалли масъалаҳои қоидаҳои рақобати меъёрҳо ва маҷмуи ҷиноятҳо: а) муқаррар кардани имкони қоидаҳои рақобат, ки дар м. 309 пешбинӣ шудаанд, бо дигар меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ва таҳияи қоидаҳои бандубасти таҳрибкорӣ дар чунин ҳолатҳо; б) ҷудо кардани рақобат аз маҷмуи идеалӣ ва воқеии таҳрибкорӣ бо дигар ҷиноятҳо.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судӣ масъалаи душвортарин марбут ба робитаи таҳрибкорӣ ва дигар ҷиноятҳо, муносибат байни таҳрибкорӣ ва амалҳои террористӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо аз нигоҳи илмӣ ин масъаларо ҳамачониба таҳқиқ кардем, ки натиҷаҳои он дар зер нишон дода шудаанд.

Ҷавобгарӣ барои содир кардани амали террористӣ дар қ. 1. м. 179 муқаррар гардидааст, ки тибқи он терроризм ҳамчун «содир намудани таркиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади ҳалал ворид кардан ба амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои низомӣ, тарсонидани аҳолӣ ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо» фаҳмида мешавад.

Пеш аз ҳама хусусиятҳои шабеҳи таҳрибкорӣ ва амали террористиро зикр намудан зарур аст.

1. Объекти ҳелии таҳрибкорӣ (м.309 КҶ ҚТ) амнияти давлатӣ мебошад. Терроризм (м. 179) дар фасли VIII ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳолӣ» -и қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст ва маънои онро дорад, ки объекти ҳелии он амнияти ҷамъиятӣ, яъне муносибатҳои ҷамъиятӣ барои ҳифзи одамон аз манбаъҳои хатари афзоянда (гуруҳҳои ҷиноӣ, таҳдидҳои террористӣ, ашёи дигаре, ки барои муҳити атроф хатари бештар доранд)

мебошад²¹². Як гуруҳ олимон пешниҳод мекунанд, ки асосҳои амнияти миллӣ ё сулҳ, амнияти башарият ва ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун объекти умумии амали террористӣ эътироф карда шаванд²¹³. Ҳамчунин пешниҳоди дохил кардани таркиби амали террористӣ ба боби ҷудоғонаи нави «Ҷиноятҳои террористӣ» мавҷуд аст, ки он ҳамма ҷиноятҳои террористиро дар бар мегирад. Тавре ки дида мешавад, барои мақсадҳои тадқиқот объекти хелии таҳрибкорӣ дуруст эътироф кардани амнияти давлатӣ мебошад, ки аз ҷойгиршавии м. 309 КҶ ҚТ бармеояд. Ин гуна муносибат барои ҳалли баъзе масъалаҳои дигари марбут ба робитаи байни таҳрибкорӣ ва амали террористӣ муҳим аст. Ҳамин тавр, ҷиноятҳои дар м. 309 ва 179 пешбинишудаи КҶ ҚТ объектҳои гуногуни хелӣ доранд.

2. Таҳрибкорӣ ва терроризм инчунин бо объектҳои асосии бевоситаи ин ҷиноятҳо низ фарқ мекунанд. Дар таҳрибкорӣ, инҳо объектҳои инфиродии амнияти миллӣ дар соҳаҳои муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки мушаххасоти онҳо ба шаклҳои содир кардани ин ҷиноят вобаста аст ва дар амали террористӣ – муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳифзшаванда аз таҳдидҳои террористӣ ҳамчун манбаи махсуси афзоиши хатар.

3. Муносибати байни таҳрибкорӣ ва терроризм вобаста ба объекти иловагӣ то андозае мураккаб ба назар мерасад. Аз ҷумла: а) объектҳои мавҷуданд, ки метавонанд дар содир намудани ҳар ду ҷиноят иловагӣ бошанд, масалан, муносибатҳои моликият; б) доираи объектҳои иловагӣ ҳангоми содир кардани амали террористӣ хеле васеъ аст, зеро дар диспозитсияи м. 179 КҶ ҚТ ба эҷоди хатари оқибатҳои вазнин дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ ишора мегардад; ҳангоми таҳрибкорӣ, доираи ин гуна объектҳо маҳдуд мебошад - он нисбат ба амалҳои, ки ба нобуд ё вайрон кардани объектҳои, ки дорои иқтисодӣ муҳимми аҳаммиати мудофиа равона гардидааст, амали карда мешавад.

²¹² Ниг.: Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1999. – 187 с.

²¹³ Ниг.: Эмельянов В.П. Антитеррористическое законодательство: понятие, система, пути совершенствования: монография. – Харьков: Право, 2016. – 88 с.

4. Барои дуруст дарк намудани муносибати байни тахрибкорӣ ва амали террористӣ вобаста ба объектҳояшон ба назар гирифтани хусусиятҳои мафҳуми амнияти милли муҳим аст, ки тибқи он м. 309 КҶ ҚТ муҳимтарин арзишҳо, манфиатҳои ҳаётан муҳими инсон, ҷомеа ва давлатро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла дар соҳаи амнияти ҷамъиятӣ ҳифз менамояд. Барои татбиқи амалии м.м. 309 ва 179 -и КҶ ҚТ ин маънои онро дорад, ки дар сурати муқаррар намудани таҷовуз ба чунин арзишҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ афзалият ба татбиқи моддаи 309 КҶ ҚТ дода мешавад. Аз ин рӯ, мумкин аст ҳолатҳои вучуд дошта бошанд, ки амнияти ҷамъият ҳамаҷун объекти изофавии тахрибкорӣ эътироф карда шавад.

5. Хусусияти тахрибкорӣ дар муқоиса бо амалҳои террористӣ, дар предмети ҷиноят ҳамаҷун аломати ҳатмӣ мебошад. Аз ҷумла, предмети тахрибкорӣ объектҳои мебошанд, ки амнияти иқтисодӣ ва мудофиавӣ доранд. Дар доираи амали террористӣ аломати предмети ҷиноят ҷой надорад.

6. Тахрибкорӣ ва амалӣ террористӣ аз рӯи тарафи объективӣ бо миқдор ва мундариҷаи аломатҳои, ки онҳоро тавсиф мекунанд тафовут доранд. Ҳамин тавр, тахрибкорӣ танҳо бо амалҳои тавсиф мешавад, ки ба таври алтернативӣ дар диспозитсияи м. 309 КҶ ҚТ, ки бар асоси мундариҷа ва самти он тақсим мешавад. Амали террористӣ метавонад дар ду шакли асосӣ содир карда шавад, ки ба таври алтернативӣ дар қ. 1 м. 179 КҶ ҚТ оварда шудааст. Тарафи объективии амали террористӣ, ки дар шакли аввал содир шудааст, бо се аломати ҳатмӣ тавсиф карда мешавад: 1) кирдор - истифодаи силоҳ, тарқиш, суҳтор ё дигар амалҳо; 2) оқибатҳои махсус дар шакли эҷоди хатар ба ҳаёт ё саломатии инсон ё расонидани зарари калони моддӣ ё пайдоиши дигар оқибатҳои вазнин; 3) робитаи сабабӣ байни кирдор ва оқибат. Ҳангоме ки амали террористӣ дар шакли дуюм сурат мегирад, тарафи объективии он дар таҳдиди содир кардани амалҳои дар шакли аввал зикршуда ифода меёбад. Амали террористӣ - бевосита дар содир намудани ҷинояти дорои хусусияти террористӣ дар шакли тарқиш, оташзанӣ, истифодаи воситаҳои тарканди

ядрой, моддаҳои радиоактивӣ, химиявӣ, биологӣ, тарканда, токсикӣ, захрнок, сахтгаъсир, захролуд, нобуд сохтан, зарар расонидан ё забт кардани воситаҳои нақлиёт ва дигар объектҳо, сӯиқасд ба ҳаёти ходими давлатӣ ё ҷамъиятӣ, намояндаи миллӣ, этникӣ, динӣ ё дигар гуруҳҳои аҳоли, гаравгонгирӣ, одамрабой, ба вучуд овардани хатари расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулки шахсони доираи номуайян тавассути ташкили шароит барои садама ва фалокатҳои дорои хусусияти техногенӣ ё таҳдиди воқеии ташкили чунин хатар, содир намудани дигар амалҳои, ки боиси хавфи ҳалокати одамон мегарданд, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба вучуд омадани дигар оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ифода меёбад.

Таҳдид – ин мақсади дар шакли маъмулӣ ифодагардидаи содир намудани амали террористӣ набуда, балки арзи қатъии мақсадест, ки аз ҷиддӣ ва ҳақиқӣ будани чунин мақсад шаҳодат медиҳад. Яъне паҳн намудани таҳдид дар ҳар гуна шакл ва тавассути ҳар гуна воситаҳо, содир намудани дигар амалҳои, ки боиси хавфи ҳалокати одамонро дорад. Масалан, фармоиш барои ба даст овардани воситаҳои таркишу хатарноки биологӣ ва радиоактивӣ ё силоҳ, содир намудани таркиш ё сӯхторҳои «огоҳиқунанда», тайёри барои аз кор баровардани объектҳои стратегии ҳаётан муҳим ё ин ки вайрон кардани ҷараёни технологӣ, муҳосира кардани робитаҳои нақлиётӣ ва ғайраҳо. Дар таҳрибкорӣ чунин таҳдид дохил карда нашудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки ҳангоми таҳдиди содир кардани ҳама гуна амалҳои, ки дар диспозицияи м. 309 КҶ ҚТ нишон дода шудааст, ин ҷиноят бо дигар моддаҳои КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад.

7. Гуфтан зарур аст, ки дар м. 179-КҶ ҚТ дар тафовут аз м. 309 КҶ ҚТ, ки аслан на дар бораи «содир намудани кирдорҳои, ки ба ... нигаронида шудаанд», балки «амалҳои, ки хатар эҷод кардаанд ...» сухан меравад. Аммо амалҳои охириро ҳамзамон метавон ҳамчун амалҳои, ки ба эҷоди хатар нигаронида шудаанд, тавсиф кардан мумкин аст. Бино бар ин, дар м. 179 КҶ ҚТ чунин амалҳо бояд барои расидан ба ҳадафи мушаххас равона карда шаванд, ки ба таври алтернативӣ дар ин модда зикр шудааст ва самти амалҳо барои эҷоди

хатар ҳамеша як қисми объективии чунин таҳдид зоҳир гардаст. Ин имкон медиҳад, ки тафовут байни ҷиноятҳои мавриди баррасӣ қароргирифтаро муайян карда шавад, ки дар м. 309 КҶ ҚТ танҳо дар бораи самти амалҳо барои расонидани зарар ба предмети муайян ва дар м. 179 КҶ ҚТ кирдорҳои, ки хатар эҷод кардаанд ...» ду намуди амалҳоро дар бар мегирад: а) амалҳои, ки ба эҷоди хатари расонидани зарар равона шудаанд ва амали кардани чунин хатар дар шакли зарари воқеӣ ва б) амалҳои, ки танҳо ба эҷоди таҳдиди хатари зарар равона карда шудаанд. Навъи якум ба амалҳои таҳрибкорӣ монанд аст, навъи дуюм амали террористиро аз таҳрибкорӣ фарқ кунад.

8.Баъзе олимони тафовути таҳрибкориро ва амали террористӣ дар он мебинанд, ки одатан диверсантҳо пинҳонӣ амал мекунанд ва амалҳои худро таблиғ намекунанд, дар ҳоле ки террористон ошкоро, намоишкорона бо талабот ва шуҳратпарастии худ амал мекунанд²¹⁴. Ба ақидаи баъзе олимони одатан фаъолияти таҳрибкорӣ пинҳонӣ сурат гирад. Дар ҳолати баръакс - дар заминаи муқовимати қонунии низомӣ, таҳрибкорӣ ба амалиёти низомӣ табдил меёбад. Бино бар ин, мантиқан амали гунаҳкорон ва муносибати ӯ ба рушди рӯйдодҳо «талаб мекунад», ки субъекти ҷиноят иштироки ӯро дар таҷовузи хатарноки ҷамъиятӣ ё омодагӣ ба он таблиғ накунад. Дар замони осуда таҳрибкор-ҷинояткор бояд ноаён бошад. Дар амали террористӣ механизми рафтори ҷинояткорона тамоман дигар аст. Ноил шудан ба ҳадафҳои алтернативии ҷинояткорӣ дар шакли ноором кардани фаъолияти мақомот ё созмонҳои байналмилалӣ, ё таъсир ба қабули қарорҳои онҳо (қонеъ кардани талаботи террористон) зарурати хусусияти ошкорои оммавино тақозо мекунад. Ин ба он вобаста аст, ки кирдори ҷиноятӣ бояд аҳолиро «тарсонад». Комилан мафҳум аст, ки тарсонидани воқеии одамон аз марги эҳтимоли пинҳонӣ сурат гирифта наметавонад. Террористон ҳамеша мекӯшанд, ки ба ҳама аз ниятҳои худ – раҳиҳои аъзои худ, қатъи амалиёти ҷангӣ алайҳи онҳо, интиқом аз марги

²¹⁴ Ниг.: Эмельянов В.П. Антитеррористическое законодательство: понятие, система, пути совершенствования: монография. – Харьков: Право, 2016. – 88 с.

чангчӯён ва ғайра хабар диҳанд²¹⁵. Аммо ба андешаи мо чунин тафсири мазмуни моддаҳои 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ ба муқаррароти қонунгузориҳои ҷиноятӣ мувофиқат намекунад, зеро дар ҳеҷ яке аз ин моддаҳо чунин хусусият ҳамчун аломати ҳатмии ҷиноят зикр нашудааст. Аз ин рӯ, таҳрибкорӣ ва амали террористӣ метавонад пинҳонӣ ё ошкоро сурат гирад, ки ин ба бандубасти ин ҷиноятҳо таъсир намерасонад.

9. Хусусияти муҳимми тарафи объективии амали террористӣ дар он аст, ки он бо амалҳои тавсиф мешавад, ки на танҳо ба хатар гузоштани ҳаёт ё саломатии инсон ё расонидани зарари ҷиддии моддӣ ё дигар оқибатҳои ҷиддӣ нигаронида шудаанд, балки чунин хатарро ба вуҷуд овардаанд. Ҳамин тавр, эҷоди воқеии ин хатар хусусияти мустақили ҳатмии тарафи объективии амали террористӣ мебошад, ки бояд дар таснифи ҷиноят муқаррар карда шавад. Аломати хатар дар м. 179 КҶ ҚТ як эҳтимоли воқеӣ, эҳтимоли ҳадди аксар, оқибатҳои ин хатар аст, ки чунин хатар ба ногузир баробар ё наздик аст. Агар он қатъ ё бартараф карда нашавад, боиси оқибатҳои ҷиддӣ мегардад. Чунин эҳтимол бояд ҳамеша бо дарназардошти шароите, ки амалҳои лозим анҷом дода шудаанд, хосиятҳои силоҳ ё маводи тарканд, ҷойгиршавии ашхоси осебдида ва дигар ҳолатҳои воқеӣ муқаррар карда шаванд. Чунин хусусият ҳамчун як аломати тарафи объективии ҷиноят ҷузъи таҳрибкорӣ нест. Аммо, бояд дар назар дошт, ки дар доираи «амалҳои, ки дар м. 309 КҶ ҚТ бояд амалҳои эътироф карда шаванд, ки бевосита ба расонидани зарари муайян равона карда шудаанд ва ин маънои онро дорад, ки дар асл чунин амалҳо барои объекти муайяни амнияти миллӣ хатари воқеӣ эҷод мекунанд. Аммо эҷоди чунин хатар ба он предмете, ки ҳангоми содир кардани амали террористӣ рӯй медиҳад, ҳамзамон рост меояд. Ҳамин тавр, дар сурати таркише, ки ҳадафи он нобуд кардани оммавии одамон дар маҳалли ҷойгиршавии онҳо бо истифода аз маводи таркандаест, ки аз он касе осеб надидааст ва осеб дидан ҳам мумкин нест, ки ин ба хусусиятҳои худ таркиш вобаста аст, ки ҷинояткор намерасонад,

²¹⁵ Ниг.: Плешаков А.М. Уголовная ответственность за диверсию с использованием животных / А.М. Плешаков // Военное право. – 2021. – №2 (66). – С. 273-279.

ин амал ҳамчун таҳрибкорӣ эътироф карда мешавад, гарчанде ки воқеан таҳдид ба маънои м. 179 КҶ ҚТ ҷой дорад.

Масалан, шахрванди ҚТ «Х» санаи 06 ноябри соли 2019, тахминан соати 02:40 дақиқаи шаб бо гуруҳи муташиаккили силоҳбадасти аъзоёни ташиклоти террористӣ - экстремистии «Давлати исломӣ», ки шахрвандони ҚТ иборат аз 31 нафар, тавассути автомашинаҳои гуногун бо мақсади содир намудани терроризм бо ниҳодҳои «ҷиҳод», «ҷанг» ба дидбонгоҳи сарҳадии рақами 4 «Ишқобод»-и отряди сарҳадии «Султонобод»-и қисми ҷарбии №0317 Қӯшунҳои сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, воқеъ дар ноҳияи Рӯдакӣ ҳуҷуми мусаллаҳона намуда, силоҳҳои оташфишон ва дигар лавозимотҳои ҷангии ин қисми ҷарбии дидбонгоҳҳоро тасарруф кардаанд. Дар натиҷаи ин амали террористӣ 5 нафар хизматчиёни ҷарбии мавриди иҷрои вазифаҳои хизматӣ қарор дошта муовини командири қисми ҷарбии мазкур оид ба тайёрии ҷарбӣ капитан «Т», старшина «Л», сарбозони қаторӣ «К», «А» «С» ва нозири минтақавии ШВҚД дар ноҳияи Рӯдакӣ лейтенанти милитсия «Ш» ба қатл расонида шуданд. Бо чораҳои амалии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ андешидашуда «Х» ва дигар нафар аъзоёни ин гуруҳи террористӣ, дастгир карда шудаанд. Мувофиқи хулосаи таъхиси судӣ-комплексии Раёсати таъхисӣ – криминалистии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати задухурди мусаллаҳона аз предмет ва олати содиркунии ҷиноят изҳои моддаҳои таркандани навъи тротил ошкор гардидааст. Бо ин ҳаракатҳои худ «Х» ҷинояти дар моддаи 179 қисми 3 банди «а»-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо, ки он ҷавобгариҳои ҷиноятиро барои терроризм, яъне содир намудани таркиш, сӯхтор, тирпаррони аз яроқи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади халалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳолӣ ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият

қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо, аз ҷониби гуруҳи муташаккил пешбинӣ мекунад, содир намуд²¹⁶.

Инчунин бояд, гуфт, ки таҳрибкорӣ ба терроризм аз нигоҳи объективи ин ҷиноятҳо монанд мебошад. Ҳаракатҳо ҳангоми таҳрибкорӣ бо ҳарактҳои, ки дар м. 179 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд монанд мебошанд, ба монандӣ: а) «содир кардани таркишҳо, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки ба... равона шудаанд»; б) «содир намудани амалҳои, ки ба... нигаронида шудаанд». Дар ҳолати амали террористӣ «содир намудани таркиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфишон ё дигар кирдор».

Ғайр аз он, дар ҳар ду ҷинояти баррасишуда ин рӯйхатти номбаргардида мукамал нест ва аз ин рӯ, он метавонад ба аломатҳои беруни кирдор низ монанд бошад. Дар айни замон, доираи чунин амалҳо дар ҳар ду таркиби ҷиноят бо аломати самти онҳо маҳдуд аст, ки гуногун ба назар мерасанд: дар таҳрибкорӣ - расонидани зарар ба баъзе объектҳои амнияти миллӣ ва дар амали террористӣ - ба эҷоди хатар ба объектҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки рӯйхатти онҳо ниҳой нест (ҳаёт ё саломатии одамон ва дигарон). Ҳамзамон хусусияти зараре, ки ба дигар объектҳо эҳтимолан мерасад, мушаххас мегардад ва ин зарари калони молӣ аст ё оқибатҳои вазнин дорад. Ҳамин тавр, таносуби дар боло зикршудаи ин ҷиноятҳо имкони ҷой доштани ҳолатҳои нишон медиҳад, ки кирдори содирнамудаи шахс ҳамзамон аз рӯйи аломатҳои объективӣ ба моддаҳои 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ мувофиқ мегардад. Дар ин ҳолатҳо ин ҷиноятҳо аз рӯйи дигар аломатҳо фарқ карда мешаванд ва дар сурати набудани чунин аломатҳо тавассути қоидаҳои бандубасти ҷиноятҳо вобаста ба рақобати меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ ҳал карда мешаванд. Ҳамзамон ин маънои онро дорад, ки чунин амалҳо имконпазиранд, ки танҳо ба м. 179 КҶ ҚТ рост меоянд, масалан, амали террористӣ амалҳои ро дар бар мегирад, ки хавфи чунин

²¹⁶ Ниг.: Ҳамлаи Ишқобод: парвандаи ниҳой, ҳукми содир шудаанд – бидуни тафсилот [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://tojimatlubot.tj/amlai-ish-obod-parvanda-ni-o-ykm-o-sodir-shydaand-bidyni-tafsilot> (санаи муроҷиат: 21.10.2022).

оқибатҳои вазнинро ба монанди номусоид намудани фаъолияти муътадили баъзе корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо ва ғайра ба вуҷуд овардаанд.

Ба андешаи баъзе муаллифон эҷоди хатар, ки дар моддаи 179 КҶ ҚТ зикр шудааст, оқибати мушаххаси ин ҷиноят мебошад²¹⁷. Мо метавонем ба ин розӣ шавем, аммо ба шарт он, ки ин оқибати хоси амал бошад, ки на зарари воқеиро, балки имкони чунин зарарро инъикос мекунад, аммо зарурати мавҷудияти робитаи сабабиро байни амал ва эҷоди ин хатар ба вуҷуд намеорад. Эътирофи ҳатмии робитаи сабаби дар таркиби м. 309 КҶ ҚТ ба андешаи мо бо дарназардошти шарҳи судӣ, мазмуни шабеҳи эҷоди хатар дар таркиби ҷиноятҳои зидди бехатарии истеҳсолот дуруст аст. Ҳамин тавр, Пленуми Суди Олии ҚТ тавсия медиҳад, ки судҳо робитаи сабабии байни кирдор ва оқибатҳоеро, ки ба вуҷуъ омадаанд, мушаххас намоянд. Ҳангоме ки амали террористӣ содир карда мешавад, мазмуни қасд дар муқоиса бо таҳрибкорӣ ва шакли дуҷуми амали террористӣ хусусиятҳо дорад. Аз ҷумла, тарафи зеҳнии он, ба ғайр аз нишонаҳои зикршуда, пешгӯии шахс аз пайдоиши оқибати мушаххас дар шакли хатар ба ҳаёт ё саломатии инсон ё хатари расонидани зарари ҷиддии молумулкӣ ва дигар оқибатҳои вазнин ва мундариҷаи аломатҳои иродаи қавӣ мувофиқи хоҳиши эҷоди чунин хатар муайян карда мешавад.

10. Таҳрибкорӣ аз амали террористӣ вобаста ба мақсади содир кардани амалҳои ҷиноӣ тафовут дорад. Ин тафовут бевосита аз мазмуни м. 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ дида мешавад. Дар таркиби таҳрибкорӣ ин ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҚТ ва дар таркиби амали террористӣ бошад: 1) вайрон кардани амнияти ҷамъиятӣ; 2) тарсонидани аҳоли; 3) ифвоангезии низомӣ, ихтилофи байналмилалӣ; 4) таъсир ба қабули қарор ё содир кардан ё накардани амалҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ, шахсони мансабдори ин мақомот, иттиҳодияҳои

²¹⁷ Ниг.: Мирзоахмедов Ф.А. Баъзе масъалаҳои такмилдиҳии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм аз рӯйи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Мирзоахмедов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №10-2. – С. 248-252; Танкенова Л.К. Уголовно-правовая характеристика терроризма и преступлений террористического характера / Л.К. Танкенова // Евразийский союз ученых. – 2015. – №3-6 (12). – С. 159-161.

шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ; ё 5) ҷалби тавачҷуҳи ҷомеа ба ақидаҳои муайяни сиёсӣ, динӣ ё дигар ҷинояткорон (террористон). Ҳамзамон дар адабиёти илмӣ ҳолатҳои дида шаванд, метавонанд, ки мақсади ин ҷиноятҳо як мебошад²¹⁸. Ба андешаи Ю.Н. Моторина и Е.В. Фоменко чунин ҳолатҳо аз ҷиҳати назарӣ имкон доранд, аммо дар амал исбот кардани яке аз ин мақсадҳо хеле душвор хоҳад буд²¹⁹.

Ҳамчун як қисми амали террористӣ ба таври алтернативӣ навъи мақсадҳои дар м. 179 КҶ ҚТ сабтгардида маънои онро доранд, ки ҳадди аққал як мақсад барои бандубасти ин ҷиноят ва инчунин фарқ кардани он аз таҳрибкорӣ кофӣ мебошад. Дар ин замина мавқеа қобили тавачҷуҳ аст, ки ба ҷудо кардани амали террористӣ аз таҳрибкорӣ барои тарсонидани аҳоли аҳаммияти махсус медиҳад, фазои тарсро ба вучуд меорад ва нигоҳ медорад, ки ба андешаи ӯ, барои таҳрибкорӣ хос нест. Ба андешаи мо, ин мақсади ҷиноят ба монанди дигар мақсад ҷинояти мазкурро аз дигараш фарқ мекунад, зеро тибқи қонун он танҳо яке аз шаклҳои алтернативии терроризм мебошад. Гузашта аз ин, ҳангоми содир кардани таҳрибкорӣ тарсонидани аҳоли дар ҳолатҳои мушаххас метавонад ҳамчун зуҳури ҳадафи ноустувор кардани давлат эътироф карда шавад ва мувофиқи қоидаҳои рақобат ба таҳрибкорӣ мувофиқи м. 309 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад.

Таҳрибкорӣ аз амали террористӣ аз рӯи субъекти ҷиноят фарқ мекунад, зеро субъекти терроризм шахси муқаллафе эътироф карда мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни 14 расидааст, субъекти таҳрибкорӣ шахси муқаллафе эътироф карда мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни 16 расидааст.

Ҳамин тавр, ҷиноятҳои дар моддаҳои 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ пешбинигардида дар таркиби худ чунин хусусиятҳои объект, тарафи объективӣ

²¹⁸ Ниг.: Овчинникова Г.В. Терроризм / Г.В. Овчинникова // Современные стандарты в уголовном праве и процессе / Науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – С. 29-32; Емельянов В.П. Терроризм, бандитизм, диверсия: вопросы разграничения / В.П. Емельянов // Законность. – 2000. – №1. – С. 53-54.

²¹⁹ Ниг.: Фоменко Е.В., Моторина Ю.М. Правовые основы противодействия терроризму. Уголовно-правовой и криминологический аспекты. – М., 2019. – С. 149.

ва субъективӣ доранд, ки бо он фарқ мекунад. Як ё якчанд чунин хусусият метавонанд дар фарқи байни таҳрибкорӣ ва терроризм аҳаммияти ҳалқунанда дошта бошад, агар кирдори содиркардаи шахс бо аломатҳои муайяне, ки барои ин ҷиноятҳо яқсонанд, тавсиф карда шавад.

Инчунин ёдовар кардан аз хусусиятҳои сохторҳои қонунгузори таҳрибкорӣ ва амали террористӣ, аҳаммияти ҷазои ҷиноятӣ барои бандубасти онҳо мувофиқи мақсад аст. Таҳрибкорӣ аз амали террористӣ дар сохтори таркиби ин ҷиноят тафовут дорад. Тавре ки гуфта будем таҳрибкорӣ таркиби кутоҳкардашудаи расмӣ дорад. Аммо амали террористӣ ҷиноятест, ки ҳам таркиби моддӣ ва ҳам таркиби расмӣ дорад.

Масъалаи лаҳзаи хотима ёфтани таҳрибкорӣ ва амали террористӣ ҳамчун ҷинояти анҷомёфта ҳангоми бандубасти онҳо бо роҳҳои гуногун ҳал карда мешавад. Ҳамин тавр, таҳрибкорӣ аз лаҳзаи таркиш ё сӯхтор ё аз лаҳзаи амалҳои дигаре, ки бевосита ба осеб расонидан ба объектҳои алоҳидаи амнияти миллий нигаронида шудаанд, анҷомёфта доништа мешавад. Амали террористӣ аз лаҳзаи ба ҳаёт ва саломатии инсон таҳдид кардан ё расонидани зарари ҷиддии моддӣ ё дигар оқибатҳои ҷиддӣ анҷомёфта доништа мешаванд. Аз ин рӯ, масалан, таҳрибкорӣ метавонад ҳамчун ҷинояти анҷомёфта аз лаҳзаи таркиш, тавре ки дар моддаи мазкур омадааст, эътироф карда шавад, новобаста ба оқибатҳои воқеии он ва дар сурати амали террористӣ эълон кардани ҷиноят, муайян кардан лозим аст, ки таркиш оқибати мушаххасро дар ҷои муайян – хавфи дар моддаи мазкур зикршударо ба вуҷуд овардааст ё не. Амали террористие, ки дар шакли таҳдид содир шудааст, аз лаҳзаи исботи таҳдиди содирнамудаи м. 179 КҶ ҚТ ба таваҷҷуҳи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё ҳукуматҳои маҳаллӣ, шахсони мансабдор, иттиҳодияҳои шахрвандон, шахсони ҳуқуқӣ ё шахсони воқеӣ амал мекунад, анҷомёфта ҳисобида мешавад.

Ба ақидаи баъзе олимон, барои терроризм содир кардани таркиш ё сӯхтор танҳо оғози тарафи объективӣ мебошад, зеро пас аз иҷрои ин марҳалаи фаъолияти ҷинояткорон амали террористӣ амалҳои баъдии худро бо маҷбур

кардани объекти таъсир ба рафтори муайян алоқаманд мекунанд²²⁰. Ин изҳоротро танҳо қисман қабул кардан мумкин аст – таркиш ё сӯхтор оғози амалҳои мебошад, ки хатар эҷод мекунанд, аммо боқимондаи муқаррарот тамоман ба ҷанбаи дигар – тафовути лаҳзаҳои ҳуқуқӣ ва воқеии ҷиноят марбутанд.

Мувофиқи рақобати меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ оид ба таҳрибкорӣ ва терроризм, ҷудо намудани он аз маҷмуи ҷунин ҷиноятҳо, ки меъёрҳои пешбиниамудаи м. 309 ва 179 КҶ ҚТ-ро ёдовар шуд. Мувофиқи фаҳми умумӣ оид ба рақобати меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ, рақобат байни меъёрҳои таҳрибкорӣ ва амали террористӣ маънои онро дорад, ки кирдори як шахс дар як вақт ба хусусиятҳои ҳуқуқии ҳар ду меъёри дар м.м 309 ва 179 КҶ ҚТ пешбинишуда, фишор меоварад. Дар таҳлили муқоисавии хусусиятҳои таркиби ҷиноят ҳам яксон ва ҳам хусусиятҳои мухталифи онҳо бо таваҷҷуҳ ба охири фарқ карда шудаанд. Рақобати меъёрҳо, баръакс, ҳамеша ба мавҷуд будани кирдори содирнамудаи шахсе, ки ҳамон нишонаҳои таркиби ҷиноятро дорад, алоқаманд аст. Дар амал, пеш аз ҳама, дар як вақт мавҷуд будани аломатҳои тарафҳои объективӣ ва субъективӣ ва предмети ҷиноят сабт карда мешавад.

Ҳангоми ҳалли ин масъала муқаррароти зерини тарафи объективии ҷиноятҳои баррасишаванда ба таваҷҷуҳи махсус ниёз доранд: 1) меъёри таҳрибкорӣ танҳо бо амали террористӣ дар шакли яқум содиршуда рақобат карда метавонад; 2) дар амали террористӣ танҳо ҷунин амалҳои, ки ба эҷоди хавфи расонидани зарар ва татбиқи ҷунин зарар ва ба амалҳо, ки танҳо ба эҷоди хавфи зарар равона шудаанд, нигаронида шуда буданд.; 3) ибораи «хатари расонидани зарари калони молумилкӣ ё пайдоиши дигар оқибатҳои вазнин» -и м. 179 инҷунин нисбат ба муқаррароти моддаи 309 КҶ ҚТ дар бораи зарари эҳтимолӣ, ки дар натиҷаи амалҳои, ки ба объектҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофия, васеътар аст. Мавҷудият дар м. 179 КҶ ҚТ ин ибораҳо дар муқоиса бо онҳое, ки дар м. 309 КҶ ҚТ омадаанд васеътар буда, маънои онро дорад, ки

²²⁰ Ниг.: Chornyi. O. Current issues of qualification and difference between the act of terrorism and sabotage / O. Chornyi // European cooperation. – 2017. – Vol. 1 (20). – P. 96.

дар м. 309 дастурҳои мушаххас ва махсусро пешбинӣ мекунад, ки ба онҳо баҳои алоҳидаи қонунгузорӣ дода мешавад.

Вобаста ба тарафи субъективии ҷиноят бояд гуфт, ки мақсаде, ки амали террористиро тавсиф мекунад, метавонад барои ноустувор кардани давлат дар як таҷовуз муттаҳид карда шавад, яъне, шахси гунаҳкор метавонад дар бораи расидан ба ҳадафи дар моддаи 179 КҶ ҚТ зикршуда ҳамчун яке аз роҳҳои расидан ба ҳадафи ноустувор намудани иқтисодии мудофиавии ҚТ фикр кунад.

Тавре ки дар адабиёти илмӣ омадааст, муқоисаи мазмуни мақсади ин ҷиноятҳо нишон медиҳад, ки зуҳуроти муайяни мақсад ҳамчун аломати амали террористӣ зуҳуроти хоси мақсади заиф кардани давлат, ки ҳадафи таҳрибкорӣ дорад. Тавре ки ҳалли амалии ин масъала нишон медиҳад, бояд ҳадафи вайрон кардани амнияти ҷамъиятӣ ва шаклҳои дигари мақсадҳои дар моддаи мазкур пешбинишударо фарқ кунад. Ин ба он вобаста аст, ки мақсади вайрон кардани амнияти ҷамъиятӣ метавонад фавран пас аз содир шудани амалҳои террористӣ, аз ҷумла пас аз таркиш ё сӯхтор, ки ҳамзамон дар ин маврид мутобиқи м. 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад, тавсиф карда шавад.

Навбӣ дигари мақсадҳо бояд дар ҳар як ҳолати мушаххас аз нуқтаи назаре баррасӣ карда шаванд, ки оё мақсади кирдори мушаххас ноустувор кардани давлат аст ё не. Масалан, содир кардани таркише, ки ҳадафи он нобуд кардани оммавии хоричиён аст, мумкин аст аз ҷониби шахс ба хоҳири барангехтани мушкилоти байналмилалӣ ва ба ин васила ноустувор кардани иқтисодии мудофиавии ҚТ содир карда шуда бошад. Аммо, дар ҳама ҳолатҳои, ки ҳадафи дар м. 179 КҶ ҚТ пешбинишуда амали кардани ҳадафи ноустувор кардани давлат бошад, бояд масъала чунин ҳал карда шавад, ки амнияти ҷамъиятӣ танҳо ба сифати объекти изофӣ амал намояд. Ба сабабе, ки объекти асосӣ дар чунин ҳолатҳо муносибатҳои дахлдор барои ҳифзи объектҳои амнияти миллӣ мебошад, ин амал бояд тибқи м. 309 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад.

Навбӣ рақобат бояд дар он асос муайян карда мешавад, ки ҳарчанд аз нуқтаи назари тарафи объективӣ муқаррароти м. 309 КҶ ҚТ дар ҳолатҳои

зикршуда нисбат ба м. 179 КҶ ҚТ махсус мебошад, ҳадафи м. 309 КҶ ҚТ дигар мебошад, ки дар муқоиса бо мақсади содир кардани амали террористӣ комилтар мебошад. Аз ин бармеояд, ки дар ин рақобат м. 309 КҶ ҚТ бартарӣ дорад, яъне, дар ҳолати чунин рақобат, ин амал бояд ҳамчун таҳрибкорӣ бандубаст карда шавад.

Аз рақобати меъёрҳои баррасишаванда, ҳолатҳои маҷмуи идеалии ҷиноятҳоро бояд фарқ кард, вақте ки шахс дар як амал ҳам таҳрибкорӣ ва ҳам амали террористиро содир мекунад. Дар чунин ҳолатҳо шахс амали муайянеро анҷом медиҳад, ки он қисми ҷанбаи объективи таҳрибкорӣ ва амали террористӣ мебошад, аммо ҳамзамон мақсади ноустувор намудани давлат ва мақсадҳои дар м. 179 КҶ ҚТ зикршударо дорад. Масалан, содир кардани сӯхтор аз тарафи шахсе, ки ба муқобили объектҳои дар наздикии он ҷойгиршуда равона карда шудааст, ки яке аз онҳо объекти дорой аҳаммияти хоҷагии халқӣ ё мудофиавӣ буда, дуҷумла ба шахси муайян тааллуқ дорад. Дар ин ҳолат амалҳо дар объекти яқум бо мақсади ноустувор кардани давлат ва дар дуввум бо мақсади таъсир расонидан ба қабули қарор ё содир кардан ё иҷро накардани амалҳо аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ анҷом дода мешаванд. Умуман, кирдор тибқи м.м. 309 ва 179 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад. Ба ҳамин монанд содир гардидани ду ҷиноят ҳангоми мавҷуд будани маҷмуи воқеии онҳо, вақте ки онҳо бо амалҳои гуногун бо фосолаи байни онҳо содир мешаванд, ба ҳамин тарз бандубаст карда мешавад. Масалан, дар ҳолате, ки шахсе бо мақсади ноустувор намудани давлат ба қатли оммавии одамон даст мезанад ва сипас барои тарсонидани аҳоли ба мақомоти давлатӣ таҳдид кардааст, ки ба чунин амалҳо даст мезананд.

Ҳамин тавр, агар шахсе, ки таркиш, сӯхтор ва дигар амалҳоро анҷом диҳад, ҳам мақсади таҳрибкорӣ ва ҳам мақсади терроризмро амалӣ кунад, амалҳои ӯ бояд ҳамчун таҳрибкорӣ дар доираи м. 309 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад.

Дар сарчашмаҳои илмӣ масъалаи робитаи таҳрибкорӣ бо дигар ҷиноятҳо аксари вақтҳо тавассути муқаррар намудани хусусиятҳои гуногуни ҳуқуқие, ки барои фарқ кардани таркиби ҷиноят имкон медиҳанд, инъикос ёфтаанд. Аммо,

масъалаи робитаи тахрибкорӣ бо дигар ҷиноятҳо бо мувофиқати комили хусусиятҳои ҳуқуқии онҳо ҳалношуда боқӣ мемонад ва дар амал душворихоро ба миён меорад.

Дар бораи таносуби тахрибкорӣ бо дигар ҷиноятҳо, ки дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, гуфтан ҷоиз аст, ки дар амал имконпазир аст, ки воқеан тахрибкорӣ бо ҷиноятҳои дар моддаи моддӣ якҷо карда шавад. Масалан, шахс ҳамзамон бо мақсади ноустувор кардани давлат ва бо мақсади маҷбуран тағйир додан ё сарнагун кардани сохти конституционӣ ё ғасби ҳокимияти давлатӣ амали тахрибкорона содир мекунад. Баъзе сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки расонидани ёри ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё намояндагони онҳо дар амали кардани харобкорӣ алайҳи Тоҷикистон метавонад дар содир кардани тахрибкорӣ ифода карда шавад. Ҳамин тавр, ҳамагуна фаъолияте, ки ба кӯшиши паст кардани қобилияти мудофиавии Тоҷикистон марбут аст (ташkil ва содир намудани амалҳои тахрибкорӣ дар шакли амалҳои, ки ба вайрон кардани объектҳои дорои аҳаммияти мудофиавӣ нигаронида шудаанд) бояд ҳамчун тахрибкорӣ эътироф шавад. Дар чунин ҳолатҳо бо як амали ҷиноӣ шахс якбора ду ҷиноят содир мекунад, яъне суҳан дар бораи маҷмуи идеалии ҷиноятҳо меравад. Мувофиқи қоидае, ки дар қисми 3 м. 20 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ҳангоми содир намудани маҷмуи ҷиноят шахс барои ҳар ҷинояти содирнамудааш дар асоси модда ё қисми дахлдори КҶ ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Ҳар яке аз ин ҷиноятҳо ба дараҷаи алоҳида мансубанд.

Ҳамин тавр дар таҳлили ҷинояти тахрибкорӣ бо амали террористӣ ба чунин хулосаҳои умумии зер барорем.

1. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи робитаи тахрибкорӣ ва амали террористӣ хеле печида ва баҳсбарангез аст ва аз ин рӯ ҳалли он дар амал душворихоро назаррасро ба миён меорад. Шартҳои муҳимми ҳалли ин масъала таҳлили илмии муқаррароти қонунгузорӣ ва мафҳумҳои назарӣ мебошад, ки аз он иборат аст: 1) таҳлили муқоисавии меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ дар бораи

тахрибкорӣ ва амали террористӣ; 2) ҳалли масъалаҳои рақобати м.м. 309 КҶ ҚТ ва 179 КҶ ҚТ ва маҷмуи чунин ҷиноятҳо.

2. Дар таркибҳои тахрибкорӣ ва амали террористӣ аломатҳои ҳатмӣ яқсон ва гуногун мебошанд, ки дар асоси онҳо дар амалия ду ҳолат ба миён омада метавонад: а) вақте ки чунин аломатҳо тахрибкориро аз терроризм ҷудо мекунанд ва дурустии татбиқи яке аз ин моддаҳоро нишон медиҳанд; б) вақте ки дар кирдори содирнамудаи шахс тамоми нишонаҳои ҳар ду ҷиноят ҷой доранд ва рақобатро дар байни моддаҳо нишон медиҳанд, ки он барои интихоби татбиқи моддаро муайян мекунад.

3. Амалиёти тахрибкорӣ ва террористӣ объектҳои намуди ва бевоситаи гуногун доранд. Объектҳои мавҷуданд, ки метавонанд ҳангоми содир намудани ҳарду ҷинояти мавриди баррасӣ қарордошта, аз ҷумла муносибатҳои молумулкӣ амалӣ кунанд. Ҳолатҳои мешавад, ки амнияти ҷамъиятӣ ҳамчун объекти факултативӣ эътироф карда мешавад. Предмети ҷиноят дар тахрибкорӣ хусусияти ҳатмӣ дорад ва чунин аломат дар амали террористӣ мавҷуд нест.

4. Тахрибкорӣ аз рӯи аломатҳои тарафи объективӣ ба амали террористӣ, ки дар шакли яқум содир шудааст, шабеҳ аст, аз ҷумла, дар робита ба «содир кардани таркишҳо, самти кирдор. Ин аз эҳтимоли яқсон амали гардидани зуҳуроти берунии тахрибкорӣ ва амали террористӣ гувоҳи медиҳад. Хусусиятҳои ҳатмии тарафи объективии амали террористӣ инҳоянд: 1) эҷоди хатар, ки дар қисми 1 моддаи мазкур зикр шудааст ва 2) робитаи сабабии байни амалҳо ва эҷоди хатар. Чунин хусусиятҳои ҳатмиро тахрибкорӣ надорад.

5. Амали тахрибкорӣ ва амали террористӣ бо қасди бевосита содир карда мешаванд, аммо аз мазмун фарқ мекунанд. Хусусиятҳои ҳатмии тарафи субъективии ин ҷиноятҳо мақсади ҷиноят мебошанд: – ноустувор намудани давлат ва дар амали террористӣ – ҳадди ақал яке аз мақсадҳои алтернативии дар м. 179 КҶ ҚТ пешбинишуда мебошад. Сабабҳои содир кардани ин ҷиноятҳо метавонанд гуногун бошанд ва ба бандубасти ин ҷиноятҳо таъсир нарасонанд.

6. Таҳрибкорӣ аз кирдорҳои террористӣ бо сохтори таркиби ҷиноят тафовут дорад: таҳрибкорӣ таркиби кӯтоҳқардашуда расмӣ дорад ва амали террористӣ дар шакли аввали содир шуданаш ҷинояте мебошад, ки таркиби моддӣ (хатар эҷод мекунад), дар ҳолати шакли дуҷум (таҳдид ҳамчун амали иттилоотӣ) – бо таркиби расмӣ. Амали террористие, ки дар шакли аввал содир шудааст, аз лаҳзаи ба вуҷуд овардани хатари воқеӣ аз ҷониби ҷинояткор ҷинояти анҷомёфта ба ҳисоб меравад ва таҳрибкорӣ аз лаҳзаи содир гардидани таҳрибкорӣ.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти диссертационӣ дар мавзуи «Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ» дар асоси таҳлили доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузории ҷиноятии қаблӣ ва амалқунандаи ҚТ, амалияи татбиқи он ва нуқтаи назари шахсии муаллиф омода гардидааст. Дар сатҳи диссертатсия зарурати такмил додани м. 309 КҶ ҚТ асоснок карда шуда, тадбирҳои зарурӣ барои мукаммалгардии сохтори таркибии ҷинояти мазкур андешида шуда, он дар таҳрири нав бо назардошти рушди илми ҳуқуқшиносӣ ва техникаву технология пешниҳод гардидааст. Исбот карда шудааст, ки ҳимояи амнияти миллӣ яке аз вазифаҳои аввалияи инкишофи сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатдорӣ имрӯзаи тоҷикон мебошад. Зеро, дар шароитҳое, ки имрӯз ҷой доранд, таҳдидҳо ба асосҳои сохтори конституционӣ ва амнияти давлат, амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Тоҷикистон фаъол гардида истода, зарурияти таъхирнопазирии объективӣ, чиҳати аз ҷониби давлат нишон додани муқовимат ба чунин омилҳои зиддидавлатӣ ва зиддимиллӣ (ба монанди таҳрибкорӣ) ба миён омадааст. Барои ҳалли таъмини самараноки амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Тоҷикистон бар дӯши давлат мушкилӣ оид ба қор карда баромадани комплекси чораҳо ва воситаҳо, ки баҳри пешгирии таҳрибкорӣ (диверсия) равона мегарданд, воғузошта шудааст. Дар сатҳи диссертатсия чораҳои самаранок қорқард ва пешниҳод карда шудаанд, ки баҳри пешгирии таҳрибкорӣ ва дуруст татбиқ намудани м. 309 КҶ ҚТ кифоя мебошанд.

Диссертатсияи мазкур дар Тоҷикистон нахустин таҳқиқоти маҷмӯавии бунёдӣ мебошад, ки ба таҳлили ҷинояти таҳрибкорӣ ва масъалаи такмили қонунгузории ҷиноятӣ дар ин самт бахшида шудааст. Дар диссертатсия чунин хулосаҳо ва пешниҳодҳои илман асосёфта карда шудааст:

1. Дар сатҳи диссертатсия бо истифода ва татбиқи принципи таърихият диссертант таърихи ташаккул ва рушди ҷинояти таҳрибкориро мавриди омӯзиш қарор дода, дар сатҳи зарурӣ вазъи кунинии ҷинояти таҳрибкориро таҳлил намуда, тамоюлҳои такмили минбаъдаи онро пешбинӣ намудааст [1-М].

2. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ бори аввал дар қаламрави Тоҷикистон дар даврони Шӯравӣ пешбинӣ гардида буд. Қонунгузории ҷиноятӣ ин давра ба истилоҳи «таҳрибкорӣ» шинос буда, дар муқоиса бо КҶ ҚТ амакунанда тарафи объективии ҷинояти таҳрибкорӣ мукамалтар буда, моддаи таҳрибкорӣ баъди ба даст овардани истиқлол дар КҶ ҚТ дар м. 309 КҶ ҚТ бо тағйироти назаррас нигоҳ дошта шуд. Дар асоси тадқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ (принсипи таърихият) рушди қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз рӯйи ташаккул ва инкишофаш ба ду давраи асосӣ ҷудо карда шудааст: а) давраи Шӯравӣ (солҳои 1917-1991) – ташаккулёбии меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ доир ба ҷинояти мазкур маҳсуб шуда, дар он бо қабули КҶ ҚШС Тоҷикистон аз соли 1935 ин ҷиноят пешбинӣ гардида, таркиби ин ҷиноят муайян карда шуд; б) замони истиқлол, дар сохтори таркиби ҷинояти таҳрибкорӣ, навъ ва андозаи ҷазо, аломатҳои бандубасткунандаи таркиби ҷиноят, шакли гуноҳ ва аломатҳои тарафи объективӣ ва субъективии ҷинояти тадқиқшаванда тағйироти назаррас ба миён омаданд.

3. Асоснок карда шудааст, ки асоси ҳуқуқии криминализатсияи таҳрибкорӣ дар давлатҳои узви ИДМ Кодекси намунавии ҷиноятӣ ИДМ мебошад. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ дар самти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ имконият дод, ки ба таври мушахас қонуниятҳои пайдоиши манъи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ таҳрибкорӣ, ҳастӣ ва татбиқи он, ояндаи инкишоф ва мукамалгардии таркиби он муайян карда шавад. Чунин ҷиҳатҳои мусбӣ (навгонӣ) қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои узви ИДМ метавонанд дар самти мукамалгардии КҶ ҚТ вобаста ба ҷинояти таҳрибкорӣ аҳамияти махсус дошта бошанд: криминализатсия намудани мусоидат ба фаъолияти таҳрибкорона, гирифтани таълимот барои анҷом додани амалиёти таҳрибкорона ва ташкили гуруҳи (иттиҳоди) таҳрибкорона ё иштирок дар он; таҳрибкорие, ки бо қатли оммавии одамон, зарар ба саломатии онҳо, инчунин захролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия ва эпизоотия алоқаманд аст; таҳрибкорие, ки боиси марги инсон гаштааст. Дар асоси таҳлили КҶ давлатҳои

узви ИДМ пешниҳод мегардад, ки дар КҶ ҚТ таркибҳои нав, ки бо таҳрибкорӣ алоқаманданд, муқаррар карда шавад.

4. Таҳрибкорӣ (диверсия) ҳамчун ҷиноят баҳри ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шуда, дар содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳои, ки барои нобуд ё вайрон кардани объектҳои стратегӣ равона гардидааст.

5. Предмети ҷиноят корхонаҳо, иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли шуда метавонанд, ки фаъолияти онҳо бо амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст. Бо дарназардошти он ки предмети ҷиноят наметавонад ҳаёт ва саломатии одамон бошад, мо пешниҳод мекунем, ки навъҳои зерини объектҳои таҳрибкорӣ ҷудо карда шаванд: 1) объектҳои, ки аҳаммияти иқтисодӣ ё мудофиавӣ доранд; 2) қаламрав – ҳангоми содир намудани амалҳои, ки ба олудагии радиоактивӣ нигаронида шудаанд; 3) ҳайвонот – ҳангоми содир кардани амалҳои, ки ба захролудии оммавӣ ё паҳн шудани эпизоотия нигаронида шудаанд; 4) рустаниҳо – ҳангоми иҷрои амалҳои, ки ба паҳн шудани эпифитотия нигаронида шудаанд [2-М].

6. Рушди илмию техникаи доираи муносибатҳоро васеъ менамояд, ки метавонанд ҳадафи таҳрибкорӣ қарор гиранд ва ҳамчун предмети он баромад намоянд. Бояд гуфт, ки ҷинояти киберӣ ҳамчун амали ҷиноятии хатарноки ҷамъиятӣ дар фазои маҷозӣ ва ё истифодаи он муайян мекунад, ки ҷавобгарии он дар КҶ пешбинӣ шудааст ва ё тибқи шартномаҳои байналмилалӣ ҷиноят эътироф шудааст, яъне онро ҳама гуна ҷиноят тибқи Кодекси ҷиноятӣ, ки дар фазои маҷозӣ ва ё бо истифода аз он, аз ҷумла барои таҳрибкорӣ содир мегардад, метавон баррасӣ кард. Аммо бояд зикр намуд, ки дар кадом шароит ва дар кадом маврид маълумотро метавон предмети таҳрибкорӣ эътироф намуд. Ҳамин тавр, ин гуна предмет дар сурати нобуд шудан ё осеб دیدан мавзӯи таҳрибкорӣ бояд доништа мешавад.

7. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ аз нуқтаи назари тарафи объективӣ аз ҷониби шахс содир намудани ҳадди ақал як кирдори алтернативии

барои ҷамъият хавфнок мебошад, ки дар м. 309 КҶҶТ номбар шудааст. Аз ҷониби шахс содир шудани чунин кирдор ягона хусусияти ҳатмии тарафи объективӣ эътироф карда мешавад. Оқибатҳои ҷамъиятии хатарнок, макон, вақт, вазъият, усул, силоҳ ва воситаҳои содир кардани ҷиноят аломатҳои факултативии ин ҷиноят мебошанд. Шакли асосии содир гардидани таҳрибкорӣ содир намудани таркиш, сӯхтор ё дигар кирдорҳое, ки барои нобуд ё вайрон кардани корхонаву иншоот, роҳ ва воситаҳои нақлиёт, воситаҳои алоқа, объектҳои таъминоти зиндагии аҳоли равона шудааст, мебошад. Хавфи баланди ҷамъиятӣ ва таҷрибаи хуби давлатҳои хориҷии вобатста ба танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятиро ба назар гирифта, муаллиф дар консепсияи илмӣ худ пешниҳоди асоснок намудааст, ки дар таркиби таҳрибкорӣ криминализатсия намудани чунин ҳолатҳо зарур ва саривақтӣ мебошад:

а) кримализатсия намудани шакли муосири содир намудани амалҳои таҳрибкорона ва бо ҳамин мақсад ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҶТ ворид намудани ибораи «ҳамлаҳои киберӣ»;

б) оқибатҳои амалҳои таҳрибкорию ба назар гирифта, ба диспозитсияи м. 309 КҶ ҶТ ворид намудани ибораи «ба куштори оммавии одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ё расонидани зарари дигар ба саломатии онҳо» зарур мебошад;

в) кримализатсия намудан ва ба таркиби таҳрибкорӣ ворид намудани чунин шаклҳои содир намудани амалҳои таҳрибкорона ва монанди заҳролудшавии оммавӣ, паҳн намудани эпидемия, эпизоотия ё эпифитотия;

8. Тарафи субъективии таҳрибкорӣ бо ду хусусияти ҳатмӣ тавсиф карда мешавад: 1) гуноҳ дар шакли қасдан бевосита ва 2) мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҶТ. Ангега ва ҳолати эмотсионалӣ аломати факултативии тарафи субъективии таҳрибкорӣ мебошад, ки метавонанд ҳангоми баровардани ҳукм аҳаммияти ҳуқуқӣ дошта бошанд. Мақсади ноустувор кардани амнияти иқтисодӣ ва иқтисодии мудофиавии ҶТ аломати ҳатмии тарафи субъективии таҳрибкорӣ мебошад, ки ба бандубасти таҳрибкорӣ ва ҷудо кардани он аз ҷиноятҳои монанд таъсири назаррас мерасонад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судӣ он ба таври дигар фаҳмида мешавад. Пешниҳод карда

мешавад, ки мақсади ноустувор сохтани амнияти иқтисодӣ ва иқтидори мудофиавии ҶТ дар таҳрибкорӣ ҳамчун маҳдуд кардани имконоти давлат барои иҷрои вазифаҳо ва уҳдадориҳои конститутсионии муайянкарда дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсон фаҳмида шавад ва ҳангоми дар амал татбиқ кардани он бо истинод ба моддаи мушаххаси Конститутсия муайян карда шавадм [6-М].

9. Субъекти таҳрибкорӣ шахси воқеии мукаллафе мебошад, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят ба синни 16 расидааст. Ақидаҳо оид ба кам кардани синни ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноӣ пешбинӣ гардидаанд, беасос мебошанд. Бино бар ин, мо нуқтаи назари қонунгузorro дуруст мешуморем [4-М], [5-М].

10. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи робитаи таҳрибкорӣ ва амали террористӣ хеле печида ва баҳсбарангез аст ва аз ин рӯ, ҳалли он дар амал душвориҳои зиёдеро ба миён меорад. Шарти муҳимми ҳалли ин масъала таҳлили илмии муқаррароти қонунгузорӣ ва мафҳумҳои назарӣ мебошад, ки аз он иборат аст:

1) таҳлили муқоисавии меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ дар бораи таҳрибкорӣ ва амали террористӣ;

2) ҳалли масъалаҳои рақобати м.м. 309 КҶ ҶТ ва 179 КҶ ҶТ ва маҷмуи чунин ҷиноятҳо. Дар таркибҳои таҳрибкорӣ ва амали террористӣ аломатҳои ҳатмӣ яқсон ва гуногун мебошанд, ки дар асоси онҳо дар амалия ду ҳолат ба миён меояд: а) вақте ки, чунин аломатҳо таҳрибкориро аз терроризм ҷудо менамоянд ва дурустии татбиқи яке аз ин моддаҳо ро нишон медиҳанд; б) вақте ки, дар кирдори содирнамудаи шахс тамоми нишонаҳои ҳар ду ҷиноят ҷой доранд ва рақобатро дар байни моддаҳо нишон медиҳад, ки шакли он интихоби мӯддаро барои татбиқ муайян мекунад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ:

1. Дар қ. 2 м. 309 КҶ ҚТ илова намудани аломати бандубастшавандаи зерин:

- а) якчандкарата;
- б) аз ҷониби гуруҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ;
- в) бо истифодаи мақоми хидматӣ;
- г) дар ҳолати ретсидиви хавфнок;

2. Пешниҳод карда мешавад, ки дар м. 309 КҶ ҚТ қисми 3 илова карда шавад. Дар қ. 3 м. 309 КҶ ҚТ илова намудани аломати бандубастшавандаи зерин илова карда шавад:

- а) аз ҷониби гуруҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ;
- б) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок; дар вазъияти ҷангӣ ё замони ҷанг;

3. Таҳрири қонунгузории тарафи объективии таҳрибкорӣ камбудҳо дорад, ки барои бартараф кардани онҳо зарур мебошад, ки дар қ. 1 м. 309 ибораи «равона шудааст» ба «бевосита равона шудааст» иваз карда шавад.

4. Зарари воқеӣ бо амалҳои таҳрибкорона расонидашуда ба арзишҳои мушаххаси иҷтимоӣ, ки объекти амнияти давлатӣ мебошанд равона гардидаанд: 1) бо м. 309 КҶ ҚТ фаро гирифта шудааст, ба истиснои ҳолатҳои аломатҳои ҷиноят, ки мувофиқи моддаи дигари Кодекси ҷиноятӣ бандубасти иловагиро талаб мекунад, ки барои содир кардани он ҷазои саҳттар пешбинӣ мекунад; 2) ҳамеша омиле мебошад, ки дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ кирдори таҳрибкориро афзоиш медиҳад, ки он бояд ҳангоми баровардани ҳукми шахси гунаҳкор ба назар гирифта шавад.

5. Моддаи 309 КҶ ҚТ дар таҳрири нав пешниҳод шудааст (Ниг.: С. 11-12).

Таклифҳои пешниҳодшуда бо натиҷаҳои таҳқиқот асоснок карда шудаанд, лекин хусусияти тавсиявиро доро мебошанд. Метавон гуфт, ки онҳо метавонанд оид ба такмили қонунгузорӣ дар самти татбиқи дурусти ҷинояти таҳрибкорӣ дар амалия мусоидат намоянд.

Таклифҳои пешниҳодшуда бо натиҷаҳои таҳқиқот асоснок карда шудаанд, лекин хусусияти тавсиявиро доро мебошанд. Метавон гуфт, ки онҳо

метавонанд оид ба такмили қонунгузорӣ дар самти татбиқи дурусти ҷинояти таҳрибкорӣ дар амалия мусоидат намоянд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъриии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.
2. Эълومияи умумии ҳуқуқи башар. Эълумияи амалкунанда. Санаи қабул: 10.12.1946 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.fn.оқғ/қғ/docfmynts/dycl_conv/dyclaқations/dyclhқ.shtml (санаи муроҷиат: 18.09.2019).
3. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ. Паймони амалкунанда. Санаи қабул: 16.12.1966 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.fn.оқғ/қғ/docfmynts/dycl_conv/convyнтions/pactpol.shtml (санаи муроҷиат: 18.09.2019).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19088> (санаи муроҷиат: 5.03.2021).
5. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Қонуният, 2020. – 488 с.
6. Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, таҳти №564 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №12. – мод. 815; – 2017. – №1-2. – мод. 4 (Қонуни ҚТ аз 02.01.2019 с., таҳти №1556).
7. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – 671 с.
8. Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2012. – №12. – қ. 1. – м. 998.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. – №6. – мод. 434; – 2014. – №11. – мод. 646.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 666» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. – №12. – қ. 1. – мод. 825.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти нақлиётӣ» аз 3 июли 2012 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2012. – №7. – мод. 697.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2002. – №4. – Қ. 2. – мод. 323.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи почта» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003. – №8. – мод. 462.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2002. – №4. – қ. 2. – м. 320.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 103 с.
16. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми ноябри соли 2013, таҳти №492 / Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 16.03.2022).
17. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018, таҳти №1005 / Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 16.03.2022).
18. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ от 17 февраля 1996 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ihl-nat-3.htm> (дата обращения: 13.03.2020).
19. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1318&more=1&c=1&tb=1&pb=1> (дата обращения: 04.05.2020).

20. Уголовный Кодекс Республика Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата обращения: 04.04.2021).
21. Уголовный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями по состоянию на сентябрь 2016 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://levonevski.net/pravo/norm2013/num55/d55595/page4.html> (дата обращения: 04.04.2021).
22. Уголовный кодекс Республики Беларусь 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – Манбаи дастрасй: bel-kodeksy.com/uk_rb/371.1.htm (дата обращения: 04.04.2020).
23. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://continent-online.com> (дата обращения: 04.05.2020).
24. Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://continent-online.com> (дата обращения: 08.05.2021).
25. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fmc.uz/legisl.php?id=kug25> (дата обращения: 08.05.2021).
26. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996, №63-ФЗ (ред. от 10.07.2023) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата обращения: 04.04.2021).
27. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/15853/preview>. (дата обращения: 08.05.2021).
28. Уголовный кодекс Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniykodeks/razdel-1-9> (дата обращения: 04.04.2021).
29. Военский устав о наказаниях 1868 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
30. Декрет ВЦИК 20 июня 1919 г. «Об изъятиях из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении» [Текст] // СУ. – 1919. –

- №27. – Ст. 301.
31. Декрет о суде №1, ноябрь 1917 г. [Текст] // СУ. – 1917. – №4. – Ст. 50.
 32. Декрет СНК «Об аресте вождей гражданской войны против революции» от 28 ноября 1917 г. [Текст] // СУ. – №5.
 33. Закон СССР «Об уголовной ответственности за государственные преступления», 25 декабря 1958 г. [Текст] // Сборник документов по истории Уголовного законодательства СССР и РСФСР. (1953-1991). – Ч. 1: Законодательство СССР. – Казань, 1992. – 197 с.
 34. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Сотсиалистии Шуравии Тоҷикистон. Нашри соли 1935 [Матн]. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1935. – 108 с.
 35. Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 215 с.
 36. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик от 31 октября 1924 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
 37. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 г. [Текст] // Сборник документов по истории Уголовного законодательства СССР и РСФСР. (1953-1991). – Ч.1: Законодательство СССР. – Казань, 1992. – 197 с.
 38. Положением о преступлениях государственных от 25 февраля 1927 [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
 39. Постановление ВЦИК «О признании контрреволюционным действием всех попыток присвоить себе функции государственной власти» от 5 января 1918 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
 40. Постановление ЦИК СССР «О дополнении Положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине» от 8 июня 1934 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного

- законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
41. Постановлением СНК «О набатном звоне» от 30 июля 1918 г. [Текст] // СУ. – 1918. – №57. – Ст. 628.
 42. Радиограмма армейским организациям о борьбе с буржуазией и ее агентами, саботирующими дело продовольствия армии и препятствующими заключению мира [Текст] // Декреты Советской власти. – Том I. – 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – М.: Гос. издат-во политической литературы, 1957.
 43. Уголовное уложение 1903 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
 44. Уголовный кодекс РСФСР [Текст] // СУ РСФСР. – 1922. – №15. – Ст. 153.
 45. Уголовный Кодекс Таджикской Советской Социалистической Республики. [Текст]. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1935. – 81 с.
 46. Уголовный кодекс Таджикской ССР от 17 августа 1961 г. [Текст]. – Душанбе, 1961. – 215 с.
 47. Уголовный Кодекс Узбекской ССР от 16 июня 1926 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.
 48. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – 462 с.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, тафсириҳо, васоити таълимӣ:

49. Абдурашидзода, А.А., Назаров, У.С. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) [Матн]: Курси лексия. Воситаи таълимӣ барои курсантон ва шунавандагони Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ихтисоси 240120 «Ҳуқуқшинос» / А.А. Абдурашидзода, У.С. Назаров. – Душанбе: «ЭР -граф», 2017. – 350 с.
50. Абдухамитов, В.А. Борьба с религиозным экстремизмом: уголовно-правовые, криминологические проблемы (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: монография / В.А. Абдухамитов. – Бишкек, 2015. – 260 с.

51. Азизкулова, Г.С., Хакимов, Н.Х. История государства и права Таджикистана [Текст] / Г.С. Азизкулова, Н.Х. Хакимов. – Душанбе, 2018. – 816 с.
52. Азизов, У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания на территории дореволюционного Таджикистана [Текст]: монография / У.А. Азизов. – Душанбе, Андалеб-Р, 2014. – 200 с.
53. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: монография / У.А. Азизов. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 250 с.
54. Бажанов, М.И. Избранные труды [Текст] / Отв. ред. В.Я. Таций. – Харьков: Право, 2012. – 1244 с.
55. Бантишев, А.Ф., Шамара, А.В. Уголовная ответственность за преступления против основ национальной безопасности Украины (проблемы квалификации) [Текст]: монография / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – Луганск: ООО «Виртуальная реальность», 2014. – 240 с.
56. Барихин, А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь [Текст] / А.Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2000. – 719 с.
57. Белогриц-Котляревский, Л.С. Учебник русского уголовного права [Текст]: Общая и Особенная часть / Л.С. Белогриц-Котляревский. – Киев-Петербург-Харьков: Южно-рус. книгоизд-во Ф.А. Иогансона, 1903. – 618 с.
58. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-4 (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
59. Викторов, Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях [Текст] / Б.А. Викторов. – М.: Госюриздат, 1963. – 82 с.
60. Винокуров, В.Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применение уголовного закона [Текст]: монография / В.Н. Винокуров. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 286 с.
61. Владимиров, В.А., Гришанин П.Ф., Загородников, Н.И. Государственные преступления [Текст] / Под ред. М.И. Якубович, В.А. Владимиров. – М.:

- Высшая школа, 1961. – 228 с.
62. Волков, Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения [Текст] / Б.С. Волков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 110 с.
63. Волков, Б.С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социальнопсихологическое исследование) [Текст] / Б.С. Волков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
64. Гейман, Л.М. Взрыв: история, практика, перспективы [Текст] / Л.М. Гейман. – М.: Наука, 1978. – 256 с.
65. Глистин, В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В.К. Глистин. – Л.: изд-во Ленинград. ун-та, 1979. – 127 с.
66. Гумплович, Л. Общее учение о государстве [Текст] / Л. Гумплович. – СПб., 1910. – 516 с.
67. Дьяков, С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование. [Текст]: 2-е изд. / С.В. Дьяков. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2012. – 267 с.
68. Емельянов, В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму [Текст]: монография / В.П. Емельянов. – Харьков: Право, 2014. – 88 с.
69. Ермакова, Л.Д. Особо опасные государственные преступления [Текст]: учеб. пособ. / Л.Д. Ермакова. – М.: ВЮЗИ, 1982. – 96 с.
70. Злобин, Г.А., Никифоров, Б.С. Умысел и его формы [Текст] / Г.А. Злобин, Б.С. Никифоров. – М.: Юридическая литература, 1972. – 261 с.
71. Каиржанов, Е.К. Интересы трудящихся и закон. Проблема объекта преступления [Текст] / Е.К. Каиржанов. – Алма-Ата, 1973. – 160 с.
72. Ковалев, М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления [Текст] / М.И. Ковалев. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1991. – 176 с.
73. Коржанский, Н.И. Объект посягательства и квалификация преступлений [Текст]: учебник / Н.И. Коржанский. – Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1976. – 120 с.

74. Кудратов, Н.А. Уголовное право Республики Таджикистан [Текст]: общая часть / Н.А. Кудратов. – Душанбе, 2012. – 366 с.
75. Кудратов, Н.А. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства [Текст]: учебно-методическое пособие / Н.А. Кудратов. – Душанбе, 2019. – 172 с.
76. Кудрявцев, В.Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
77. Курс советского уголовного права [Текст]: часть Общая / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. – М.: Наука, 1970. – Т. II. – 516 с.
78. Курс уголовного права [Текст]: общая часть. Т. 1. Учение о преступлении. Учебник / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – 624 с.
79. Курс уголовного права. Особенная часть. [Текст]: учебник / Под ред. Г.И. Борзенкова и В.С. Комиссарова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 5. – 512 с.
80. Литвак, А.Н. Государство и преступность [Текст] / А.Н. Литвак. – М.: Атика, 2004. – 302 с.
81. Луценко, Ю.В. Освобождение от уголовной ответственности за преступления против основ национальной безопасности Украины [Текст]: монография / Ю.В. Луценко. – Харьков: Право, 2015. – 194 с.
82. Маджидзода, Дж.З., Назаров, Н. Организованная и транснациональная преступность [Текст] / Дж.З. Маджидзода, Н. Назаров. – Душанбе, 2014. – 268 с.
83. Меньшагин, В.Д., Куринов, Б.А. Научно-практический комментарий к Закону об уголовной ответственности за государственные преступления. [Текст] / В.Д. Меньшагин, Б.А. Куринов. – М.: Юрид. лит., 1961. – 114 с.

84. Мишин, А.В. Расследование и предупреждение поджогов личного имущества граждан [Текст] / А.В. Мишин. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1991. – 128 с.
85. Назаренко, Г.В. Вина в уголовном праве [Текст] / Г.В. Назаренко. – Орел: [Б. и.], 1996. – 96 с.
86. Назаров, А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и Хадисов и их классификация по институтам уголовного права [Текст] / А.К. Назаров. – Душанбе, 2014. – 193 с.
87. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины [Текст] / Под общ. ред. А.М. Джужи, А.В. Савченко, В.В. Чернея. – Киев: Юринком Интер, 2016. – 1064 с.
88. Национальный стандарт Российской Федерации [Текст]: здания и сооружения. Словарь. Часть 1. Общие термины. – М., 2018. – 74 с.
89. Никифоров, Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б.С. Никифоров. – М.: Юрид. лит., 1960. – 228 с.
90. Овчинникова, Г.В. Терроризм [Текст] / Современные стандарты в уголовном праве и процессе / Науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – 35 с.
91. Основы борьбы с киберпреступностью и кибертерроризмом: хрестоматия [Текст] / Сост. В.С. Овчинский. – М.: Норма, 2017. – 528 с.
92. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) [Текст] / Под ред. Е.А. Олейникова. – М., 1997. – 278 с.
93. Особо опасные государственные преступления [Текст] / Под общ. ред. В.И. Курлянского, М.П. Михайлова. – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1963. – 216 с.
94. Пионтковский, А.А. Курс советского уголовного права [Текст]: учебник / А.А. Пионтковский. – М.: Наука, 1970. – 516 с.
95. Пионтковский, А.А., Меньшагин, В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т. IV. [Текст]: учебник / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1955. – 800 с.
96. Плотников, А.И. Место и значение цели в юридической конструкции преступления. Категория «цель» в уголовном, уголовно-исполнительном

- праве и криминологии [Текст]: Материалы IV Рос. конгр. уголов. права (28-29 мая 2009 г.) / А.И. Плотников. – М.: Проспект, 2009. – 816 с.
97. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства [Текст]: учебное пособие / Под ред. А.П. Кузнецова. – Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2006. – 80 с.
98. Пудовочкин, Ю.Е. Преступления против безопасности государства [Текст]: монография / Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 336 с.
99. Рарог, А.И. Вина в советском уголовном праве [Текст] / А.И. Рарог. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 186 с.
100. Рарог, А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А.И. Рарог. – М.: Профобразование, 2001. – 133 с.
101. Раҳимзода, М.З., Нематов, А.Р. Техникаи қонунгузорӣ [Матн] / М.З. Раҳимзода, А.Р. Нематов. – Душанбе, 2016. – Нашри дуюм. – 232 с.
102. Ревин, В.П., Сафаров, Х.С. Уголовное право Республики Таджикистан. Общая и Особенная части. В 2 т. [Текст]: учебник / Под ред. В.П. Ревина. – Душанбе: ИРФОН, 2011. – 845 с.
103. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
104. Сафаров, А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем [Текст]: монография / А.И. Сафаров. – Душанбе: 2012. – 216 с.
105. Сафаров, Х.С. Уголовное право Республики Таджикистан [Текст]: особенная часть / Под общей ред. Ревина В.П., Солиева К.Х. Учебник для ВУЗов. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 400 с.
106. Селецький, С.І. Кримінальне право України [Текст]: особлива частина: навч. посіб / С.І. Селецький. – Киев: Центр учб. л-ри, 2008. – 496 с.
107. Сергиевский, Н.Д. Русское уголовное право [Текст]: часть Общая: пособ. к лекциям / Н.Д. Сергиевский. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1896. – 397 с.
108. Смирнов, Е.А. Особо опасные государственные преступления. Вопросы квалификации в связи с применением уголовно правовой нормы [Текст]:

- учебное пособие / Е.А. Смирнов. – К.: Научно-издательский и редакционно-издательский отдел КВШМВД СССР, 1974. – 180 с.
109. Сотиволдиев, Р. Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империялгрупп, 2014. – 720 с.
110. Спасович, В.Д. Учебник уголовного права [Текст]: в 2-х т. / В.Д. Спасович. – СПб.: Тип. Иосифата Огризко, 1863. – Т. 1 (Часть Общая). – 178 с.
111. Таганцев, Н.С. Уголовное право [Текст]: курс лекций: в 2-х т. / Н.С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – 393 с.
112. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Муҳаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе. 2005. – 800 с.
113. Тахиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2009. – 369 с.
114. Таций, В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В.Я. Таций. – Х.: Вища шк., 1988. – 198 с.
115. Тимейко, Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г.В. Тимейко. – Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета, 1977. – 215 с.
116. Тоҳиров, Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 294 с.
117. Уголовное право России [Текст] / Под общей ред. А.В. Бриллиантова. – 2 издание. – М.: Проспект, 2016. – 400 с.
118. Уголовное право России [Текст]: учеб. для вузов: в 2-х т. / Отв. ред. А.Н. Игнатов и Ю.А. Красиков. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – Т. 1. – 639 с.
119. Уголовное право России. Особенная часть [Текст]: учебник / Под ред. Ф.Р. Сундурова, М.В. Талан. – М.: Статут, 2012. – 943 с.
120. Уголовное право России. Особенная часть. [Текст]: учебник / Отв. ред. Р.А. Сабитов. – 2-е изд. – Тюмень: Тюменский институт повышения квалификации сотрудников МВД России, 2013. – 688 с.

121. Уголовное право России: Часть Особенная [Текст]: учебник / Отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: Волтерс Клувер, 2012. – 563 с.
122. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть [Текст]: учебник / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: КОНТРАКТ, ИНФРА–М, 2009. – 793 с.
123. Филановский, И.Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению [Текст] / И.Г. Филановский. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – 173 с.
124. Фойницкий, И.Я. Курс уголовного права [Текст]: часть Особенная. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий. – Петроград: Тип. М. Меркушева, 1916. – 443 с.
125. Фоменко, Е.В., Моторина, Ю.М. Правовые основы противодействия терроризму. Уголовноправовой и криминологический аспекты [Текст] / Е.В. Фоменко, Ю.М. Моторина. – М., 2019. – 171 с.
126. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – 301 с.
127. Хусейнзода, С.Х., Музафаров, С.З. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть) [Текст]: учебное пособие / Под ред. к.ю.н., Гаффори Н.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 254 с.
128. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 500 с.
129. Ҳусейнзода, С.Х., Нажбудинов М.А., Ҳикматзода, Ҷ.У. Ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ [Матн]: дастури таълимӣ / С.Х. Хусейнзода, М.А. Нажбудинов, Ҷ.У. Ҳикматзода. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – 120 с.
130. Ҳусейнов, С.Ҳ. Таркиби ҷиноят [Матн]: дастури таълимӣ / С.Ҳ. Хусейнов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 158 с.
131. Шарипов, А., Сироджов, З. Эмомали Рахмонов: Год арийской цивилизации. (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2006 году) [Текст] / А. Шарипов, З. Сироджов. – Душанбе: «Деваштич», 2006. – 400 с.

132. Шарипов, Т.Ш., Рауфов, Ф.Х., Сафаров, А.И., Раҳматҷонов, Б.Н. Муқовимат ба савдои одамон [Матн]: воситаи илмӣ-амалӣ / Т.Ш. Шарипов, Ф.Х. Рауфов, А.И. Сафаров, Б.Н. Раҳматҷонов. – Душанбе, 2015. – 256 с.
133. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А., Холиқов, Ш.Л. Ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн]: қисми умумӣ: курси мухтасари лексияҳо / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқов. – Душанбе, 2018. – 224 с.
134. Шарипов, Т.Ш., Сафаров, А.И., Саидов, Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадриси интерактивӣ [Матн]: китоб барои макотиби олий / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафаров, Ш.Н. Саидов. – Душанбе, 2016. – 469 с.
135. Экономическая безопасность России [Текст]: общий курс: учебник / Под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 895 с.
136. Эмельянов, В.П. Антитеррористическое законодательство: понятие, система, пути совершенствования [Текст]: монография / В.П. Эмельянов. – Харьков: Право, 2016. – 88 с.
137. Яцута, И.С. Энциклопедия уголовного права [Текст]: в 35 т. Т. 26. / изд. проф. Малинина / И.С. Яцута. – СПб.: ГКА, 2015. – 522 с.

Ш. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

138. Chornyi, O. Current issues of qualification and difference between the act of terrorism and sabotage [Текст] / O. Chornyi // European cooperation. – 2017. – Vol. 1 (20). – P. 96-102.
139. Ingthorsson, R.D. The Natural vs. The Human Sciences: Myth, Methodology and Ontology [Текст] / R.D. Ingthorsson // Discusiones Filosóficas. – January-June 2013. – №22. – vol. 14 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: cielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0124-61272013000100003 (санай мурочиат: 20.06.2023).
140. Litvinenko, A.N. Economic and national security: the problem of concepts correlating [Текст] / A.N. Litvinenko // Scientific and technical statements, S.-Petersburg State Polytechnic University. Economic sciences. – 2013. – No 3 (173). – P. 9-15.

141. Ансель, М. Методологические проблемы сравнительного права [Текст] / М. Ансель // Очерки сравнительного права (сборник статей). – М., 1981. – С. 36-86.
142. Безверхов, А., Шевченко, И. Умышленное уничтожение и повреждение имущества путем поджога, взрыва и иным общеопасным способом [Текст] / А. Безверхов, И. Шевченко // Уголовное право. – 2008. – №2. – С. 9-12.
143. Власихин, В.А. Новый закон США о борьбе с терроризмом и Билль о правах [Текст] / В.А. Власихин // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2002. – №4. – С. 87-104.
144. Глебов, И.Н. Правовое регулирование автономных роботизированных средств ведения войны [Текст] / И.Н. Глебов // Российское государствоведение. – 2018. – №3. – С. 104-116.
145. Дагель, П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве [Текст] / П.С. Дагель // Учёные записки ДВГУ. – 1968. – №21. – Ч. 1. – 188 с.
146. Емельянов, В.П. Терроризм, бандитизм, диверсия: вопросы разграничения [Текст] / В.П. Емельянов // Законность. – 2000. – №1. – С. 53-54.
147. Зателепин, О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве [Текст] / О. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – №1. – С. 29-31.
148. Зоиров, Дж.М. Нововведения в Законе Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» [Текст] / Дж.М. Зоиров // Оперативник (сыщик). – 2007. – №1 (10). – С. 46-48.
149. Калчороева, А.А., Урунбаева, З.С. Диверсия как одно из опаснейших преступлений, предусмотренных Уголовным кодексом Кыргызской Республики [Текст] / А.А. Калчороева, З.С. Урунбаева // Известия вузов Кыргызстана. – 2015. – №5. – С. 318-321.
150. Климосюк, А.С. Інформація як предмет диверсій (ст. 113 Кримінального кодексу України) [Текст] / А.С. Климосюк // Безпека людини в умовах глобалізацій: сучасні правові парадигми: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ 24 лют. 2017 р.). – Тернопіль: Вектор, 2017. – Том 1. – С. 296-298.

151. Климосюк, А.С. Об уголовно-правовой характеристике предметов диверсии и необходимости усовершенствования их законодательной формулировки в ст. 113 Уголовного кодекса Украины [Текст] / А.С. Климосюк // Научный вестник Херсонского государственного университета. Серия Юридические науки. – 2016. – №5. – С. 103-109.
152. Кудратов, Н.А. К определению понятия «диверсии» и ее объекта [Текст] / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 289-294.
153. Кудратов, Н.А. К определению понятия «диверсия» и ее объекта [Текст] / Н.А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №9. – С. 289- 294.
154. Кудратов, Н.А. Квалификация «посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля» Республики Таджикистан по субъективным признакам [Текст] / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №3. – Қисми I. – С. 191-195.
155. Кудратов, Н.А. Национальная и государственная безопасность как видовой объект преступления против основ конституционного строя и безопасности государства [Текст] / Н.А. Кудратов // Уголовная юстиция. – 2019. – №13. – С. 29-34.
156. Кудратов, Н.А. О необходимости криминализация распространение эпидемии в составе диверсия [Текст] / Н.А. Кудратов // Правовые проблемы во время эпидемия вируса COVID-19. Сборник научных статей / Под ред. У.А. Меликова, Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ТГУК», 2020. – С. 116-125.
157. Кудратов, Н.А. Объект и потерпевший в составе посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан: проблемы, доктрина и законодательство [Текст] / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С. 212-218.
158. Кудратов, Н.А. Предприятия и сооружения как предмет диверсии. Развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше [Текст] /

- Н.А. Кудратов // Сборник материалов международной научно-практической конференции: Под общ. ред. Х.Н. Факерова, Р.К. Раджабова (г. Душанбе, 21-22 декабря 2018 года). – Душанбе: «ТГУК», 2018. – С. 399-402.
159. Кудратов, Н.А. Уголовная ответственность за диверсию по уголовным законодательствам Таджикистана и Украины: компаративистский анализ [Текст] / Н.А. Кудратов // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности: материалы III Международной научно-практической конференции (Санкт-Петербург, 20 марта 2020 года). – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Государственной противопожарной службы Министерства Российской Федерации по делам гражданской обороны, чрезвычайным ситуациям и ликвидации последствий стихийных бедствий, 2020. – С. 203-206.
160. Кудратов, Н.А., Зохидова, М.М. Уголовно-правовая характеристика объективной стороны диверсии [Текст] / Н.А. Кудратов, М.М. Зохидова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – №8. – С. 242-248.
161. Кудратов, Н.А., Зохидова, М.М. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят [Матн] / Н.А. Кудратов, М.М. Зохидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – №3 (84). – С. 101-109.
162. Кудратов, Н.А., Сафарова, З.М. О сущности основ конституционного строя как объекта преступления [Текст] / Н.А. Кудратов, З.М. Сафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №2. – С. 185-191.
163. Кудратов, Н.А. Об исследованиях субъективных признаков диверсии [Текст] / Н.А. Кудратов // Законодательство. – 2019. – №1 (33). – С. 73-77.
164. Кудратов, Н.А. Ҷиноятҳо ба муқобили давлат дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон [Текст] / Н.А. Кудратов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати

- Тоҷикистон. – 2019. – №2 (27). – С. 124-128.
165. Мирзоахмедов, Ф.А. Баъзе масъалаҳои такмилдиҳии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои терроризм аз рӯи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Мирзоахмедов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №10-2. – С. 248-252.
166. Муродзода, Ф.Р. Субъект незаконного производства, изготовления, переработки, приобретения, хранения, сбыта, транспортировки или пересылки прекурсоров [Текст] / Ф.Р. Муродзода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2020. – №2 (46). – С. 108-114.
167. Овчаров, А.В., Козлов, А.В. Применение смертоносных автономных систем вооружения требует уголовно-правовой регламентации [Текст] / А.В. Овчаров, А.В. Козлов // Военное право. – 2019. – №5 (57). – С. 179-187.
168. Панов, Н.И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Н.И. Панов // Пробл. правовед. Республиканский межведомственный научный сборник. – 1984. – №45. – С. 67-73.
169. Плешаков, А.М. Уголовная ответственность за диверсию с использованием животных [Текст] / А.М. Плешаков // Военное право. – 2021. – №2 (66). – С. 273-279.
170. Раджабов, К.Д. Объективная сторона вымогательства [Текст] / К.Д. Раджабов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №2. – С. 210-214.
171. Рахимов, Р.Х. Тяжкие и особо тяжкие преступления экономической направленности в Республике Таджикистан: удельный вес в структуре учтенных общественно опасных деяний [Текст] / Р.Х. Рахимов // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – №10. – С. 142-157.
172. Раҳмонзода, М.Ҷ. Аломатҳои объективи таркибҷинояти ғайриқонунии бонкӣ [Матн] / М.Ҷ. Раҳмонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – №3. – С. 211-216.
173. Рубанов, В.А. Безопасность России в переходный период [Текст] / В.А.

- Рубанов // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 45-49.
174. Саидзода А.М. Сӯиистиғодаи боварӣ ҳамчун тарзи содиркунии расонидани зарари амволӣ [Текст] / А.М. Саидзода // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №1. – С. 213-217.
175. Сафарзода, А.И. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои истеҳсол, ба даст овардан, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл ё ба муомилот баровардани мол ва маҳсулоти тамғаношуда [Текст] / А.И. Сафарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №2. – С. 186-193.
176. Сафарзода, А.И., Оралбаев, Х.Х. К вопросу об определении объективных признаков бандитизма [Текст] / А.И. Сафарзода, Х.Х. Оралбаев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №5. – С. 219-224.
177. Сафаров, А.И. Некоторые проблемы определения субъекта легализации преступных доходов по законодательству Республики Таджикистан [Текст] / А.И. Сафаров // Вестник Таджикского национального Университета. – 2010. – №4. – С. 75-81.
178. Танкенова, Л.К. Уголовно-правовая характеристика терроризма и преступлений террористического характера [Текст] / Л.К. Танкенова // Евразийский союз ученых. – 2015. – №3-6 (12). – С. 159-161.
179. Туляков, В.О. Сравнительный метод в науке уголовного права [Текст] / В.О. Туляков // Вестник Ассоциации уголовного права Украины. – 2014. – №1 (2). – С. 29-35.
180. Хафиззода, Ш.Х. Политико-правовые меры противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.Х. Хафиззода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – №4 (36). – С. 153-160.
181. Чорний, Р.Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України [Текст] / Р.Л. Чорний // Університетські наукові записки. – 2013. – №1. – С. 261-272.

182. Чуваков, О.А. Научно-теоретические основы классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины [Текст] / О.А. Чуваков // Правова держава. – 2016. – Вип. 21. – С. 245-250.
183. Шарипов Т.Ш., Сафаров, А.И. Таҳлили баъзе масоили принципҳои конституционии ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафаров // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2015. – №3 (27). – С. 218-226.
184. Шарипов, Т.Ш. Основные черты уголовного законодательства Республики Таджикистан и некоторые проблемы его совершенствования [Текст] / Т.Ш. Шарипов // Новое уголовное законодательства Стран СНГ и Балтии. Сб. статей. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 274-275.
185. Шарипов, Т.Ш., Баҳриддинов, С.Э. Мафҳум ва намудҳои ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои соҳти конституционӣ ва амнияти давлатӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, С.Э. Баҳриддинов // Давлат ва ҳуқуқ. – 2007. – №3. – С. 56-63.
186. Шарипов, Т.Ш., Сафаров, Х.С. Некоторые взгляды о соотношении понятий «Экстремизм», «Фундаментализм», «Радикализм», «Национализм» и «Сепаратизм» [Текст] / Т.Ш. Шарипов, Х.С. Сафаров // Труды Академии управления МВД России. – 2015. – №4. – С. 34-41.
187. Шеремет, И.Б., Рудианов, Н.А., Рябов, А.В., Хрущев, В.С. О необходимости разработки концепции построения и применения робототехнических комплексов военного назначения [Текст] / И.Б. Шеремет, Н.А., Рудианов, А.В., Рябов, В.С. Хрущев // Extreme Robotics. – 2016. – №1. – Т. 1. – С. 35-39.
188. Ширинҷонов, Ф.И. Таҳлили аломатҳои тарафи объективии ҷинояти моддаи 335¹ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.И. Ширинҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №1. – С. 227-232.
189. Шуткина, С.А., Шабунин, Ф.Е., Кубанева, Ю.Ю. Понятие преступлений, связанных с пожарами [Текст] / С.А. Шуткина, Ф.Е. Шабунин, Ю.Ю.

Кубанева // Пожарная безопасность: проблемы и перспективы. – 2017. – Т. 1.
– С. 587-588.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

190. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 413 с.
191. Азимов, Н.Б. Теоретические основы имплементации норм международного права в уголовное законодательство Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Азимов Назир Бобоевич. – М., 2013. – 441 с.
192. Акилова, М.М. Таҳлили ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Акилова Муқаддас Мирмуҳамадовна. – Душанбе, 2022. – 208 с.
193. Афанасьев, М.В. Уголовная ответственность за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств лицом, находящимся в состоянии опьянения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Афанасьев Максим Владимирович. – М., 2018. – 195 с.
194. Балашов, С.К. Уголовно-правовая охрана безопасности движения и эксплуатации железнодорожного транспорта [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Балашов Сергей Константинович. – Ростов-на-Дону, 2007. – 26 с.
195. Емельянов, В.П. Уголовная ответственность за терроризм и преступления с признаками терроризирования [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Емельянов Вячеслав Павлович. – М., 2001. – 370 с.
196. Камолов, З.А. Система наказаний по уголовному кодексу Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Камолов Зубайдулло Аюбович. – Иркутск, 2009. – 193 с.

197. Киракосян, А.М. Терроризм на транспорте как угроза современному обществу [Текст]: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 09.00.11 / Киракосян Аршавир Мартуниевич. – М., 2007. – 23 с.
198. Климосюк А.С. Кримінальна відповідальність за диверсію [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Климосюк Андрей Сергеевич. – Харьков, 2002. – 247 с.
199. Коришева, И.В. Уголовная ответственность за приведение в негодность транспортных средств или путей сообщения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Коришева Ирина Васильевна. – М., 2004. – 147 с.
200. Кудратов, Н.А. Уголовно–правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Кудратов Некруз Абдунабиевич. – Душанбе, 2021. – 539 с.
201. Кудратов, Н.А. Уголовно-правовая охрана основ конституционного строя и безопасности государства: проблемы доктрины, правоприменения и совершенствования законодательства [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Кудратов Некруз Абдунабиевич. – Душанбе, 2021. – 127 с.
202. Курбонзода, Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Курбонзода Бехруз Шариф. – Душанбе, 2017. – 232 с.
203. Лобов, С.А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с поджогами [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лобов Сергей Александрович. – М., 2000. – 292 с.
204. Маликов, А.В. Проблемы типологии государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Маликов Андрей Валерьевич. – М., 1998. – 149 с.
205. Мохончук, С.М. Уголовная ответственность за терроризм [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мохончук Сергей Михайлович. – Харьков, 1999. – 187 с.

206. Назиров, Д. Проблемы терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления [Текст]: дис. ... д-ра филос. наук: 12.00.08 / Назиров Давлятходжа. – Душанбе, 2009. – 347 с.
207. Ҳайдарзода, М.П. Проблемаҳои мукамалсозии қонунгузорӣ ва квалитатсияи ҷинойтҳои хусусияти экстремистидошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ҳайдарзода Мурод Пирмаҳмад. – Душанбе, 2020. – 221 с.
208. Рахимзода, Р.Х. Оперативно-розыскная политика по обеспечению экономической безопасности Республики Таджикистан: проблемы теории, методологии и практики (историко-правовой и общетеоретический анализ) [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Рахимзода Рамазон Хамро. – Душанбе, 2018. – 581 с.
209. Самощенко, Е.В. Ответственность за угрозу по уголовному праву Украины (понятие, виды, спорные проблемы) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Самощенко Егор Викторович. – Харьков. 1997. – 222 с.
210. Сафаров, А.И. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем (по материалам Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сафаров Анвар Исломович. – М., 2011. – 229 с.
211. Сердюк, П.Л. Теория уголовной ответственности в современном уголовном праве: сравнительно-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сердюк Павел Павлович. – Запорожье, 2013. – 463 с.
212. Семенюк-Прибатень, А.В. Уголовно-правовая характеристика уничтожения и повреждения имущества по уголовному кодексу Украины [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Семенюк-Прибатень Анна Викторовна. – Львов, 2016. – 241 с.
213. Сопов, Д.В. Уголовная ответственность за терроризм: проблемы квалификации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сопов Дмитрий Викторович. – М., 2004. – 203 с.
214. Токманцев, Д.В. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности движения и эксплуатации железнодорожного, воздушного или

водного транспорта [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Токманцев Денис Валерьевич. – Красноярск, 2008. – 247 с.

215. Шарипов, А.К. Предупреждение преступлений, обусловленных исламским радикализмом (по материалам Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шарипов Алишер Каюмович. – М., 2017. – 228 с.

V. Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]:

216. Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2008.345.01.0075.01.ENG (санаи муроҷиат: 10.05.2018).
217. Giraldi, P. Revisiting Stuxnet: The Israeli-American Computer Virus that Started CyberWarfare. Global Research [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.globalresearch.ca/stuxnet-israeli-american-computer-virus-cyber-warfare/5688506> (санаи муроҷиат: 20.03.2020).
218. Langner, R. (2013) To Kill a Centrifuge. A Technical Analysis of What Stuxnet's Creators Tried to Achieve. The Langner Group. November [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.langner.com/wpcontent/uploads/2017/03/to-kill-a-centrifuge.pdf> (санаи муроҷиат: 20.03.2020).
219. State Economic Security System and Its Components [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://icehm.org/upload/37_57ED915013.pdf (санаи муроҷиат: 4.08.2017).
220. Ахбороти махсус [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.vkd.tj/index.php/tj/ruydodho/20454-6598623232> (санаи муроҷиат: 04.04.2021).
221. Более 100 специалистов требуют от ООН запретить разработку автономного оружия // Коммерсант, 21 августа 2017 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.kommersant.ru/doc/3389860> (санаи муроҷиат: 20.03.2020)
222. Герасюкова, М. Украсть лицо: 7 технологий, которых стоит бояться //

- Газета.ru. 6.10.2019 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.gazeta.ru/tech/2019/10/05/12736819/tech_future.shtml?updated (санаи мурочиат: 20.03.2022).
223. Дастпарвари бегонагон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.vkd.tj/index.php/tj/2020-01-18-07-50-18/khatar-oi-zamoni-muosir/19606-dastparvari-begonagon> (санаи мурочиат: 04.04.2021).
224. Диверсия [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/> (санаи мурочиат: 26.01.2022).
225. Зукоми хук: чӣ гуна вирус аст ва кадом аломатҳояшро медонед? [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://your.tj/tj/zukomi-huk-ch-guna-virus-ast-va-kadom-alomat-ojashro-medoned/> (санаи мурочиат: 28.02.2023).
226. Назари, Саймуъмин Ятимов дар бораи нақши илм, иттилоъ ва китоб дар таъмини амнияти миллӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://old.kmt.tj/nazari-saymumin-yatimov-dar-borai-nakshi-ilm-ittilo-va-kitob-dar-tamini-amniyati-milli> (санаи мурочиат: 26.01.2022).
227. Савченко, А.В. Понятие сравнительного уголовного права и общая характеристика основных современных правовых семей [Захираи электронӣ] / Мультимедийное учеб. пособие «Уголовное право: Общая часть». – Манбаи дастрасӣ: www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Leks/T21/T21_P1.html (санаи мурочиат: 10.01.2021).
228. США против русских: 5 диверсий американцев, которые были осуществлены в СССР [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://life.ru/p/1533011> (санаи мурочиат: 20.03.2021).
229. Хабарӣ Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://prokuratura.tj/66-to-ik/news/1630-alasai-ayati-mushovara-dar-prokuraturai-general-483.html?highlight=wyjcdta0mzrcdta0mz hcdta0mzjcdta0mzvcdta0ndbcdta0ndfcdta0mzhcdta0ngyixq> (санаи мурочиат: 20.06.2023).
230. Ҳамлаи Ишқобод: парванда ниҳой, ҳукмҳо содир шудаанд – бидуни

тафсилот [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ:
<https://tojikmatlubot.tj/amlai-ish-obod-parvanda-ni-o-ykm-o-sodir-shydaand-bidyni-tafsilot> (санаи муруҷиат: 21.10.2022).

231. ҲНИТ – зодаи тафаккури охундӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ:
<http://javonon.tj/news/politics/nit-zodai-tafakkuri-okhund/> (санаи муруҷиат: 04.04.2021).

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъбири расидаанд:

[1-М]. Курбонова, А.А. Таърихи ташаккул ва рушди ҷавобгарии ҷинояти барои таҳрибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистон [Матн] / А.А. Курбонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №3 (37). – С. 285-291; ISSN 2308-054X.

[2-М]. Курбонова, А.А. Таҳлили ҳуқуқӣ-ҷиноятии объекти таҳрибкорӣ [Матн] / А.А. Курбонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №4/1 (38). – С. 288-293; ISSN 2308-054X.

[3-М]. Кудратов, Н.А., Курбонова, А.А. Глобализация как фактор развития транснациональной организованной преступности [Текст] / Н.А. Кудратов, А.А. Курбонова // Законодательство. – 2022. – №1 (45). – С. 118-125; ISSN 2410-2903.

[4-М]. Курбонова, А.А. Тавсифи умумии субъекти ҷинояти таҳрибкорӣ [Матн] / А.А. Курбонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №1 (40). – С. 365-370; ISSN 2308-054X.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷойи шудаанд:

[5-М]. Кудратов, Н.А., Курбонова, А.А. Особенности субъекта измены государства [Текст] / Н.А. Кудратов, А.А. Курбонова // Юридическая наука в XXI веке: актуальные проблемы и перспективы их решений: Сборник научных статей по итогам работы третьего круглого стола со Всероссийским и международным участием (Шахты, 16 марта 2020 года). – Шахты: Общество с ограниченной ответственностью «КОНВЕРТ», 2020. – Том Часть 1. – С. 102-104.

[6-М]. Курбонова, А.А. Некоторые вопросы определения субъективной стороны диверсии [Текст] / А.А. Курбонова // Юридическая наука в XXI веке: актуальные проблемы и перспективы их решений: сборник научных статей по

итогам работи девятото круглого стола со Всероссийским и международным участием (Шахты: Донской государственный технический университет, 29-30 сентября 2020 года). – Шахты: ООО «Конверт», 2020. – Том Часть 1. – С. 124-126.

[7-М]. Курбонова, А.А. Саломатӣ ҳамчун объекти ҷиноят [Матн] / А.А. Курбонова // Маводҳои конференсияи дуввуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои ҳуқуқии иқтисодии рақамӣ» (31 майи соли 2021) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ Меликов У.А., номзади илмҳои ҳуқуқ Қудратов Н.А. – Душанбе: «Баҳманрӯд», 2021. – С. 129-134.

[8-М]. Курбонова, А.А. Тавсифи ҳуқуқи ҷиноятии таҳрибкорӣ [Матн] / А.А. Курбонова // Маводҳои конференсияи дуввуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои ҳуқуқии иқтисодии рақамӣ» (31 майи соли 2021) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ Меликов У.А., номзади илмҳои ҳуқуқ Қудратов Н.А. – Душанбе: «Баҳманрӯд», 2021. – С. 118-120.

[9-М]. Қудратов, Н.А., Мирзоева, Қ.А., Сафарова, З.М., Курбонова, А.А. Пешгирии киберҷиноятҳо [Матн] / Н.А. Қудратов, Қ.А. Мирзоева, З.М. Сафарова, А.А. Курбонова // Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф» (солҳои 2020-2040), (27-28 декабри соли 2022) / Зери назари доктори илмҳои техникӣ Х.Х. Назарзода, доктори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Қудратов. – Душанбе: «ДДТТ», 2022. – С. 255-261.